

HISTORIAALLINEN
AIKAKAUSKIRJA

4/2008 • 14 €

Ruotsista Venäjään

Turun katedraalikoulu ■ Ihmissuhdekoulukunta

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

106. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Harri Rinta-aho (vpj.), Pauli Kettunen,

Tuomo Lappalainen, Katariina Mustakallio, Heikki Talvitie

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Ruotsi, Venäjä ja Suomi 345

Ruotsista Venäjään

Mika Keränen, "Ja niin on taas yksi kansakunta pyyhkäisty maan pinnalta". Suomen sota ja Haminan rauha seurauksineen kreivi Joseph de Maistren kirjeenvaihdossa 1807–12 348

Maare Valtonen, Kauppa- ja tullikomitea talouselämän etuja ajamassa autonomian ajan alussa 363

Ritva Kylli, Samaan aikaan Pohjan perillä. 1800-luvun alku Utsjoen ja Enontekiön lapinmaalla 375

Kolumni

Pertti Haapala, Pax Russica 389

Turun katedraalikoulu

Jussi Hanska, Turun katedraalikoulun perustaminen ja *curriculum*. Kriittinen uudelleen arviointi 391

Johtamisparadigma

Anna Kuokkanen – Hannele Seeck, Ihmissuhdekoulukunnan pioneirit Suomessa 402

Keskustelua

Jorma Kalela, Historiantutkija ja poliitikka 418

Syväluotaus

Kristiina Kalleinen, Uudenlainen näkökulma 1700-luvun historiaan 420

Arvosteluja

Satu Lidman, Zum Spektakel und Abscheu. Schand- und Ehrenstrafen als Mittel öffentlicher Disziplinierung in München um 1600 (*Hans Schlosser*) 424

Sofia Kotilainen, Suvun nimissä. Nimenannon käytännöt Sisä-Suomessa 1700-luvun alusta 1950-luvulle (*Pirjo Markkola*) 425

Laura-Kristiina Moilanen, Talonpoikaisuus, säädyllyisyys ja suomalaisuus 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana (*Liisi Hubtala*) 427

Oiva Turpeinen, Anders Lönnbohm. Maanmittari ja runoilijoiden isä (*Mikko Hubtamies*) 428

Knud J. V. Jespersen, Rytterkongen. Et portraet af Christian X (*Pekka Harttila*) 430

Jan Lindroth, Idrott för kung och fosterland. Den svenska idrottens fader Viktor Balck; Leif Yttergren, I och ur spår! En studie om konflikter och hjältar i svensk skidsport under 1900-talet (*Erkki Vettenmiemi*) 431

Max Engman, Rajä. Karjalankannas 1918–1920 (*Kimmo Katajala*) 433

Mari Vares, The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Conflict of National and International Policy (*Kalervo Hovi*) 435

Panu Rajala, Unio Mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset (*Juha Järvelä*) 437

Juhana Aunesluoma, Paperipatruunat. Metsäteollisuus sodassa ja jälleenrakentamisessa 1939–1950; Niklas Jensen-Eriksen, Läpimurto. Metsäteollisuus kasvun, integraation ja kylmän sodan Euroopassa 1950–1973 (*Tapani Paavonen*) 438

Oula Silvennoinen, Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944 (*Matti Lackman*) 440

Antti Kujala, Vankisurmat. Neuvostovankien laitomat ampumiset jatkosodassa (*Oula Silvennoinen*) 442

Pekka Niiranen, Martti Simojoki. Kirkon ääni (*Ville Jalovaara*) 443

Armas Luukko, Tutkijan taipaleelta (*Heikki Ylikangas*) 445

Arja Virta, Kenen historiaa monikulttuurisessa koulussa (*Jan Löfström*) 447

Tiedemaailma

Anne Ollila, Kulttuurihistorioitsijat Gentissä 449

Palkittuja 450

Nimityksiä 450

Väitöksiä 450

Call for papers: SASS:n konferenssi 2009 452

Kirjoittajat 452

Notes on the contents 453

Vuosikertahakemisto

455

Kansi: Suomi Ruotsista Venäjään. Toivon jumalatar. Silkkihaalaukset. Suomen Kansallismuseo. Kuva: Museovirasto/Markku Haverinen.

Ruotsi, Venäjä ja Suomi

■ Napoleonin sotien aika 1800-luvun vaihteessa jätti jälkensä koko Eurooppaan, jonka poliittiset, taloudelliset ja yhteiskunnalliset olot muuttuivat kauaskantoisella tavalla. Uusia valtakuntien rajoja piirrettiin ja sekä sodankäynti että yhteiskunta olivat murroksessa. Asioista sovittiin ja sodittiin. Yksi avaintapahtuma oli Tilsitin kokous, jossa keisarit Aleksanteri I ja Napoleon tapasivat kesäkuussa 1807. Kaiken tämän seurauksena suomalaisten vuosisatainen valtiollinen yhteys Ruotsiin katkesi ja Suomesta muodostettiin Venäjän keisarikunnan alainen suuriruhtinaanmaa. Jo 1800-luvulla tutkijat kiistelivät, mitä tuolloin tapahtui. Myös nykyään Tilsitin kokouksesta Turun kokoukseen 1812 ulottuvaa aikaa tulkitaan eri näkökulmista.

Voi vain arvailla, kuinka hyvin ruotsalainen historioitsija Martin Hårdstedt aavisti, mitä oli tulossa, kun hän vuonna 2006 julkaisi teoksensa *Finska kriget 1808–1809*. Kirja on suomennettu, Hårdstedt on erittäin kysytty puhuja Pohjanlahden molemmin puolin, ja viime vuosina on ilmestynyt lukuisia teoksia, jotka käsittelevät vuosien 1808 ja 1809 merkitystä pohjoisen maailmankolkamme historiassa.

Ensi vuonna tulee kuluneeksi 200 vuotta Suomen sodan päättymisestä ja Porvoon maapäivistä. Valtioneuvosto asetti jo hyvissä ajoin Merkkivuosi 1809 -valtuuskunnan ja -toimikunnan, joiden tehtävänä on valmistella historiallisen merkkivuoden muistamista. Asiantuntijoiksi on rekrytoitu tunnettuja historian tutkijoita, vaikkakaan kaik-

ki aikakauden johtavat tutkijat eivät ole mukaan mahtuneet. Nimitys merkkivuosi oli tarkasti valittu, sillä puhe juhlavuodesta olisi ainakin Ruotsissa herättänyt kiusallista huomiota.

Mitä vuosina 1808 ja 1809 tapahtui? Suomalainen historioitsija Max Engman on kiteyttänyt vuoden 1809 tulkinnat kolmeen ryhmään. Hänen mukaansa voidaan puhua valtakunnan hajoamisesta, Suomen valtion synnystä tai liittymisestä Venäjään. Toinen kolmijako voidaan ilmaista sanoin ”Ruotsin tappio”, ”Venäjän voitto” ja ”Suomen synty”. Nils Erik Villstrand on puhunut vielä neljännestä näkökulmasta, jossa kansa vaihtoi esivaltaa. Eri näkökulmista vuosien 1808 ja 1809 tapahtumat näyttävät erilaisilta ja niiden seuraukset voidaan nähdä erilaisina.

Historiantutkimuksessa on pitkään pyritty eroon ahtaan kansallisista tulkinnoista. Tätä tähdentävät tutkijat, jotka korostavat Tilsitin kokousta 1807 ja koko Napoleonin sotien aikakautta Suomen historian merkityksellisinä tekijöinä. Kyse on silloin Ruotsin ja Venäjän historiasta osana laajempia eurooppalaisia prosesseja. Monet historian tutkijat painottavat aikalaisymmärrystä ja yrittävät osoittaa, millä tavalla myöhemmän ajan tapahtumat ovat vaikuttaneet menneisyyden tulkintoihin. Vuodet 1808 ja 1809 ovat saaneet uusia, aikalaisille käsittämättömiä merkityksiä, kun niitä on hahmoteltu myöhemmän ajan tirkistysaukoista. Silti tirkistysaukoihin on helppo sortua. Nykyperspektiivistä pidämme itsestään selvänä, että Suomi on jossakin vaiheessa syntynyt.

Silloin tuntuisi luonnolliselta etsiä Suomen synnyn juuria vuodesta 1809. Tämä painotus näkyy myös Merkkivuoden 1809 verkkosivuilla, joissa tunnuksena on ”Kansakuntaa rakentamaan”.

Kysymys ei kuitenkaan ole yksinkertainen. Historiantutkimuksessa eri näkökulmat kamppailevat keskenään ja yleiset käsitykset eivät aina ole tutkimuksellisesti perusteltuja, kuten Pertti Haapala muistuttaa tässä *Historiallisen Aikakauskirjan* numerossa. Hänen kolumninsa käsittelee 1800-luvun tulkintoja suomalaisessa historiankirjoituksessa. Haapala huomauttaa, että monia tulkintoja on ohjannut valikoiva muisti. Suomalaiset olivat pitkään 1800-luvulla keisarin uskollisia ja kiitollisia alamaisia, mutta tätä ei oikein ole haluttu muistaa. Myöhempien tapahtumien valossa on ehkä ollut miellyttävämpää korostaa autonomisen Suomen syntyä.

Historiallinen Aikakauskirja esitti aiemmin tänä vuonna kirjoituskutsun, jonka teema oli Suomen 1800-luvun alun historiakuva. Tarkoituksena oli laajentaa Suomen sotaan, Porvoon säätykokoukseen tai Haminan rauhaan keskittyvää tematiikkaa talous-, sosiaali- ja kulttuurihistorian suuntaan. Tässä tavoitteessa onnistuimme, mutta emme toki unohda diplomatian historiaa. Tässä numerossa Mika Keränen valottaa vuosien 1807–12 tapahtumia savoijilaisen kreivin kirjeenvaihdon avulla. Kreivi de Maistre tarkkaili maailmaa Pietarissa ja raportoi laajasti havainnoistaan. Hänen kirjeenvaihtonsa tarjoaa aikalaisnäkökulman, jossa Ruotsin ja Venäjän vaiheet – ja siinä sivussa Suomenkin – asettuvat kiinnostavaan valoon. Monet ruotsalaiset historiantutkijat ovat tehneet vuonna 1809 syntyneestä uudesta Ruotsista, Matti Klingenin sanoin Pien-Ruotsista, itsestäänselvyyden, jonka menneisyyttä tutkiessaan he voivat unohtaa valtakunnan itäisen osan osana Ruotsin historian laajempaa kokonaisuutta.

Tätä projektiota kreivi de Maistre tuskin olisi ymmärtänyt, siksi huolissaan hän oli Ruotsin kokemista menetyksistä.

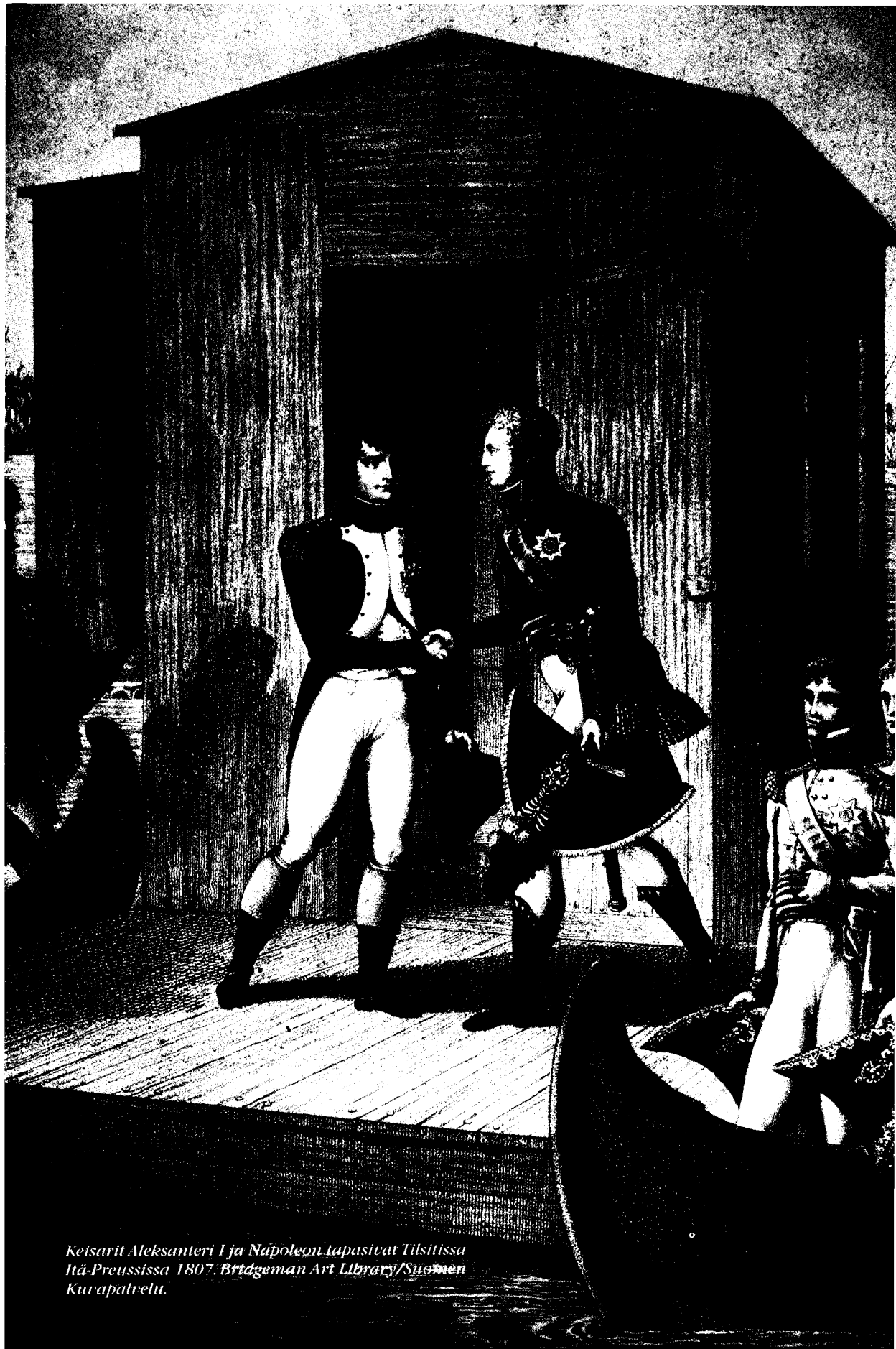
Maare Valtonen päästää omassa artikkelissaan ääneen talouselämän edustajat. Hän tähdentää, että historiantutkijat ovat usein 1800-lukua tutkiessaan tarkastelleet virkamiesten toimintaa. Sen sijaan talouselämän toimijoiden pyrkimyksiä ja näkemyksiä tunnetaan huonommin. Vuonna 1811 asetettua kauppaja- ja tullikomiteassa oli mukana parikymmentä kauppiasta ja laivanvarustajaa, jotka sekä antoivat oman asiantunteuksensa komitean käyttöön että ajoivat oman ryhmänsä etuja.

Samaan aikaan lapinmaalla kamppailtiin toisenlaisten ongelmien parissa. Ritva Kylli osoittaa, miten suhteellisen kivuttomaksi kuvattu siirtyminen Ruotsin alamaaisista Venäjän alamaaisiksi vei pohjoisen asukkaat ihan toisenlaisten kysymysten pariin. Pohjoisen Lapin seurakunnat joutuivat osin suorastaan heitteille, eivätkä suomalaiset kirkonmiehet aina olleet herkkiä saamelaiden kielikysymyksille.

*

Valtioneuvosto ja historiantutkijat eivät ole kiinnostuksensa kanssa yksin. Tämä vuonna on eri puolilla maata järjestetty luentosarjoja, näyttelyitä, konsertteja ja näytelmiä, jotka käsittelevät vuosien 1808 ja 1809 tapahtumia. Ensi vuonna tapahtumia on tulossa lisää, mikä kertoo vilkkaasta kansalaisaktiiviteetista. Suomen sotaa on monessa pitäjässä käyty nyt pontevammin kuin 200 vuotta sitten. Oma paikkakuntaa raapaiseet (joskus raastaneetkin) tapahtumat heräävät eloon harrastajien ja ammattilaisten voimin. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2008 tuo tähän historiaharrastukseen oman, josakin määrin yllättävän ja valtavirrasta poikkeavan lisänsä.

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@uta.fi

*Keisarit Aleksanteri I ja Napoleon tapasivat Tilsitissa
Ita-Preussissa 1807. Bridgeman Art Library/Suomen
Kuvapalvelu.*

MIKA KERÄNEN

”Ja niin on taas yksi kansakunta pyyhkäisty maan pinnalta”

Suomen sota ja Haminan rauha seurauksineen kreivi Joseph de Maistren kirjeenvaihdossa 1807–12

Savoijilainen kreivi Joseph de Maistre toimi suurlähettiläänä Pietarissa 1802–17. De Maistre kävi omaistensa ja ystäviensä kanssa säännöllistä kirjeenvaihtoa, jossa hän 1806–14 sivuaa myös Suomen asioita. Diplomaatti tarkasteli Suomen ja Venäjän suhdetta omasta ja yleisemmästä näkökulmasta.

■ Suomen autonominen suuriruhtinaskunta Venäjän keisarikunnan suojeluksessa syntyi 1800-luvun alkupuolen yleiseurooppalaisten mullistusten sivutuotteena. Ranskan vallankumouksesta alkunsa saanut kuohunta laajeni kansainvälispoliittisiin mittoihin viimeistään siinä vaiheessa, kun kenraali Napoléon Bonaparte, ensin sotilasdiktaattorina ja ”ensimmäisenä konsulina”, sitten omatekoisena keisarina, ryhtyi järjestelmään maanosamme karttaa mieleisekseen. Lopulta kuohunta ulottui myös kauas Pohjolaan. Tämä kaikki on tunnettua.

Miltä tämä prosessi, siltä osin kuin se koski Suomea, mahtoi vaikuttaa sellaisen

ulkopuolisen tarkkailijan silmissä, joka seurasi tapahtumia fyysisessä mielessä läheltä mutta jolla ei ollut mitään kiinnekohtia Suomeen ja joka lisäksi oli ainakin juridisessa mielessä puolueeton myös Suomen omistuksesta käytyyn sotaan nähden?

Kreivi *Joseph de Maistre* (1753–1821) oli savoijilainen aatelismies ja konservatiivinen yhteiskuntafilosofi. Vuosina 1802–17 hän palveli hallitsijaansa Sardinia-Piemonten kuningasta suurlähettiläänä Pietarissa ja oli täten eräässä mielessä aitiopaikalla myös tässä käsiteltävien tapahtumien aikana. De Maistre joutui kirjoittamaan paljon kirjeitä jo virkansakin puolesta, mutta lisäksi hän piti yllä säännöllistä kirjeenvaihtoa omaistensa ja ystäviensä kanssa. Tämä kirjeenvaihto on suureksi osaksi julkaistu. Tässä esityksessä nojaan pääasiassa de Maistren koottujen teosten osiin X–XII, joissa on hänen kirjeenvaihtonsa vuosilta 1806–14.

Käyn läpi de Maistren kirjeitä vuosilta 1807–12. Minusta on luontevaa aloittaa tarkastelu vuodesta, jolloin kaksi keisaria solmivat Tilsitissä liiton ja jonka seurauksena myös Suomi vaihtoi omistajaa, ja päättää se vuoteen jolloin tuo liitto rikkoutui. Tilsitistähän on suomalaisten kollektiivisessa muistissa tullut eräänlainen suurvaltapolitiikan tunnettomuuden symboli. On perusteltuja syitä olettaa, että noiden tapahtumien aikainen de Maistre näki asiat pitkälti samassa valossa.

Metodini on yksinkertainen: etsin näistä kirjeistä kaikkea mikä vähänkin sivuaa Suomen muuttunutta asemaa. Tämän päivän näkökulmasta tiedämme noiden tapahtumien johtaneen Suomen valtion ja suomalaisen kansakunnan syntyyn tai ainakin mah-

dollistaneen sen pidemmällä aikavälillä. Mutta miten aikalaiset näkivät asian? Kirjeisään de Maistre nojaa usein Pietarin diplomaattikunnassa ja seurapiireissä liikkuneisiin huhuihin, joten artikkelissani esiin nousevat seikat ovat jossain määrin yleistettävissäkin. De Maistren kommentit ja näkökannat ovat tietysti vain hänen omiaan. Ellei toisin mainita, kirjeiden päiväykset ovat juliaanisen kalenterin mukaisia gregoriaanisen kalenterin mukaisen päivämäärän ollessa suluissa. Kaikki käännökset ranskankielestä ovat minun.

Maanpakolainen ja diplomaatti

Ensiksi on syytä luoda pikainen silmäys de Maistren henkilöön, tarkemmin sanoen niihin de Maistren ominaispiirteisiin, joilla voi olettaa olevan vaikutusta hänen tulkintoihinsa. De Maistre oli yhtä paljon maanpakolainen kuin diplomaatti, sillä hän oli joutunut jättämään kotiseutunsa Savoijin valtakunnan Ranskan miehitettyä sen vuonna 1792. Hän oli jo tästäkin syystä jyrkän linjan vastavallankumouksellinen, joka vihasi Napoleonin ja tämän luomaa uutta järjestystä. De Maistren pääasiallinen tehtävä Venäjällä oli etsiä tukea Sardinia-Piemontelle, jonka kansainvälispoliittinen asema oli äärimmäisen tukala.

De Maistre kunnioitti vilpittömästi keisari Aleksanteria ihmisenä vaikka suhtautuikin vähintään ambivalentisti tämän hallitsemaan jättäjävaltakuntaan ja sen kansaan.¹ Sekin on syytä mainita jo tässä vaiheessa, että de Maistren Rodolphe-poika taisteli Venäjän armeijan upseerina Suomessa, joten teoriassa puolueettomasta² diplomaatin roolistaan huolimatta de Maistrella oli ainakin yksi syy toivoa menestystä Venäjän aseille.

Toisaalta de Maistren maailmankuva oli konservatiivis-uskonnollinen ja moraalilla oli siinä suuri merkitys myös mitä kansainvälisiin suhteisiin tulee. Tämä yhdessä sen tosiasian kanssa, että hänen oma isänmaansa, pieni Sardinia-Piemonten kuningaskunta, oli joutunut moneen kertaan suurvaltojen tallomaksi, antaa de Maistren tulkinnoille oman sävynsä. Yleisesti ottaen hänen myötätuntonsa oli vahvasti Ruotsin puolel-

la, joka Tilsitin jälkeisessä tilanteessa oli Englannin ohella viimeinen Napoleonin uhmaava valta Euroopassa.

Suurvallat taistelevat ja jakavat Eurooppaa

Se kehitys, jonka voi jälkikäteen nähdä johtaneen Suomen omistajanvaihdokseen alkoi Tilsitin sopimuksesta 25.6.1807 – vaikka tuolla pienellä, keskelle Niemen-jokea ankkuroidulla lautalla ei tiettävästi vaihdettu sanaakaan Suomesta. Tilsitin kohtaaminen puolestaan oli seurausta keisari Aleksanterin armeijan Napoleonille kärsimistä raskaista tappioista Itä-Preussissa aikaisemmin saman vuoden kevättalvella ja kesällä.

Joseph de Maistre Venäjän armeijan keuhko menestys järkytti, ei vähiten siksi että hänen oma Rodolphe-poikansa osallistui näihin Venäjän kannalta katastrofaalisiin operaatioihin. Lopullisesti Aleksanterin pakotti rauhaan tappio Friedlandin taistelussa 14.6. De Maistre kommentoi tätä taistelua Wienissä toimivalle kollegalleen ja maanmiehelleen chevalier Ganières'ille 30.6. päivätyssä kirjeessään. Siinä de Maistre esiintyy viileän rauhallisena ja varoittelee uskomasta ranskalaisten liioittelevia kuvauksia voittonsa perusteellisuudesta. Niin ikään hän puolustaa Venäjän sotilaskunnia ja vakuuttaa tsaarin sotilaiden taistelleen urheasti suurta ylivoimaa vastaan. De Maistre myös ilmaisee ylpeytensä Rodolphen osuudesta.³ Hieman myöhemmin sisarelleen madame de Saint-Réalille kirjoittamassaan intiimimmässä ja todennäköisesti rehellisimmässä kirjeessään de Maistre myöntää olleensa paniikissa ensimmäisten tappioutusten saa-

1. Bastien Miquel (2000), *Joseph de Maistre. Un philosophe à la cour du tsar*, Paris 2000. Passim.

2. De Maistren isänmaa Sardinia-Piemonte oli Ranskan vihollinen ja periaatteessa kaikkien niiden valtojen liittolainen, jotka taistelivat Ranskaa vastaan. Viimeksi mainitussa suhteessa tilanne kuitenkin vaihteli de Maistren diplomaattikomennuksen vuosina hämmäntävän nopeasti vanhojen liittokuntien purkautuessa tämän tästä ja uusien syntyessä niiden tilalle. Kaiken kaikkiaan de Maistren asema diplomaattina oli kansainvälisten tilanteiden sekavuudesta johtuen varsin epämääräinen. Miquel, passim.

3. Joseph de Maistre (1885), *Oeuvres complètes. Tome dixième, correspondance II, 1806–1807*, Vitte et Perussel, Lyon, 416–417.

vuttua ja olleensa varma myös poikansa kaatumisesta.⁴

Friedlandin tappion seurauksena Aleksanteri taipui Napoleonin kanssa rauhaan, joka solmittiin siis Tilsitissä 25.6. De Maistre sai siitä tiedon 6. (18.) heinäkuuta. Ensimmäiseksi de Maistre tietysti pani merkille sen, että hänen isänmaansa Sardinia oli jätetty Tilsitissä oman onnensa nojaan.⁵ Muutenkaan sopimus ei ollut hänen kannaltaan hyvä uutinen, sillä hän oli pannut kaiken toivonsa Aleksanteriin, josta nyt näytti tulevan Napoleonin liittolainen. Tämä oli de Maistren kannalta tuhoisaa ainakin kolmessa mielessä. Ensiksikin vastavallankumoukselta näytti menevän sen vahvin tuki; myöskään de Maistren isänmaalle Sardinia-Piemontelle ei jäänyt muuta tukijaa kuin Englanti, jolle sillekin tämän pienen Alppikuningaskunnan kohtalo oli kolmannen luokan kysymys;⁶ lopulta katastrofi oli de Maistrelle myös henkilökohtainen, sillä hänen maanpakolaisuutensa näytti jatkuvan kauas tulevaisuuteen: ”Friedlandin jälkeen minulla ei ole enää mitään, ei isänmaata, ei omaisuutta, ei edes hallitsijaa [– –], kaikki on mennyttä.”⁷

Näin de Maistre masentuneimmillaan. Viileämmässä mielentilassa hän toki kaikesta huolimatta ymmärsi rauhan solmimisen välttämättömyyden ja selvästikin arvasi, ettei siitä tulisi pitkää.⁸ Olen nähnyt hyväksi kertoa näinkin paljon de Maistren mielentilasta, koska sillä on väistämättä vaikutusta hänen yleisiin tulkintoihinsa.

De Maistren ensimmäiset huomiot Tilsitistä ja keisareiden välisestä uudesta ”ystävyydestä” ovat kauttaaltaan yleisluontoisia. Ruotsia, Suomesta puhumattakaan, ei näissä pohdintoissa edes mainita. Tätä ei luonnollisestikaan ole syytä pitää mitenkään yllättävänä. Ruotsi ilmestyy de Maistren pohdintoihin vasta elokuussa ystäväilleen ja maanmiehelleen chevalier de Rossille lähetetyissä kirjeissä, joista eräässä hän arvelee Ruotsin vielä joutuvan Tilsitin seurauksena ahtaalle.⁹

Ruotsia enemmän de Maistrea tietenkin kiinnostaa hänen oman isänmaansa asema; nykysuomalaisilla on taipumus kuvitella, että Tilsitissä oli kyse vain Itä-Euroopan ja-

kamisesta etupiireihin tulevan Molotov–Ribbentrop-sopimuksen tapaan, kun tosiasiasa siellä oli käsittelyn kohteena koko Euroopan valtapoliittinen arkkitehtuuri. De Maistre uskoo rauhansopimuksessa olevan virallisten yhdeksän artiklan lisäksi ”salaisia artikloita” (*articles secrets*) ja niiden (todellinen tai kuviteltu) olemassaolo herättää hänessä ilmeistä levottomuutta.¹⁰ De Maistren ahdistuneessa tietoisuudessa siitä, että toiset päättävät hänen isänmaansa kohtalosta, vieläpä salaa, on suomalaiselle jotakin hyvin tuttua.

Suomen sodan aattona

Lähenevä Venäjän sota Ruotsia vastaan ilmestyy de Maistren kirjeenvaihtoon melko varhain, jo alkusyksystä 1807, mutta huomiot ovat tässä vaiheessa vielä hyvin niukkoja. Tämä selittyy osittain sillä, ettei asia ollut Pietarin diplomaattipiireissä kovin näkyvästi esillä, osittain sillä, ettei se vielä tässä vaiheessa erityisemmin kiinnostanut de Maistrea itseään.

Tammikuun 4.(16.) päivätyssä kirjeessään de Rossille de Maistre mainitsee epifaniajuhlan (so. ”ortodoksinen joulu”, meillä loppiainen) sotilasparaatiin valmistautuvien joukkojen kokoontumisen Pietariin. Hän on täysin selvillä siitä, että tämä joukkojenkeskitys on osa sotavalmisteluja. Lähestyvälle sodalle Kustaa IV Adolffia, ”herrasmieskuningasta” (*Roi gentilhomme*) vastaan ei de Maistren mukaan ole hyväksyttävää syytä ja se tulee todennäköisesti päättymään Venäjän kannalta huonosti.¹¹

4. Maistre (1885a) 423–424. Ks. myös de Maistren päiväkirja: Joseph de Maistre (1923), *Les Carnets du Comte Joseph de Maistre, Livre journal 1790–1817*, Librairie catholique Emmanuel Vite, Lyon/Paris, 181.

5. Maistre (1923) 182.

6. Miquel 38.

7. ”La journée de Friedland ne m’a plus rien laissé. Patrie, biens, famille, Souverain même [– –], tout est perdu.” Maistre (1885a) 443.

8. Maistre (1885a) 419.

9. Maistre (1885 a) 452.

10. Maistre (1885 a) 455, 457.

11. Joseph de Maistre (1885), *Oeuvres complètes. Tome onzième, correspondance III, 1808–1810*, Vite et Perussel, Lyon, 4–5.

Ensimmäinen perusteellisempi tiedonanto aiheesta on tammikuun 20. päivältä (1. helmikuuta) 1808 eli ajankohtana, jona sodan puhkeamiseen oli vain reilut pari viikkoa:

Sota Ruotsia vastaan on jokseenkin päätetty asia. Joukot ovat jo marssilla kohti Suomea. Tätä operaatiota kutsutaan ”miehitykseksi”, millä sanalla täällä kaikkivaltiaat ranskalaiset yrittävät johtaa harhaan keisaria, joka on valtakuntansa kunniallinen mies. Eikö mistään löydy sitä neuvonantajaa, jolla olisi rohkeutta osoittaa tälle hyvälle ruhtinaalle tuon sodan kertakaikkinen moraalittomuus?¹²

Moiseen päätökseen on useita syitä. Ensimmäisin de Maistre ihaili ja kunnioitti kuningas Kustaa IV Adolfia ja näki tämän tunnollisesti täyttäneen kaikki velvoitteensa edellisessä Napoleonin vastaisessa liittokunnassa; lisäksi Kustaa Adolf oli myös Aleksanterin sukulainen avioliiton kautta, ja de Maistren arvomaailmassa nimellinenkin sukulaisuus lisää sodan moraalittomuutta entisestään. Näitä painavampi syy de Maistren kiukulle on ehkä kuitenkin se tosiasia, että hän näki Aleksanterin joutuneen vallankumouksellisen Ranskan ajaman raa’an voimapolitiikan tahdottomaksi käsikassaraksi. Tuo samainen politiikka oli etelämpänä Euroopassa tuhonnut monia valtakuntia ja laillisia dynastioita; nyt näytti olevan Ruotsin vuoro.

Samaisessa kirjeessä de Maistre ilmaisee olevansa yllättävän hyvin selvillä Venäjän suunnitelmista: Suomi tullaan miehittämään nopeasti ja kenraali Buxhoevdin tulee antamaan kansalle julistuksen, jossa ilmoitetaan, ettei ole kyse sodasta vaan tilapäisestä toimenpiteestä.¹³ De Maistre tarkoittaa selvästi sitä julistusta, joka tultiin päiväämään vasta pari viikkoa hänen oman kirjeensä päiväyksen jälkeen.¹⁴ Venäläiset eivät näytäneet vaivautuneen salailemaan aikeitaan.

Mutta oliko sota helmikuun alussa todella jo ”jokseenkin päätetty asia”? Pikemmin näyttää siltä, että Aleksanteri elätti viimeiseen saakka toivoa rauhanomaisen ratkaisun mahdollisuudesta.¹⁵ Luultavasti viimehetken välitysyriytykset eivät olleet tulleet

Kreivi Joseph de Maistre (1753–1821).

de Maistren tietoon tai, mikä on todennäköisempää, hän oli kyllin realistinen ymmärtääkseen niiden hyödyttömyyden.

Toisaalta de Maistre väittää ”varmana tietona” (*chose certaine*) kuulleen Ruotsin jo ”evakuoineen” Suomen. Lisäksi kuningas Kustaa IV Adolf olisi kirjoittanut keisarille kirjeen, jossa hän selväsanaisesti ilmoittaa, ettei aio puolustaa Suomea mitenkään ja

12. ”La guerre contre la Suède est à peu près décidée. Déjà les troupes filent vers la Finlande, et c’est cela qu’on appelle *une occupation*. C’est par ce mot [– –] que les Français, qui sont ici tout-puissants, font illusion à l’Empereur, qui est le plus honnête homme de son empire. Comment ne se trouve-t-il pas un digne conseiller qui ait le courage de démontrer à un si bon Prince l’horrible iniquité et l’infamie d’une telle guerre?” Maistre (1885b) 29. – Tekstistä saa sen kuvan, että de Maistre piti *occupation*-sanana käyttöä tässä yhteydessä tahallisenä kyynisenä harhaanjohtamisena. Kansainvälisessä oikeudessa kuitenkin tunnettiin termi *occupatio bellica* eli ”sotainen valtaus”. Venäjän operaatio Suomessa oli ainakin alkuvaiheissaan juuri sellainen aivan avoimesti ja julkilausutusti. Tekijän huom.

13. Maistre (1885b) 30–31.

14. Jussi T. Lappalainen – Lars Ericson Wolke – Ali Pylkkänen (2008), *Suomen sodan historia 1808–1809*, Hämeenlinna, 73.

15. Martin Hårdstedt (2007), *Suomen sota 1808–1809*, Juva, 28.

ettei keisari tule löytämään Suomesta ainoatakaan sotilasta (*“Vous ne trouverez pas un soldat en Finlande”*).¹⁶ Ellei koko kirje sisältöineen ole puhdasta huhua, siinä esitetään kylmäverinen valhe. On tietysti totta, että Ruotsin puolustuksen painopiste oli Tanska-Norjan vastaisella rajalla, jossa ranskalais-tanskalainen armeija muodosti vakavan uhkan erityisesti Skoonen suunnalla,¹⁷ mutta ei Suomi sentään mikään sotilaallinen tyhjiö ollut. De Maistre näyttää kuitenkin uskovan sekä kirjeen olemassaoloon että siinä esitettyyn väitteeseen.

De Maistren myötätunto lähestyvässä selkkauksessa on siis miltei varauksetta Ruotsin ja kuningas Kustaa IV Adolfin puolella. Tähän on useita syitä. Ensiksikin ovat nuo hänen yleiset ideologiset preferenssinä, joihin olen jo viitannut. De Maistre on tietysti täysin selvillä ranskalaisten, erityisesti Napoleonin lähimpiin miehiin kuuluvan uuden suurlähettilään Caulaincourtin sekä tämän edeltäjän kenraali Savaryn roolista Aleksanterin pahoina henkinä ja siten miehinä sodan taustalla.¹⁸ Jo tämä seikka yksin riittäisi selittämään ranskalaisia inhovan de Maistren ruotsalaismyönteisen asenteen. Mutta huomattava merkitys on myös sillä, että de Maistren tärkeä tietolähde on ollut hänen kollegansa ja ystävänsä Ruotsin suurlähettiläs vapaaherra Curt Stedingk. Tämä oli toiminut Pietarissa jo pitkään ja oli itse asiassa de Maistren diplomaattikollegoista se, johon tällä oli läheisimmät henkilökohtaiset suhteet; miehet olivat paitsi ystäviä myös vapaamuurariveljiä.¹⁹

Stedingkiltä de Maistre on saanut käsiinsä myös ensikäden tietoja siitä hyökkäystä edeltävinä kuukausina käydystä kulissien-takaisesta hermosodasta, jossa Stedingkillä itsellään luonnollisesti oli keskeinen rooli. Martin Hårdstedtin tuoreen *Suomen sota*-teoksen mukaan Stedingk oli tammikuussa ollut jo varma sodan tulosta ja myös aktiivisesti (ja enimmäkseen turhaan) pyrkinyt varoittamaan toimeksiantajiaan siitä.²⁰ De Maistren kirjeistä välittyy ainakin nyanssien osalta hieman toisenlainen kuva. Kirjeessään de Rossille 30.1. (11.2.) de Maistre kertoo Stedingkin julistavan kaikissa tiedon-

annoissaan lujaa luottamustaan keisarin rauhantahtoon vaikka sisimmässään ei ole asiasta niinkään varma.²¹

Samassa kirjeessä de Maistren omakin hämmennys tulee hyvin ilmi. Hän kertoo Ruotsista (kaiken todennäköisyyden mukaan Suomesta) juuri saapuneiden matkailijoiden havainnoista, joiden mukaan maassa ei näy merkkiäkään sotaan valmistautumisesta. Pietarissakin näyttäisi olevan vallalla jonkinlainen tyyntä myrskyn edellä-tunnelma. De Maistre pohdiskelee, olisiko kulissien takana sittenkin syntymässä jokin salainen sopimus. Joka tapauksessa näyttää siltä, että Ruotsi ei todellakaan aio puolustautua mitenkään.²²

Sota

Ottaen huomioon, että kautta koko tämän artikkelin kattaman ajanjakson Turkki ja Balkan olivat Venäjälle huomattavasti tärkeämpiä ilmansuuntia kuin Pohjola, käsiini saama de Maistren kirjeenvaihto on yllättävänkin runsasanainen Suomen sodasta ja sen kulusta. Vuoden 1808 aikana de Maistre seuraa Euroopan suurpolitiikkaa tavattoman intensiivisesti ja kommentoi uutterasti mm. Napoleonin vaikeuksia Espanjassa, Erfurtin kokousta ja Venäjän liikehtimistä etelässä, Bessarabiassa ja Tonavan suunnalla, ja Suomen tapahtumat lomittuvat hänellä yleiseurooppalaisiin kehyksiin.

Ensimmäisissä sodan alkamisen jälkeen kirjoitetuissa kirjeissä de Maistre korostaa venäläisten etenemisen nopeutta ja helppoutta. Hän valottaa myös osin sääolosuhteista, osin venäläisten hutiloinnista johtunutta sodanjulistuksen viivästymistä, samoin Venäjän Tukholman lähettilään Alopeuksen pidättämiseen johtaneita olosuhteita,²³ mutta nämä seikat tunnetaan jo muista lähteistä, joten ei niistä sen enempää. Melko pian tiedonantojen sävy muuttuu. De Maistre toteaa ruotsalaisten ja ”jopa suomalaisten” (*même les Finlandais*) vastarinnan kovene- misen sekä poikkeuksellisen kylmän talven venäläisille sotilaille tuomat kärsimykset.²⁴ Toisaalla de Maistre ilmaisee käsityksensä, ettei sota ole ainoastaan moraaliton vaan ”joka suhteessa kirottu” (*maudite sous tous les rapports*) ja että itsekin tämän tietäen

venäläiset käyvät sitä vastentahtoisesti.²⁵ Silti on selvää, että Suomi on nyt vaihtamassa omistajaa – *pysyvästi*.

Sodan jonkin aikaa kestettyä julkaistiin se Buxhoevdenin Haminassa 6.(18.)2. allekirjoittama tiedonanto, jonka olemassaolosta de Maistre oli saanut vihiä jo ennen sodan alkamista. Hänen tuota tiedonantoa koskevassa kommentissaan on yllättävä yksityiskohta: de Maistre nimittäin väittää Buxhoevdenin ilmoittaneen Venäjän liittäneen nyt Suomen itseensä ”ikuisiksi ajoiksi” (*pour toujours*).²⁶ Tosiasiassa Buxhoevdenin julistuksessa nimenomaan käytettiin miehityksestä ilmaisua ”toistaiseksi”.²⁷ Kyseinen de Maistren kirje de Rossille on päivätty 6.(18.)3., ja tiedämme, että venäläiset julkistivat päätöksensä Suomen pysyvistä liittämistä keisarikuntaan vasta maaliskuun lopulla.²⁸ Näyttää siltä, että de Maistre on kuullut tästäkin päätöksestä hyvissä ajoin etukäteen ja jotenkin sekoittanut tämän tiedon Buxhoevdenin julistuksesta kuulemiinsa uutisiin.

Muilta osin de Maistren tiedot Buxhoevdenin julistuksen sisällöstä vaikuttavat tarkoilta. Hän mainitsee muiden muassa Suomen perinteisten privilegioiden säilyttämisen koskemattomina sekä valtiosäätyjen (*États-Généraux*) koolle kutsumisen Turkuun.²⁹ Kuten tiedämme, valtiopäivät lykkyivät vuodella eikä niitä loppujen lopuksi pidetty Turussakaan. Tässä samassa kirjeessä de Maistre kertoo lyhyesti Suomen asioista tänä siirtymäkautena Buxhoevdenin ohella vastaamaan määrätyistä miehistä. Luonnehdinta suomalaissyntyisestä, venäläisten kuormastossa Turkuun saapuneesta Göran Magnus Sprengtportenista on mielenkiintoinen: tämä on ”petturi” (*traître*), jonka apuun turvautuminen tulee vielä osoittautumaan Venäjän kannalta ”virheeliseksi ja vaaralliseksi toimenpiteeksi” (*mesure également fausse et dangereuse*).³⁰

Mitä varsinaisiin Porvoon valtiopäiviin noin vuotta myöhemmin tulee, de Maistre ei mainitse niitä nimeltä, mutta kertoo keisarin matkasta Suomeen ottamaan vastaan maan säätyjen esittäytymisen. De Maistrelle tässä matkassa ei ole kyse mistään sen kummemmasta kuin hallitsijan ja hänen

uusien alamaistensa kohtaamisesta. Hän näkyy olevan epämääräisesti selvillä keisarin pyrkimyksestä toisaalta rauhoitella suomalaisia ja toisaalta tehdä näille selväksi, että yhteys vallankumouksen kourissa olevaan entiseen emämaahan on nyt lopullisesti katkaistu.³¹ Mutta ”Suomen korottamisesta kansakuntien joukkoon”, saati uuden autonomisen valtion synnystä de Maistre ei tiedä mitään – tai jos tietäinkin, ei pidä asioita mainitsemisen väärteinä.³²

Mahtavan Viaporin nopea antautuminen hämmästyttää de Maistrea kuten useimpia aikalaisia. Hän pohdiskelee toukokuussa päivätyssä kirjeessään de Rossille linnoituksen komentajan Cronstedtin mielenterveyttä eräänä perusteenaan se, että tämä oli pitänyt linnoituksessaan ”lukuisia suomalaisia miehiä ja jopa naisia” (*beaucoup de Finnois [sic.] et même beaucoup de Finnoises [sic.]*); tämä oli de Maistren mielestä ”paha virhe” (*une grande faute*).³³ Kuinka tämä tulisi tulkita? Tiedetään, että Cronstedtin tuntema huoli näiden monilukuisten siviilipakolaisten hyvinvoinnista oli yksi syy hänen taisteluhaluttomuuteensa. De Maistre kuitenkin tuskin tarkoittaa tätä. Näiden

16. Maistre (1885b) 35.

17. Hårdstedt 41–42.

18. Hårdstedt 27–28.

19. Miquel 75–77.

20. Hårdstedt 28, 43.

21. Maistref (1885b) 56.

22. Maistre (1885b) 56–57.

23. Maistre (1885b) 61, 89–90.

24. Maistre (1885b) 81–82.

25. Maistre (1885b) 118.

26. Maistre (1885b) 82.

27. Lappalainen – Wolke – Pylkkänen 73.

28. Lappalainen – Wolke – Pylkkänen 75.

29. Maistre (1885b) 82.

30. Maistre (1885b) 82.

31. Maistre (1885b) 218–219.

32. Todennäköiseltä näyttää, että de Maistre ei yksinkertaisesti tiedä. Tämän tulkinnan puolesta puhuu eräs Savoijin departementin arkistossa (*Archives départementales de la Savoie*) Chambéryssa säilytettävä julkaisematon dokumentti. Joskus vuoden 1810 tienoilla (valitettavasti tarkka päiväys puuttuu) de Maistre laati vertailevan tilastollisen taulukon Venäjän kuvernementeista; tässä dokumentissa Suomi on kuvernementti eli hallintoalue muiden joukossa, ei suinkaan mikään erivapauksin varustettu autonominen valtio. Ks. Joseph de Maistre: ”*Tables comparatives des gouvernements de l’empire de Russie*”, 2 J 10, Les archives Maistre, Archives départementales de la Savoie, Chambéry.

33. Maistre (1885b) 116.

mainintojen sävy näyttäisi viittaavan siihen suuntaan, että hän piti suomalaisia separatismiin taipuvaisina ja siten puolustuksen kannalta epäluotettavina.

Viaporin kukistumisesta huolimatta venäläisten asiat eivät ole keväällä 1808 hyvin. Armeija on vaikeuksissa niin Balkanilla kuin Suomessakin. (Näiden suuntien lisäksi Venäjä soti vielä Persiaakin vastaan Kaukasuksella, ja tästä sotaretkestä de Maistre sai tietoja siellä taistelleelta veljeltään Xavierilta.³⁴) Savossa on alkanut ruotsalaisten menestyksekkäs vastahyökkäys, jota torjumaan saapuu kenraali Barclay de Tollyn komentama voimaryhmä. Tämän osaston suorittamaa 1200 virstan pikamarssia Valko-Venäjäältä Suomeen de Maistre pitää merkkinä siitä, että keisarikunta käy sotaa voimiansa äärirajoilla, seikka johon Napoleon de Maistren mukaan juuri on pyrkinyt.³⁵

Viimeistään kesällä 1808 tämän sodan epäinhimillisuus ja moraalittomuus ovat de Maistrelle ilmeisiä. Venäläisten monenlaiset vastoinkäymiset, inhimilliset ja aineelliset tappiot sekä Suomen köyhyydestä johtuvat huoltovaikeudet toistuvat useissa kirjeissä.³⁶ Symbolimerkitykseltään huomattava menetyks oli nuoren kenraaliluutnantti, ruhtinas Dolgorukin kaatuminen Koljonvirralla syksyllä 1808. Tapahtuman Venäjällä aiheuttaman järkytyksen de Maistre mainitsee useammassakin kirjeessä ja tavalla, josta voi päätellä, ettei se jättänyt häntä itseäänkään kylmäksi.³⁷ De Maistrella oli kuitenkin henkilökohtaisempiakin kosketuksia sotaan.

Yllä mainittu Barclay de Tollyn osasto saapui siis Savoona. Osaston mukana saapui tai ainakin pian sen saapumisen jälkeen liittyi siihen myös de Maistren oma poika, hänen tuskin täysi-ikäinen kornetti Rodolphe de Maistre. Poika toimi Barclayn divisioonan esikuntapäällikön markiisi Pauluccin apulaisena. Nämä tiedot selviävät de Maistren päiväkirjasta.³⁸ Merkinnät ovat niukkoja ja pidättyväisiä. Sen sijaan de Maistren kirjeenvaihto on tässä suhteessa paljastavampi.

Rodolphe de Maistre oli 19. toukokuuta (ei käy ilmi, kumpi ajanlasku on kyseessä) kirjoittanut isälleen Mikkelissä päivätyn kirjeen. Pojan kirjettä ei tietääkseni ole julkaistu,

mutta isän vastaus siihen on julkaistu. Tässä 29. toukokuuta (käytetty kalenteri on tässäkin arvoitus) päivätystä kirjeessä on mielestäni sen verran paljon mielenkiintoista, että sitä kannattaa tarkastella lähemmin.

De Maistre toteaa pojalleen tämän käyvän sotaa ”tavattoman vaikeissa oloissa” (*dans un pays extrêmement difficile*) ja kehottaa tätä ottamaan tilanteesta täyden hyödyn perehtymällä kartoitukseen, geografiaan ja topografiaan, sillä näissä taidossa on koko sotataito ja niiden hallitseminen ”tekee kenraaleita” (*fait les généraux*).³⁹ Vaikeus näyttäisi siis koskevan lähinnä Suomen maasto-olosuhteita eikä de Maistre ilmeisesti pidä tätä sotaa erityisen vaarallisena, semminkin kun Rodolphe toimi suhteellisen turvallisissa esikuntatehtävissä.

Vajaata vuotta aiemmin käytyjen Ranskan ja Venäjän välisten Itä-Preussin suurtaisteluiden aikaanahan de Maistre oli ollut suunniltaan huolesta rintamalla olevan poikansa puolesta. Nyt isä ilmaisee ilonsa pojan pelottomuudesta, mutta arvelee sitten – ilmeisen leikkillisesti – olevan sentään ”hieman liian uhkarohkeata uida Suomessa ennen kuin puissa on lehdet” (*j'ai peur qu'il n'y ait de la témérité stérile à nager en Finlande avant la naissance des feuilles*).⁴⁰ Kätökö isä tässä huolensa karskiin leikinlaskuun vai oliko hän esimerkiksi sensuurin takia tietämätön venäläisten kärsimistä tappioista?

Mahdollisesti on kyse hieman molemmista, sillä muutamaa viikkoa myöhemmin, 8. (20.) kesäkuuta herttua de Blacasille kirjoittamassaan kirjeessä de Maistre kertoo, ettei ole kuullut pojastaan mitään sitten tämän lähettämän yllä mainitun kirjeen. Samaan hengenvetoon hän hieman ihmettelevään sävyyn toteaa koko Suomen sotaretken yllä lepäävän ”absoluuttisen hiljaisuuden” (*silence absolu*) ja pohtii, mitä tämä mahtaa merkitä. Kovinkaan syvälle rivien väleihin ei ole tarvis mennä havaitakseen kirjeessä levottomuutta ja huolta.⁴¹ Yhtä kaikki, Suomen armeijan menestyksekkäs vastahyökkäys oli kulminoitumassa juuri niihin aikoihin kun Rodolphe oli päivännyt kirjeensä. Myös venäläisille kalliiksi käyvä talonpoikainen sissisota oli alkanut erityisesti Savos-

sa ja Karjalassa. Näihin sotatapahtumiin liittyvissä Joroisten ja Kuopion taisteluissa kunnostautui myös Rodolphe;⁴² kenraali Barclay de Tolly jopa suositti kornetti de Maistrelle korkeata venäläistä kunniamerkkiä.⁴³ Mutta nämä asiat selvisivät de Maistrelle vasta myöhemmin.

Vastauskirjeessä Rodolphelle, venäläiselle upseerille, de Maistren omakin näkökulma on eräissä mielessä venäläinen. Yleisellä tasolla hän kuitenkin suhtautui Venäjän hyökkäykseen varsin kriittisesti ja siksi myös Rodolphin osuus tässä anastusretkessä herätti isässä hieman ristiriitaisia tunteita. De Maistre ei kuitenkaan todennäköisesti puhunut niistä suoraan pojalleen ennen kuin paljon myöhemmin. Napoleonin hyökkäystä Venäjälle kesällä 1812 Rodolphe oli jälleen rintamalla ja tällä kertaa ilman epäilystä todellisessa kuolemanvaarassa. Heinäkuun 5. (17.) 1812 päivätyssä kirjeessään pojalleen de Maistre palaa ohimennen Suomen sodan päivien tuntemuksiinsa:

Näinä aikoina ei ole helppoa olla isä! Silti neuvon teitä, rakas ystävä, palaamaan kilpenne kanssa tai kilpenne päällä! Jumala minua estäköön kehottamasta teitä pelkuruuteen! Minun sydäntäni ei tällä kertaa paina samalla tavoin kuin silloin, kun tiesin teidän ampuvan ruotsalaisia: tänään te käytte oikeudenmukaista sotaa, miltei pyhää sotaa. Te taistelette kaiken sen puolesta mikä on pyhintä ihmisten maailmassa, sanoisin teidän jopa taistelevan koko sivistyneen yhteiskunnan puolesta.⁴⁴

Venäläisten ”Suuri isänmaallinen sota” Napoleonin vastaan tuli olemaan myös de Maistrelle pyhä sota, joskin hieman toisista syistä. Venäjän hyökkäys Ruotsin kimppuun reilut neljä vuotta aikaisemmin oli kaikkea muuta. Tämä hyökkäys ja sitä seurannut Ruotsin valtakunnan silpominen oli de Maistrelle osa vallankumousten aikakauden yleistä moraalittomuutta. Ruotsin hajoaminen sai lainvoiman Haminan rauhassa, mutta de Maistren silmissä rikos pysyi rikoksena.

Suomen anastus rinnastuu Puolan jakoihin, jotka selvästikin edustivat de Maistrelle

aikakauden kansainvälispoliittisen moraalin pohjanoteerausta. Puolan jakoihin osallistuneista ”korkeista osapuolista” (*hautes parties*) vain Venäjä oli vielä *toistaiseksi* jaloillaan, sen paremmin Preussin kuin Itävallankaan ei ollut käynyt hyvin.⁴⁵ Tässä ilmenee de Maistren filosofialle luonteenomainen providentialismi, jonka mukaan rikoksista – myös valtioiden ja muiden ylipersonaalisten toimijoiden tekemistä – rankaistaan *aina*, joskus vasta tuonpuoleisessa mutta usein myös jo tässä ajassa. Suomen valloituksenkin de Maistre uskoo osoittautuvan Venäjälle katastrofaaliseksi.⁴⁶

34. Maistre (1885b) 530–531.

35. Maistre (1885b) 113–114.

36. Maistre (1885b) passim.

37. Maistre (1885b) 158–159; <Maistre, Joseph de: Joseph de Maistre et Blacas, leur correspondance inédite et l'histoire de leur amitié, 1804–1820. Introduction, notes et commentaires par Ernest Daudet. Plon-Nourrit et Cie, Paris 1908.[elektroninen tietokanta Gallica]> s. 96.

38. Maistre (1923) 188.

39. Maistre (1885b) 129.

40. Ibid.

41. Maistre (1908) 81.

42. Maistre (1923) 188.

43. Maistre (1908) 86.

44. *”En ce temps-là, malheurs aux pères! Cependant, mon cher ami, ou avec cela, ou sur cela! Dieu me préserve de vous donner des conseils lâches! Je n’ai pas sur le cœur le poids que j’y sentais lorsque vous tiriez sur les Suédois: aujourd’hui, vous faites une guerre juste et presque sainte. Vous combattez pour tout ce qu’il y a de plus sacré parmi les hommes, on peut dire même pour la société civile.”* Joseph de Maistre (1886), *Oeuvres complètes. Tome douzième, correspondance IV, 1811–1814*, Vitte et Perrussel, Lyon, 156.

45. Maistre (1885b) 176. – Todettakoon, että de Maistren tuohtumus Puolan osakseen saamasta kohtelusta on puhtaasti periaatteellista ja yleisluontoista; hän ei ollut mikään Puolan ystävä, pikemminkin päinvastoin. Tämä antipatia ilmenee monin paikoin de Maistren tuotannossa, mutta ehkä selvimmin tässä: ”Puolan olemassaolo ei viimeisen sadan vuoden aikana ole hyödyttänyt Eurooppaa vähääkään. Jos Puolan jaot olivatkin moraalin näkökulmasta skandaali, oli [itsenäisen] Puolan hallinto sitä järjen näkökulmasta, ja tämän valtakunnan häviö on onneksi sekä puolalaisille itselleen että muulle Euroopalle [–].” (*La Pologne n’a pas existé une minute, depuis cent ans, au profit de l’Europe. Si la partage de ce pays fut le scandale de la morale, son gouvernement étoit aussi celui de la raison, et sa destruction ne peut que tourner à l’avantage des Polonais et de l’Europe [–].*) Joseph de Maistre (1881) *Plan d’un nouvel équilibre en Europe (Antidote au congrès de Rastadt)*, Cattier, Tours, 83–84.

46. Maistre (1885b) 176.

Puolan jaot olivat "hirveä oppitunti" (*terrible leçon*), josta ei ollut opittu mitään; ken tätä epäilee, katsokoon Suomea.⁴⁷ Näin de Maistre de Rossille syyskuussa 1809, siis juuri Haminan rauhanneuvottelujen aikoihin.

Haminan rauha

Syksyllä 1809 de Maistre kirjoittaa Pietarista de Rossille kirjeitä, joissa hän kommentoi myös Haminan rauhaa. Tässäkin hänen pääasiallisin tietolähteensä näyttää olleen Stedingk, joka toimi Haminassa Ruotsin valtuuskunnan johtajana. Tämä tosiasia saattaa aiheuttaa sen, että de Maistren tulkinnat tapahtumista ovat vahvan ruotsalaisittain värittäneitä; tietysti hän tunsu periaatteellistakin myötätuntoa moraalittoman suurvaltopolitiikan jalkoihin joutunutta Ruotsia kohtaan.

Syyskuussa päivätyssä kirjeessään de Rossille de Maistre kertoo ensi kuulumi-
siaan Haminan rauhasta. Rauhanehdot ovat Ruotsille "äärimmäisen kovat" (*extrêmement dures*):

Suomi on luovutettu kokonaisuudessaan aina Tornionjokea myöten. Samoin on luovutettu Ahvenanmaan saaret, ja venäläisille on jouduttu antamaan lupa niiden linnoittamiseen. *Näin on taas yksi kansakunta pyyhkäisty maan pinnalta* [kurs. M.K.]⁴⁸

Tutkimukseen vakiintuneen käsityksen mukaan Ruotsi ei luovuttanut Venäjälle "Suomea", koska mitään sen nimistä yksikköä ei ainakaan *poliittisessa* mielessä ollut olemassa, vaan ainoastaan joukon itäisiä läännejään.⁴⁹ Sen sijaan Suomi-niminen maantieteellinen ja folkloristinen kokonaisuus toki tunnettiin, ja sellaisena de Maistrekkin tietysti "Suomen" ymmärtää.

De Maistre ei siis nähnyt näissä tapahtumissa uuden kansakunnan syntyä vaan erään vanhan kansakunnan tuhon, ja tuo "maan pinnalta pyyhkäisty" kansakunta oli tietenkin Ruotsi. Täten tulee ymmärrettäväksi Suomen anastuksen rinnastaminen Puolan jakoihin. Olisi houkuttelevaa ajatella de Maistren tulkitsevan Suomen itsessään

niin merkittäväksi osaksi historiallista Ruotsin kuningaskuntaa, että sen vaihdettua omistajaa valtakunta oli käytännössä pyyhitty maan pinnalta. Todennäköisempänä pidän kuitenkin sitä, että de Maistre näki Suomessa yksinkertaisesti valtavan maa-alueen ja arveli, ettei mikään valtakunta voi selvitä niin suuresta leikkauksesta hengissä. Manner-Suomeen verrattuna pienen mutta strategisesti sitäkin merkittävemmän Ahvenanmaan menetyks oli viimeinen naula Ruotsin arkkuun.

Nykynäkökulmasta Ruotsi ei tietenkään pyyhkiytynyt maan pinnalta vaan muuttui uudeksi, sekä maantieteellisesti että etnisesti yhdenmukaisemmaksi Pien-Ruotsiksi, käyttääkseni Matti Klingen aikoinaan lanseeraamaa osuvaa ilmausta. Valtakunnan itäpuoliskon menetyks yli 600-vuotisen yhteiselön jälkeen saattoi toki olla monelle aikalaiselle traumaattinen kokemus Pohjanlahden molemmiin puolin. Mutta harva ruotsalainen lienee ymmärtänyt menetyksen yhtä dramaattisesti kuin de Maistre. Luultavimmin hän näkee tässä prosessissa vain yhden erityistapauksen yleisestä 1800-luvun alkupuolen suuntauksesta; se, mikä häntä siis viimekädessä kauhistuttaa, on vanhan legitimistisen ja dynastisen valtioajatuksen tuho ja uuden kansallisvaltioidean nousu sen tilalle. De Maistren näkökulmasta tämä oli täysin rikollista, ei vähiten siksi että nämä ideat nojaavat ajatukseen kansansuvereniteetista.

Se valtiomuodostelma, jota joskus on (ahtaan kansainvälisoikeudellisessa mielessä erheellisesti, mutta vähemmän legalistisesta näkökulmasta mielestäni perustellusti) kutsuttu "Ruotsi-Suomeksi", tietysti lakkasi *de facto* olemasta Haminan rauhassa. Jos de Maistre ylipäättään tunsu "Ruotsi-Suomen" historiaa kovin yksityiskohtaisesti (mitä kyllä on lupa epäillä), hän on ollut selvillä siitä, että tämä valtakunta oli syntynyt aikojen hämärissä ja vakiintunut vuosisatojen saatossa *orgaanisen* kehityksen tuloksena, ja näin sillä oli hänen silmissään vahva legitimitetti. Lisäksi on tärkeätä ymmärtää, että Haminan rauhassa manalle mennyt "Ruotsi-Suomi" muistutti muutettavat muuttaen monessa suhteessa de Maistren omaa isänmaa-

ta Piemonte-Sardiniaa paitsi historiallisilta vaiheiltaan myös akuutin kohtalonsa osalta. Tämäkin saattaa osaltaan selittää sitä kiukua ja jopa tuskaa, joka välittyi de Maistren kommentteista.

Ruotsin onnettomuus liittyy de Maistrella siis erottamattomasti tuon vallankumousten aikakauden yleiseen valtapoliittiseen myllerrykseen ja myös ajan yleiseen moraalitomuuteen. Viimeksi mainitussa suhteessa de Maistrea kiinnostaa erityisesti Ruotsissa tapahtunut, hänen omasta legitimistisestä näkökulmastaan täysin laitton vallanvaihto, itse asiassa vallankaappaus, jossa kuningas Kustaa IV Adolf menetti kruununsa. De Maistren kollega ja ystävä Stedingk oli vanha kustavilainen, jonka asema oli vallanvaihdoksen jälkeen käynyt varsin tukalaksi. Silti hän oli johtanut Haminan ruotsalaisvaltuuskuntaa de Maistren mielestä niin ansiokkaasti kuin keneltäkään voi vastaavissa olosuhteissa odottaa:

Hyvin huonokuntoinen ja sairas vapaaherra Stedingk on allekirjoittanut tämän sopimuksen yhdessä erään toisen, vallankaappajiin kuuluvan, ruotsalaisen kanssa. [– –] Stedingk on saanut yleisesti osakseen syytöksiä liiasta taipuvaisuudesta, mutta näinä vallankumousten aikoina on helppoa rannalla istuen huudella neuvoja myrskyn kourissa kamppailevalle purjehtijalle.⁵⁰

De Maistren mainitsema ”toinen ruotsalainen” on epäilemättä kenraalimajuri Skjöldebrand, joka oli kuulunut vallankaappauksen sisäpiiriin ja jonka uusi hallinto oli lähettänyt Haminaan lähinnä valvomaan Stedingkiä, johon ei kustavilaisena luotettu.⁵¹ Ketkä Stedingkiä ovat arvostelleet liiallisesta pehmydestä neuvotteluista? Pietarin korkeimpiin piireihin kuuluvat Stedinginkin *venäläiset* ystävät.⁵² Kyseessä ovat tietysti ne keisarikunnan senhetkisen ranskalaisuuttauksen vastustajat, joita koko sota oli inhottanut ja joiden myötätunto oli ollut vihollismaa Ruotsin puolella.

Stedingkin saaman epäoikeudenmukaisen kritiikin vastapainona de Maistre mainitsee Haminan venäläisen osapuolen pääneuvottelijan, ulkoministeri kreivi Rumjant-

sevin saaman loistavan vastaanoton tämän palattua seurueineen Pietariin; kunnianosoituksia ja uusia arvonimiä jaeltiin venäläisen avokätisesti.⁵³

Rumjantseviin liittyen de Maistrella on kerrottavana hieman erikoinen, juorun oloinen anekdootti Haminan rauhanneuvotteluista. Rumjantsevin lähipiiriin oli de Maistren mukaan onnistunut pääsemään hänen oma maanmiehensä, eräs torinolaisyyntyinen herra Borelli. Tällä seikkailijalla oli laajat tiedot mm. kansainvälisestä oikeudesta, ”ja niin surkeasti ovat asiat tässä maassa, että hänen apuunsa turvauduttiin salaa Haminan sopimuksen valmistelussa” (*et telle est la pénurie de ce pays, qu'on s'est servi secrètement de lui pour la rédaction du traité de Fridericsham*). Borelli olisi myös hyötynyt sopimuksesta henkilökohtaisesti, ilmeisesti taloudellisessa mielessä. De Maistre korostaa saaneensa tiedot ”kautta rantain” (*obliquement*) mutta pitävänsä niitä silti varmoina.⁵⁴

De Maistre kertoo myös Stedingkin paluusta Pietariin ja sekä miesten ”hyvin murheellista” (*bien triste*) tapaamista. Stedingkin ja de Maistren murheen syynä ei ole Ruotsin menettämä Suomi. Tärkeysjärjestyksessä de Maistren asialistalla rauhanneuvottelujen ohi menee kuningas Kustaa IV Adolfin vallasta syökseminen aikaisemmin saman vuoden keväällä.⁵⁵ Kustaa Aadolfin persoona kiinnosti de Maistrea ja herätti

47. Maistre (1885b) 305.

48. ”La Finlande est cédée entièrement jusqu'à Torneo exclusivement. De plus les îles d'Aland sont cédées avec liberté de les fortifier. Voilà encore une nation chassée du globe [– –].” Maistre (1885b) 301.

49. Osmo Jussila (2004), *Suomen suuriruhtinaskunta, 1809–1917*. Juva, 47.

50. ”Le baron Stedingk [sic], très affaibli, très malade et se traînant à peine, a signé ce traité avec un autre Suédois du parti de la révolution. [– –] On le blâme assez généralement d'avoir cédé; mais dans les moments de révolutions, il est aisé aux gens qui sont assis sur le bord de la mer de blâmer le manœuvre des navigateurs qui combattent les vents et les flots.” Maistre (1885b) 301.

51. Hårdstedt 374.

52. Maistre (1885b) 335.

53. Maistre (1885b) 301–302.

54. Albert Blanc (1858), *Joseph de Maistre, mémoires politiques et correspondance diplomatique*, Paris, 339.

55. Maistre (1885b) 306.

hänessä syvää myötätuntoa. Tätä aihetta käsittelemme tarkemmin tuonnempana.

Toki de Maistre ja Stedingk puhuivat myös Haminasta. De Maistre tarkastelee Suomen omistajanvaihdosta vaihteeksi kansainvälisen suurvaltapolitiikan näkökulmasta. Hän pitää varmana, että Napoleon on omista syistään tahtonut rauhaa, ”ei siksi, että Suomen valloitus olisi häntä suuremmin järkyttänyt” (*non que cette conquête de la Finlande ne l'ait beaucoup choqué*), vaan koska hänellä on tarve juuri nyt hillitä Venäjän laajenemista; de Maistre uskoo myös, että Napoleon aikoo periä Venäjältä vielä kalliin hinnan sen uudesta valloituksesta.⁵⁶

Mitä itse Venäjän tuoreeseen provinssiin tulee, de Maistre kertoo seuraavaa:

[Ruotsin ja Venäjän] raja kulkee Torniojokea pitkin [– –] siten, että itse Tornion kaupunki jää venäläisille. Keisari on saanut [Haminan rauhassa] itselleen kymmenentuhatta neliöpeninkulmaa maata, neljätuhatta saarta, luotoa, luonnonsatamaa tai lahdenpoukamaa, sekä miljoona alamaista. Ahvenanmaan saariston päätyminen keisarille on yhtä merkittävää hänelle kuin se on kuolettavaa Ruotsille. [– –] Huomatkaapa muuten, kuinka suuresti [Pietari] hyötyy tästä valloituksesta, jolta ei puutu muuta kuin laillisuutta.⁵⁷

De Maistren kuvauksessa pistää silmään Suomen tietty luonnonmaantieteellinen ”villiys”. Samoin korostuvat geopolitiittiset ja strategiset näkökohdat. Kuten useimmat aikalaistarkkailijat, de Maistrekin näkee Ahvenanmaan menetyksen Ruotsin kannalta erityisen tuhoisana. Valtapoliittisessa mielessä Venäjän voi sanoa hyötynneen tästä alueliitoksesta, mutta valtauksen pitkän aikavälin hyöty on kyseenalainen. Moraaliset kysymykset ovat de Maistrella erityisen vahvasti esillä hänen pohtiessaan Ruotsissa tapahtunutta hallitsijasuvun vaihdosta.

Vaasa-suvun loppu lopullinen sinetti

Nykysuomalaisten käsityksissä yhteinen historia Ruotsin kanssa on mitä suurimmassa

määrin Vaasa-suvun kuninkaiden historiaa. Autonomisen suuriruhtinaskunnan synnyn myötä Suomi käänsi historiassaan kokonaan uuden lehden. Mutta miltei yhtä dramaattisesti muuttui tilanne Pohjanlahden länsirannalla. Ruotsi sai uuden ja itse asiassa historiansa ensimmäisen todellisen perustuslain (vuoden 1772 hallitusmuoto ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirja eivät termin modernissa merkityksessä sellaisia olleet). Lisäksi Ruotsi sai uuden hallitsijasuvun. Bernadottein nousu valtaistuimelle merkitsi kuningaskunnalle lopullisia jäähyväisiä suurvaltahaaveille ja modernin Pien-Ruotsin syntyä. Myös de Maistre näkyy ymmärtäneen, että jotakin ratkaisevaa oli tapahtunut, kun Ruotsin hallitsijasuku vaihtui.

Kansakuntien silpominen ja vieraiden maiden anastaminen samastuvat de Maistrella usurpaatioon eli suvereenin hallitsijan laittomaan viraltapanoon. Ruotsin valtapolitiikassa kärsimä tuore onnettomuus, siis Suomen menetys, limitty de Maistren tulkinnessa Kustaa IV Adolfin vallasta syöksemiseen tavalla, josta on vaikea sanoa, kumpi oli syy ja kumpi seuraus.

Kustaa Adolfin suosio ei liene koskaan ollut Ruotsissa kovin suuri. Aivan erityisesti häntä arvosteltiin edesvastuuttoman huonosta ulkopoliittikan hoidosta. Katastrofaalinen Suomen sota tuhosi hänen mahdollisuutensa lopullisesti varsinkin sotilasariokratian silmissä. Vallankaappaus alkoi 13. maaliskuuta 1809 kuninkaan pidätyksellä. Kustaa Adolf itse alistui tapahtuneeseen ja ilmoitti vallasta luopumisestaan saman kuun 29. päivänä.⁵⁸ Bernadotte ei kuitenkaan suoraan seurannut Kustaa IV Aadolfia Ruotsin valtaistuimelle, vaan kuningaskunnassa vallitsi ainakin kesään 1810 saakka varsin sekava tilanne, jonka voi jälkikäteen nähdä interregnumina. Aivan heti Kustaa Adolfin kruunusta luopumisen jälkeen näytti siltä, että Vaasojen tarina Ruotsin valtaistuimella jatkuisi.

De Maistre luonnollisesti kuuli vallanvaihdoksesta jo pian sen tapahduttua, mutta ensikäden tietoja tapahtumista hän sai vasta Stedingkiltä tämän syksyllä palattua Pietariin. Stedingk on informoinut de Maistrea mm. kuningasta kohtaan tunnetus-

ta suuresta tyytymättömyydestä. Salaliitto hänen vallasta syöksemisekseen oli kaikkea muuta kuin salainen. Jopa kuninkaalle tunnetusti uskollinen Stedingk oli saanut kuulla hankkeesta. Tämä oli myös hyvissä ajoin varoittanut hallitsijaa, joka ei kuitenkaan halunnut ottaa uskoakseen vaan päinvastoin syytti jokseenkin vainoharhaisesti Stedingkiä itseään juonitteluista.⁵⁹ Kustaa Adolfin mielenterveys puhutti jo aikalaisia, ja myös de Maistre pohdiskelee tätä asiaa.

De Maistre mainitsee kuninkaan hysteerisen kiinnittymisen seremonioihin ja muotoihin. Esiin nousee myös hänen raamattuharrastuksensa ja erityisesti ilmeisen epäterve kiinnostus Ilmestyskirjaan: ”Hän oli tunnistavinaan Bonaparten [Ilmestyskirjan] lehdistä, samoin kuin sen, että hänet, Ruotsin kuningas, oli ennalta määrätty [Napoleonin] kukistajaksi” (*Il a cru y voir que Buonaparte est évidemment désigné dans ce livre, et que lui (Roi de Suède) était destiné à l'arrêter*).⁶⁰

Vallankaappajien mukaan juuri nämä kuninkaan messianistiset harhakuvitelmat ja pakkomielteinen viha Napoleonin kohtaan olivat johtaneet Ruotsin tuhon tielle ja siten oikeuttaneet kaappauksen. De Maistren näkökulmasta ainakaan kuninkaan Napoleonivihassa ei itsessään ole mitään tuomittavaa. Silti on helppo nähdä, että hänkin epäilee kuninkaan mielenterveyttä. Jokseenkin suoraan de Maistre sanoo Kustaa Adolfia mielisairaaksi vuoden 1810 toukokuussa de Rossille osoitetussa kirjeessä, jossa hän mm. kommentoi entisen monarkin murheellista harhailua ympäri Eurooppaa.⁶¹

Kaikesta huolimatta de Maistre tuntee myötätuntoa tätä ”omalla tavallaan esikuvallista kristittyä” (*un excellent chrétien, à sa manière*) kohtaan.⁶² Hänelle on myös itsestään selvää, että syöksemällä laillisen hallitsijansa vallasta ruotsalaiset syyllistyivät raskaaseen rikokseen. De Maistre olisi josain määrin valmis hyväksymään ne kaappajien argumentit, joiden mukaan kuningas oli omalla käytöksellään tehnyt tämän toimenpiteen yleisen edun kannalta välttämättömäksi. Sen sijaan hänelle on täysin anteeksiantamatonta se, että samalla syös-

tiin vallasta koko hänen sukulinjansa.⁶³ Ainakin osa kaappaajistahan pyrki alusta saakka estämään kruunun periytyminen kuninkaan alaikäiselle Gustav-pojalle.

Hetken aikaa näytti siltä, että kruunu siirtyisi herttua Karlille, joka toimi aluksi regenttinä ja oli Vaasoja hänkin. Pian kuitenkin kruunu päättyi Tanskan Kristian Augustille, jonka oli tarkoitus ottaa hallitsijanimukseen Karl August. Hän tuli Ruotsiin tammikuussa 1810 mutta kuoli äkillisesti jo 28. toukokuuta. Nopeasti liikkeelle lähteneistä murhahuhuista huolimatta kyseessä oli ilmeisesti halvauskohtaus.⁶⁴

Vaikka Karl Augustin hallituskausi ei kunnolla ehtinyt alkaakaan, hän ehti aiheuttaa huolta de Maistrelle. Huhtikuun lopulla tämä kirjoitti de Rossille uutisista, jotka koskivat Karl Augustin ja erään Napoleonin sukulaistytön avioliittoaikeita. De Maistrelle tämä oli merkki siitä, että Ruotsi oli liukumassa Napoleonin vasalliksi.

Mutta huolestutti tämä avioliitto venäläisiäkin, sillä de Maistren mukaan ”ei tarvinnut epäillä sitä, että avioliittosopimuksessa oli salainen lisäartikla, jossa oli sovittu Suomen palauttamisesta voimakeinoin takaisin Ruotsin yhteyteen” (*qui peut douter que la restitution forcée de la Finlande n'ait été le sujet d'un article secret du contrat de mariage?*).⁶⁵ Tiedämme, että vain hieman myöhemmin monilla ruotsalaisilla oli Bernadotten suhteen revansistisia odotuksia, mutta he joutuivat nopeasti pettymään. Tässä de Maistre ei kuitenkaan puhu ruotsalaisten toiveista vaan venäläisten peloista; nämä

56. Maistre (1885b) 308.

57. ”C'est la rivière de Tornéo qui sert de limite aux deux puissances [– –], de manière que la ville même reste aux Russes. L'empereur acquiert par ce dernier traité dix milles lieues de carrées de pays, quatre mille îles, îlots, ports ou criques, et un million de sujets. L'acquisition des îles d'Aland est aussi importante pour lui que mortifiante pour la Suède. [– –] Voyez d'ailleurs combien la capitale gagne par cette conquête, à laquelle il ne manque que la légitimité.” Ibid.

58. Hårdstedt 288–292.

59. Maistre (1885b) 309.

60. Maistre (1885b) 307.

61. Blanc 354–356.

62. Blanc 357.

63. Blanc 342.

64. Hårdstedt 387–388.

65. Blanc 350.

eivät näytä olleen lainkaan varmoja uuden valloituksensa pysyvyydestä.

Vain vähän aikaa yllä siteeratun kirjeen jälkeen de Maistre joutuikin jo kommentoimaan kotimaahansa Karl Augustin kuoliinutista. ”Taas tyhjä valtaistuin Ruotsissa ja maassa mitä kriittisin tilanne” (*Voilà encore un trône vacant et la Suède jetée dans une situation des plus critiques*). Tällainen epävakaus on de Maistrelle varma merkki siitä, että Ruotsista puuttuu legitiimi valta. Vaasat olivat Ruotsin laillinen hallitsijasuku ja ”heidän lorunsa oli lopussa” (*c'en est fait des Wasa*).⁶⁶ De Maistren ajattelussa tämä merkitsi sitä, että itse Ruotsin loru oli lopussa. Se mitä tapahtui seuraavaksi, näytti vahvistavan nämä aavistukset: Ruotsin valtaistuimen perijäksi kutsuttiin Ponte Corvon herttua eli Jean-Baptiste Bernadotte, eräs Napoleonin maineikkaimmista marsalkoista.

Tämänkin ”hämmästyttävän” (*étonnante*) uutisen de Maistre kuuli välittömästi ystävältään Stedingkiltä ja kertoi sen saman tien 20.8. (2.9.) päivätyssä kirjeessään Sardiniaan. Se, mikä de Maistren tulkinnessa tapahtumien kulusta kiinnittää erityistä huomiota, on tapa jolla hän korostaa armeijan roolia kaikissa Ruotsin viimeaikaisissa vallanvaihdoksissa. Jo Kustaa III oli turvautunut armeijaan järjestellessään kuningaskuntansa asioita mieleisekseen, armeija oli syössyt vallasta hänen poikansa ja armeija näytteli ratkaisevaa roolia myös Bernadotten, vierasmaalaisen ammattisotilaan valtaannousussa.⁶⁷

Ruotsin tapahtumat ovat vain yksi esimerkki koko Eurooppaa jäytävästä taudista. Vanhat kristilliset monarkiat tekevät kaikkialla kuolemaa. Niiden tilalle on nousemassa caesareiden, sotaherrojen ja kondottierien valta, tyly sotilasdiktatuuri ”joka on tehnyt lopun kaikista [valtaansa tasapainottavista] moraalisisista pidäkkeistä” (*le pouvoir militaire, débarrassé de tout contre-poids moral*).⁶⁸ Napoleonin voitto alkoi siis näyttää täydelliseltä. Hänhän oli jaellut valloittamansa Euroopan maita läänityksiksi sukulaisilleen ja kenraaleilleen, ja nyt oli Ruotsikin päätyntä hänen vasallikseen.

Bernadotte tuotti kuitenkin de Maistrelle, eikä vain hänelle, melkoisen yllätyksen. Kirjeessään kuningas Victor-Emmanuelille 2.(14.) helmikuuta 1812 de Maistre panee ihmetellen merkille (vielä kruunaamattoman) Bernadotten johtaman Ruotsin ja Venäjän lähentymisen.⁶⁹ Tosin keisarin ja Ruotsin kruununperijän henkilökohtainen tapaaminen Turussa pari kuukautta myöhemmin näyttää menneen de Maistren ohi, ainakaan hän ei mainitse sitä suoraan. Turussahan Bernadotte käytännössä sanoutui irti entisestä herrastaan ja tunnusti varauksetta Suomen omistajanvaihdoksen turvaten näin Venäjälle sen uuden luoteisrajan sodassa, jonka syttymisestä kenelläkään ei enää ollut epäilystä. De Maistre on kaikesta huolimatta selvillä Aleksanterin ja Bernadotten lähentymisen seurauksista, mm. siitä, että Ruotsi tulee ennemmin tai myöhemmin hakemaan korvausta menettämästään Suomesta Norjan suunnalta.⁷⁰ Norja annettiin lopullisesti Ruotsille vasta Wienin kongressissa, mutta ilmeisesti tästäkin asiasta liikkui huhuja tai ainakin arvailuja diplomaattipiireissä jo varhaisessa vaiheessa.

Bernadotten johtamasta Ruotsista ei siis sittenkään tullut Napoleonin vasallia. Mutta jotenkin de Maistren näyttää olevan mahdollonta uskoa Ruotsilla olevan tulevaisuutta valtakunnan tultua alueellisesti silvotuksi ja sen menetettyä myös laillisen dynastian. De Maistre ei pidä ”vähääkään todennäköisenä, että tämä henkilö [Bernadotte] onnistuisi perustamaan Ruotsiin uuden hallitsijasuvun” (*il n'est nullement probable que ce personnage commence une race royale en Suède*).⁷¹ De Maistre teki toisinaan yllättävän tarkkanäköisiä ennustuksia, mutta joskus hänkin ampui pahasti ohi maalin.

Kreivin Suomi

Konservatiivinen Joseph de Maistre näki Suomen sodassa ja Haminan rauhassa ennen muuta kansainvälispoliittisen rikoksen, joka sellaisena oli tuon vallankumouksellisen aikakauden moraalittomuuden malliesimerkki. On syytä olettaa, ettei de Maistre ollut näine mielipiteineen yksin. Pietarin

diplomaattipiirit samoin kuin kaupungin kanta-asukkaatkin olivat jakaantuneet ranskalaismielisiin liberaaleihin ja konservatiivisempiin Euroopan vanhan järjestyksen kannattajiin. De Maistren näkemyksillä on uskoakseni tiettyä yleispätevyyttä jälkimmäisen ryhmän tunteiden tulkkina. Esimerkiksi kuuluisa venäläinen historioitsija Nikolai Mihailovitš Karamzin kuvasi Suomen valloitusta sanankääntein, jotka olisivat voineet olla de Maistren kynästä, ja tämän lailla näki tuon operaation paitsi ranskalaisten inspiroimana myös näiden ”sorto- ja ryöstömenettelyn jäljittelynä”.⁷²

Näissä kirjeissä Suomen tapahtumat ovat mielestäni yllättävänkin hyvin edustettuina. Olen tähän suppeaan esitykseeni ottanut mukaan vain osan huomioista, sillä toistoja ja trivialiteetteja on paljon. Mielestäni oleellisinta de Maistren tulkinnaassa on se, että hän näki sodassa ennen kaikkea Ruotsin kuningaskunnan tuhon, ei suinkaan uuden valtion tai kansakunnan syntyä.

Vaikka de Maistre siis puhuu suhteellisen paljon Suomesta, ratkaisevaa on se mistä hän vaikenee, ts. se mistä hän ei tiedä mitään tai jos tietääkin ei pidä mainitsemisen arvoisena. Tällaisia seikkoja ovat ainakin Porvoon valtiopäivien saama olematon huomio ja täydellinen vaikeneminen ns. Vanhan Suomen liittämistä suuriruhtinaskuntaan 1811. Viimeksi mainittu episodi toi Suomen rajan aivan Venäjän pääkaupungin ja de Maistren oman asemapaikan tuntumaan. Tapahtuma olisi ollut mitä merkittävin, jos Suomi todella olisi ymmärretty erilliseksi valtioksi, vaikkapa vain autonomiseksi. Mutta jostakin syystä tämä alueliitos ei näytä herättäneen mainittavaa huomiota Pietarissa, ei ainakaan kaupungin diplomaattipiireissä.

Entä Pietarissa ja muualla Venäjällä näihin aikoihin liikkuneet suomalaiset? Sprengtportenin de Maistre mainitsee lyhyesti ja luonnehtii häntä ykskantaan ruotsalaiseksi petturiksi. Sprengtportenin huono maine muuallakin kuin Ruotsissa on tunnettu asia, joten tässä suhteessa de Maistren kommenttia voi pitää odotettuna.

Toinen suomalainen joka muutama otteeseen vilahtaa de Maistren kirjeenvai-

dossa on Gustaf Mauritz Armfelt; hänet de Maistre näyttää ainakin kerran myös henkilökohtaisesti tavanneen.⁷³ Pohjolan Alkibiaaden nousu keisari Aleksanterin lähipiiriin todetaan. Mutta de Maistrelle Armfeltin rooli näyttyy puhtaasti yleisvaltakunnallisenä eikä hän näytä olevan tietoinen tämän asemasta Suomen (väitetyn) hallinnollisen erikoisaseman taustalla. Itse asiassa ainoa seikka, joka de Maistren kirjeissä yhdistää Armfeltin Suomeen, ovat tämän suomalaiset maaomistukset; ne de Maistre mainitsee valottaakseen lukijalleen tämän ruotsalaisen aristokraatin keisarin palvelukseen siirtymisen syitä.⁷⁴ De Maistrelle Armfelt on siis vain eräs niistä lukuisista kosmopoliittisista aatelismiehistä, joita näihin aikoihin riitti Venäjällä.

Jo valmiiksi länsimaiset traditiot omaava Suomi Venäjän perustuslaillisten uudistus suunnitelmien koekenttänä ellei peräti suunnannäyttäjänä on pitkään ollut suosittu teema suomalaisessa kirjallisuudessa. Valta-kunnansihteeri Mihail Mihailovitš Speranskin nimi mainitaan usein tässä yhteydessä. Myös de Maistre puhuu paljon ja erittäin kriittiseen sävyyn tästä asemaltaan lähinnä nykyistä sisäministeriä vastaavasta liberaalista virkamiehestä ja hänen kunnianhimoisista uudistussuunnitelmistaan⁷⁵ mutta ei

66. Blanc 354–356.

67. Maistre (1885b) 473.

68. Maistre (1885b) 475.

69. Maistre (1886) 82–84.

70. Maistre (1886) 84.

71. Ibid.

72. J. R. Danielson-Kalmari (1920) *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nneellä ja 19. vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika. Ensimmäinen osa. Suomi omintakeisen valtioelämän alkujaksossa vv. 1809–1811*, Porvoo, 502–504.

73. Maistre (1886) 107.

74. Maistre (1886) 27–28.

75. Maistre (1885b) 236–237, 384–386; Maistre (1886) 101–106, 114–115. – Speranski askarrutti de Maistrea siinä määrin, että eräs hänen keskeisimmistä teoksistaan on tosiasiaa syntynyt vastauksena tämän keisarin luottomiehen kaavalemaan radikaaliin perustuslakiuudistukseen vuoden 1810 paikkeilla. Ko. teos eli *Essai sur le Principe générateur des Constitutions Politiques* on kirjoitettu Pietarissa keuhkälä 1809 eli juuri Speranskin tähden ollessa korkeimmillaan. Speranskia tai hänen uudistussuunnitelmiaan ei eksplisiittisesti tässä kirjassa mainita, mutta kirjoitusajankohdan lisäksi kirjan sisältö puhuu vahvasti sen oletuksen puolesta, että kyseessä on nimenomaan Speranskin vas-

näytä olevan tietoinen niiden vähäisistäkään yhtymäkohdista Suomeen; ylipäättään de Maistre ei kiinnitä Suomen hallintojärjestelmän erikoisuuteen mitään huomiota. Myös Suomen väitetty erikoisasema keisarikunnan voittomaiden joukossa loistaa poissaolollaan.

De Maistren tietämättömyydestä ei tietenkään voi vetää Suomen *todellista* asemaa koskevia johtopäätöksiä. En tässä esityksessä olekaan halunnut suoraan ottaa kantaa esimerkiksi sellaisiin ensimmäisen asteen todellisuutta sivuaviin kysymyksiin kuin milloin Suomen valtio varsinaisesti syntyi tai mikä oli Porvoon säätykokouksen pe-

rimmäinen luonne tai mitä tarkoittivat Aleksanterin hallitsijanvakuutuksessa mainitut ”Suomen perustuslait”. Mikä lieneekin oikea vastaus näihin kysymyksiin, näyttää selvältä, että useimpia ulkopuolisia aikalaisia ne eivät kiinnostaneet hiukkaakaan. ☺

tainen hyökkäys. Tällä kannalla on myös ranskalainen de Maistre -tutkija Jean-Louis Darcel. Jean-Louis Darcel (2004) ”Joseph de Maistre, mentor de la Russie”. Artikkelit aikakauskirjassa *Révue des Études Maistriennes n° 14, Joseph de Maistre: Acteur et penseur politique. Varia*. Centre d'études franco-italiennes, Université de Turin et de Savoie, Honoré Champion Éditeur, Paris, 158–159.

MAARE VALTONEN

Kauppa- ja tullikomitea talouselämän etuja ajamassa autonomian ajan alussa

Maare Valtonen tarkastelee talouselämän edustajien osallistumista ja vaikuttamista talouspoliittisissa päätöksentekoprosesseissa autonomian ajan ensivuosina. Esimerkkinä talouselämän edunvalvontatoiminnasta on vuonna 1811 asetettu kauppa- ja tullikomitea, jonka työskentelyyn osallistui parisenkymmentä merkittävintä rannikkokaupunkien kauppiasta ja laivanvarustajaa. Pyrkivätkö taloudelliset toimijat poliittiseen päätöksentekoon vaikuttamalla turvaamaan omat taloudelliset etunsa uudessa valtioliikossa tilanteessa?

■ Vuoden 1811 lopulla koolle kutsuttu kauppa- ja tullikomitea valmisteli Suomelle vuonna 1812 julkaistun kauppamanifestin.¹ Komitea tarjoaa hyvän tilaisuuden tutkia talouselämän vaikutusta talouspoliittisessa päätöksenteossa autonomian ajan alussa, sillä talouselämällä oli komiteassa vahva edustus ja kauppiaiden ja laivanvarustajien näkemykset pääsivät selkeästi esille sen työssä.

Artikkeli pyrkii selvittämään kuvaa talouselämän toimintaympäristöstä sekä talouselämän edustajien vaikutusmahdollisuuksista ajanjaksolla, jota on perinteisesti pidetty byrokraattisen ja hierarkkisen hallinnon aikakautena. Suomen ja Ruotsin vuosisataisen yhteyden katkeaminen ja Suomen liittäminen Venäjään vaikutti olennaisesti myös talouselämään ja sen toimintaedellytyksiin, sillä vallan vaihtumisen seurauksena esimerkiksi taloudelliseen lainsäädäntöön kohdistui muospaineita.

Muuttuneet olosuhteet edellyttivät uudenlaisia ratkaisuja tai sovellutuksia tullilaitokseen, tullivalvontaan ja -taksoihin sekä yleisimminkin talouslainsäädäntöön liittyneissä

kysymyksissä. Näitä asioita käsiteltiin ensin Porvoossa keväällä 1809 kokoontuneilla valtiopäivillä ja suuriruhtinaskunnan ylimmäksi keskushallintoelimeksi perustetussa hallituskonseljissa, vuodesta 1816 lähtien senaatissa. Lisäksi kaksi komiteaa pohti tullihallinnon järjestämiseen sekä ulkomaankauppaan ja merenkulkuun liittyviä asioita heti autonomian ajan alussa.²

Institutionaalinen muutos vaikutti myös talouselämän edustajien mahdollisuuksiin osallistua talouspoliittiseen päätöksentekoon ja siihen liittyneeseen keskusteluun. Tämä näkyi erityisen hyvin valtiopäivätoiminnassa, joka taukosi vuoden 1809 jälkeen useaksi vuosikymmeneksi. Tätä taustaa vasten katsottuna on tärkeää tarkastella muita vaikutusmahdollisuuksia, joita talouselämän edustajat käyttivät pyrkiessään vaikuttamaan talouspoliittiseen päätöksentekoon.

Vuonna 1811 asetettua kauppa- ja tullikomiteaa tarkasteltaessa lähdeaineistona käytetään komitean arkistoaineistoon sisältyviä talouselämän edustajien kirjoittamia lausuntoja, joissa käsitellään ulkomaankauppaan ja merenkulkuun liittyviä kysymyksiä.³ Lausuntojen avulla tarkastellaan

1. Komiteasta käytetään nimitystä kauppa- ja tullikomitea erotuksena toisesta autonomian ajan alussa toimineesta komiteasta, jonka toimialaan kuului tullilaitoksen järjestäminen. Komitea-käsitteen ongelmallisuudesta ks. Kaarlo Tuori (1983) *Valtionhallinnon siuelinorganisaatiosta 1. Julkisoikeudellinen tutkimus komiteatyypisten elinten asemasta Suomen valtioorganisaatiossa 1. nide. Teoreettinen ja historiallinen tausta*, Vammala: Suomalainen lakimiesyhdistys, 165–171; Mirja Härkönen (1995) *Kansallisarkiston yleisluettelo osa V: Autonomian ajan komitea-arkistoja ja -aineistoja*, Helsinki: Kansallisarkisto, xi–xiii.

2. Komiteoista esim. Gunnar Lindström (1905) *Suomen kaupasta Aleksanteri Isen aikana I. Järjestäytymisvuodet 1808–1812*, Helsinki: Osakeyhtiö Weilin & Göös Aktiebolaget, 117–159; Leo Harmaja (1920) *Suomen tullipoliittikka Venäjän vallan aikana. Edellinen osa: vuoteen 1859. Taloustieteellisiä tutkimuksia XXIV*, Porvoo: Kirjapaino-osakeyhtiö Sana, 88–116; Sakari Heikkinen (1994) *Suomeen ja maailmalle. Tullilaitoksen historia*, Helsinki: Tullihallitus, 136–156.

3. Kauppa- ja tullikomitean aineistoa säilytetään Kansallisarkistossa (tästä eteenpäin lyhennetty KA). Artikkelin tärkein alkuperäislähde on Valtiosihteerin viraston arkistokansio VSV 16 GG 1812. Aineistoa käytettäessä on tietenkin huomioitava, että esitetyt kannanotot saattoivat olla tarkoituksellisen kärjistettyjä tai vastaavasti hallinnon kritisointia vältteleviä. Kannanottojen taustalla vaikuttaneiden näkemysten tai moti-

sitä, kuinka Suomen suuriruhtinaskunnan taloudellinen eliitti näki vuoden 1809 jälkeisen tilanteen ja kuinka taloudellisen toimintaympäristön muutoksiin suhtauduttiin. Huomiota kiinnitetään erityisesti siihen, millaisia ehdotuksia talouselämän edustajiksi valitut henkilöt tekivät Suomen taloudellisen kehityksen edistämiseksi ja millaisia perusteluja he käyttivät pyrkinessään ajamaan oman alansa etuja. Talouselämän kannanottoihin keskittyminen on perusteltua siksi, että etenkin autonomian ajan alun komiteoihin liittyvässä tutkimuksessa on usein painotettu nimenomaan virkamiesten näkemyksiä talouselämästä ja sen toimintaedellytyksistä.⁴

Lausuntojen perusteella talouselämän keskeiset huolenaiheet autonomian ensivuosina liittyivät talouslainsäädännön ja tullipolitiikan uuteen suuntaan sekä liiketoiminnan kustannusten⁵ nousuun epävakaiden ja rauhattomien olosuhteiden takia. Lausunnoissa puututtiin näihin ulkomaankaupan ja laivanvarustuksen kannalta ongelmallisiksi koettuihin asioihin ja tuotiin esille myös epäkohtia, jotka oli havaittu käytännön toimissa. Suomalaiskauppiaille oli esimerkiksi tärkeää, että kauppa Ruotsin kanssa saisi jatkua, sillä suomalaistuotteilla oli ollut turvatut markkinat entisessä emämaassa. Huolestuneisuutta kauppiaskun-

nassa aiheutti etenkin se, että vuoden 1812 lopulla oli päättymässä Ruotsin ja Venäjän Haminan rauhansopimuksessa vuonna 1809 sopima järjestely, jonka mukaan suomalais-tuotteiden kauppa Ruotsiin oli saanut jatkua käytännössä kuin kotimaankauppana ilman tulleja valtiollisen eron jälkeenkin.⁶

Ruotsin ja Venäjän väliseen kaupankäyntiin liittyvien kysymysten ohella lisähaasteita kauppiaille aiheuttivat Venäjän ja ulkovaltojen väliset sopimukset. Venäjän liittolaiset olivat vaihdelleet Euroopan poliittisten suunnanmuutosten myötä, minkä seurauksena vihollisleiriin luettiin vuoroin Englanti, Ranska tai Tanska.⁷ Mannermaasulkemuksen liittolaisasetelmissä tapahtuneiden muutosten lisäksi suomalaiskauppiaita ja laivanvarustajia koettelivat levottomat olosuhteet Välimerellä, joka oli tärkeä erityisesti suolakaaupan ja rahtipurjehduksen takia.⁸

Ruotsin valtio oli turvannut kauppiaidensa Välimeren-purjehduksen solmimalla erikoissopimuksia järjestelmällistä merirosvousta harjoittaneiden Pohjois-Afrikan barbareskivaltioiden kanssa, mutta Venäjä ei ollut tehnyt vastaavanlaisia järjestelyjä. Tämän seurauksena Välimerelle uskaltaneet Venäjän lipun alla purjehtineet laivat

vien selvittämisessä auttaisi esimerkiksi eri toimijoiden kirjeenvaihtoaineistoon perehtyminen mutta työekonomisista syistä se on rajattu tämän artikkelin ulkopuolelle. Aineiston rajauksen takia artikkelissa käsitellään talouselämän edustajien vaikuttamisyhteyksiä nimenomaan virallisia vaikutuskanavia pitkin eikä vaikuttamista henkilökohtaisten suhteiden kautta tarkastella lähemmin.

4. Huomio koskee erityisesti vanhempaa tutkimusta. Toisenlaisesta näkökulmasta esim. Juha-Antti Lamberg (1999) *Taloudelliset eturyhmät neuvotteluprosesseissa. Suomen kauppasopimuspolitiikka 1920- ja 1930-luvuilla. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 154, Saarijärvi:Gummerus Kirjapaino Oy.

5. Liiketoiminnan kustannuksista esim. Oliver E. Williamson (1985) *The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, Relational Contracting*, New York: Free Press. Ks. myös Juha-Antti Lamberg, Jari Ojala & Jari Eloranta (1997) 'Uusinstitutionalismi ja taloushistoria. Kollektiivisen valinnan ja liiketoiminnan kustannusten problematiikka', teoksessa Juha-Antti Lamberg & Jari Ojala (toim.) *Uusi institutionaalinen taloushistoria. Johdanto tutkimukseen*, Jyväskylä: Atena Kustannus Oy, 26–38.

6. Haminan rauhansopimuksesta tarkemmin Harmaja (1920) 46–63; Kauko E. Joustela (1963) *Suomen Venäjän-kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vu. 1809–1865. Historiallisia Tutkimuksia* 62, Lahti: Suomen historiallinen seura, 32–33.

7. Englantia vastaan suunnatussa mannermaasulkemuksessa Venäjä oli ensin Ranskan liittolainen Tanskan ja Ruotsin ollessa osa samaa rintamaa. Ranskan ryhtyessä ahdistelemaan Venäjää sotilaallisesti Englanti ja Ruotsi muuttuivat Venäjän liittolaisiksi Tanskan ja Ranskan pitäessä yhtä. Liittolaiskusvioiden takia Suomen merenkulkua uhkasivat vuoroin englantilaiset, tanskalaiset ja ranskalaiset. Poliittisesta tilanteesta esim. Päiviö Tommila (2008) *Suomen autonomian synty 1808–1819* (2. uudistettu painos), Helsinki: Edita Prima Oy, 12–20. Ulkomaan kaupan ja merenkulun kannalta Aulis J. Alanen (1950) *Pohjanlahden vapaasta purjehduksesta 1766–1808. Historiallinen Arkisto* 53, Helsinki: Suomen historiallinen seura, 98–101; Yrjö Kaukiainen (2008) *Ulos maailmaan! Suomalaisen merenkulun historia*, Hämeenlinna: SKS, 188–190.

8. Ks. myös Stefan Carlén (1997) *Staten som marknadens salt. En studie i insitutionsbildning, kollektivt handlande och tidig välfärdspolitik på en strategisk varumarknad i övergången mellan merkantilism och liberalism 1720–1862. Acta Universitatis Stockholmiensis* 24, Edsbruk: Academietryck AB.

joutuivat alttiiksi kaappareiden hyökkäyksille.⁹

Talouselämän vaikutusmahdollisuudet

Komitealaitoksen juuret ulottuvat Ruotsin vallan aikaan ja komiteatyyppejä elimiä käytettiin erilaisissa tilapäisissä valmistelu-tehtävissä jo ennen 1600-luvun puoliväliä. Komiteat alkoivat kuitenkin vakiintua osaksi keskushallinnon toimintaa vasta 1660-luvulla. Vapauden ajalla komiteoiden määrä lisääntyi ja niihin kutsuttiin hallinnon ulkopuolisia henkilöitä tai vastaavasti heiltä pyydettiin lausuntoja komiteoiden alaan liittyvistä erityiskysymyksistä. Myös talouselämän edustajia kutsuttiin mukaan, mikäli käsiteltävinä oli elinkeinoja koskevia asioita.¹⁰

Autonomian ajan alussa komiteoita perustettiin erilaisia valmistelutehtäviä varten. Komiteoita asetettiin kuitenkin vähemmän kuin esimerkiksi Kustaa III:n ajalla tai vastaavasti myöhemmin Aleksanteri II:n kaudella. 1800-luvun alun komiteoiden tehtävät liittyivät usein Suomen Venäjään liittämisen aiheuttamiin ongelmiin eivätkä niinkään yhteiskunnallisiin uudistuksiin. Komiteoissa valmisteltiin esimerkiksi keskushallinnon organisoimiseen, suomalaisten tuomioistuimien toimivaltaan, Vanhan Suomen palauttamiseen, rahaolojen ja ulkomaankauppasuhteiden järjestämiseen sekä sotalaitoksen organisoimiseen liittyneitä asioita.¹¹

9. Keijo Korhonen (1963) *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826*, Historiallisia Tutkimuksia LXV, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 246; Yrjö Kaukiainen (1993) *A History of Finnish Shipping*, London-New York: Routledge, 67–68. Laajemmin 1800-luvun alun tilanteesta esim. Yrjö Kaukiainen (2006) 'Foreign Trade and Transport', teoksessa Jari Ojala, Jari Eloranta & Jukka Jalava (toim.) *The Road to Prosperity. An Economic History of Finland*, Jyväskylä: Gummerus, 138–142; Kaukiainen (2008) 186–217; Jari Ojala (1997) 'Approaching Europe: The merchant networks between Finland and Europe during the eighteenth and nineteenth centuries', *European Review of Economic History* 1, 340–343; Jari Ojala (1999) *Tebokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukaupungeissa. Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700–1800-luvulla*, *Bibliotheca Historica* 40, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 258–268.

10. Komitealaitoksen kehityksestä 1600–1700-luvulla Tuori (1983) 151–172.

11. Tuori (1983) 195–197.

Vuonna 1811 perustetussa kauppaja- ja tullikomiteassa talouselämän vaikutus oli voimakas verrattuna muihin saman aikakauden komiteoihin. Talouselämän merkittävä roolia komiteassa selittää ainakin se, että kyseessä oli erityisasiantuntemusta vaativa aihepiiri, joka liittyi kiinteästi myös porvarissäädyn privilegioihin. Tavallisesti komiteat olivat kuitenkin virkamiesvaltaisia ja koostuivat usein pelkästään hallituskonseljin (senaatin) jäsenistä tai sen alaisuudessa olevien hallintoyksikköjen virkamiehistä.¹² Vaikka komitean työhön osallistuminen mahdollistikin suoran vaikuttamisen päätöksentekoon, komiteoiden merkitystä talouselämän edunvalvonnan kannalta ei ole syytä korostaa liikaa 1800-luvun alun osalta, sillä vain verrattain harvoille talouselämän edustajille tarjoutui mahdollisuus osallistua komiteatyöskentelyyn tai antaa lausuntoja komiteoiden käsittelemistä kysymyksistä.¹³ Tästä syystä on huomioitava myös muut vaikutusmahdollisuudet.

Ruotsissa vapauden ajan valtiopäivillä oli ollut tärkeä rooli talouselämän edustajien vaikutuskanavana.¹⁴ Suomesta Tukholmaan matkanneilla porvarissäädyn valtiopäiväedustajilla oli usein liikemiestausta ja heidän valtiopäivätyöskentelyään motivoi osallistua mahdollisuus osallistua omia taloudellisia etuja koskevaan talouspoliittiseen keskusteluun ja päätöksentekoon. Valtiopäivillä oli heille tärkeä merkitys myös liiketoininnan kannalta keskeisen tiedon hankinnassa.¹⁵

12. Tuori (1983) 200.

13. Autonomian ajan alun komiteoista voi tässä yhteydessä mainita erityisesti 1840-luvulla toimineen metsälakikomitean, jonka esitystä komentoivi viranomaisen ohella useat kymmenet talouselämän edustajat. Komiteasta yksityiskohtaisesti J. T. Hanho (1915) *Tutkimuksia Suomen metsätalouden historiasta 19. vuosisadalla I. Sabateollisuudesta ja sahan tuotteiden viennistä 1840- ja 1850-luvuilla*, Helsinki: Suomen metsänhoitoyhdistys, 36–64. Komiteasta talouselämän poliittisen vaikuttamisen näkökulmasta Maare Valtonen (2006) *Taloudellista politiikkaa. Liike-elämän poliittinen osallistuminen ja toiminta 1800-luvun alussa*, Suomen historian lisensiaatintyö Jyväskylän yliopistossa, 42–51.

14. Petri Karonen (2004) *Patruunat ja poliitikot. Yritysjohdajat taloudellisina ja poliittisina toimijoina Suomessa 1600–1920*, Tampere: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 83–106.

15. Karonen (2004) 106–119.

Valtiopäiväperinne jatkui uuden hallitsijan suojeluksessa ensimmäisten valtiopäivien kokoontuessa Porvoossa 1809.¹⁶ Jatkuvuudesta huolimatta talouselämän ja hallinnon välinen vuorovaikutus rakentui kuitenkin erilaiselle perustalle kuin Ruotsin vallan aikana.¹⁷ Konkreettisesti muutos näkyi esimerkiksi siinä, että länsirannikon laivanvarustajat ja kauppiat, joilla oli perinteisesti ollut hyvät yhteydet Tukholmaan, etääntyivät päätöksenteon ytimestä päätösvallan siirtyessä Tukholmasta Turkuun (myöhemmin Helsinkiin) ja Pietariin.¹⁸

Porvoon valtiopäivillä keskusteltiin myös talouselämään liittyvistä kysymyksistä ja säätyjen privilegioista, joista erityisesti porvarissäädyn edustajat olivat huolestuneita. Porvarissäädyn edustajat olivat huolestuneita. Porvarissäädyn nähtiin tärkeäksi säilyttää ruotsalainen lainsäädäntö, jonka avulla voitiin turvata muun muassa ulkomaankaupan harjoittamista ja laivanvarustusta koskevat privilegiot.¹⁹ Sääty painotti etenkin ruotsa-

laisen purjehdussäännön merkitystä ulkomaan kaupalle. Vuonna 1724 vahvistettu tuoteplakaatti ja sen selitys (1726) antoivat oman maan kauppiaille suojaa ulkomaiden kilpailua vastaan, sillä niiden mukaan ulkomaisilla aluksilla ei saanut tuoda maahan muita kuin kyseisen maan tai sen siirtomaan tuotteita.²⁰ Myös aatelissäätynä huolestuttivat taloudelliset kysymykset, sillä olihan osalla säädyn edustajista läheisiä kytköksiä talouselämään ja erityisesti rautateollisuuteen. Rautateollisuuden toimintaedellytyksistä kannettiin huolta, koska suomalaiset rautaruukit olivat riippuvaisia ruotsalaisesta malmin ja takkiraudasta. Niiden tuonnin halluttiin jatkuvan Ruotsista entiseen tapaan.²¹

Valtiopäivillä säädyn eivät kuitenkaan esittäneet radikaaleja merkantilistisen järjestelmän uudistamisvaatimuksia vaan ne pitäytyivät puolustusasemissa pyrkien turvaamaan entiset etunsa.²² Porvarissäädyn edustajana ollut Ruotsin Itä-Intian kauppakompanian entinen superkargööri, sittemmin kotiseudulleen Suomeen palannut kauppias-laivanvarustaja Petter Johan Bladh tiivistä valtiopäivien tunnelmia ja säätynsä pyrkimyksiä lausuessaan, että epävarmana aikana tärkeintä oli ”omien erioikeuksien pyhyys”.²³

Kun vuoden 1809 jälkeen säädyn kutsuttiin koolle seuraavan kerran vasta vuonna 1863, jäivät myös talouselämän edustajat ilman tätä vaikutuskanavaa. Toisaalta valtiopäivätyöskentelyn keskeytyminen oli edullista tiettyjen ryhmien kannalta: esimerkiksi laivanvarustajat hyötyivät, kun vaatimukset merenkulun vapauttamisesta talonpoikaispurjehduksen osalta eivät toteutuneet.²⁴ Tämä niin kutsuttu valtiöyön aika ei

16. Valtiopäivien valmistelusta ja merkityksestä esim. Tommila (2008) 59–75. Tosin Porvoossa säätyjen edustus oli vajavaista, sillä osa säätyjen edustajista ei ollut ollenkaan läsnä tai oli paikalla vain osan ajasta Ruotsissa samaan aikaan järjestettyjen valtiopäivien takia. Ks. esim. *Osmo Jussila* (2004) Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917, Juva: WS Bookwell Oy, 72–73.

17. Jatkuvuutta keskushallinnossa edusti esimerkiksi kollegiaalisuus ja lääninhallinto. Suomen keskushallinnon suunnittelutyöstä, järjestämisestä ja toiminnasta 1800-luvulla esim. K. W. Rauhala (1915) *Keisarillinen Suomen senaatti 1809–1909. Edellinen osa, vuodet 1809–1859*, Helsinki: Otava; Korhonen (1963); Seppo Tiihonen & Paula Tiihonen (1984), *Suomen ballintohistoria* (toinen korjattu painos), Helsinki; Markku Tyynilä (1992) *Senaatti. Tutkimus ballintokonselji-senaatista 1809–1918. Hallintohistoriallisia tutkimuksia* 5, Helsinki: VAPK-kustannus; Raimo Savolainen (1996), *Keskusvirastolinnakkeista virastoarmeijaksi. Senaatin ja valtioneuvoston alainen keskushallinto Suomessa 1809–1995. Hallintohistoriallisia tutkimuksia* 22, Helsinki: Oy Edita Ab; Lars Westerlund (1993) *Länsförvaltning. Landshövdningarna, regeringsmakten och politiken i Finland åren 1809–1992. Hallintohistoriallisia tutkimuksia* 8, Helsingfors: Tryckericentralen.

18. Jari Ojala (1996) *Tuhannen purjelaiwan kaupunki. Kokkolan purjemerenkulun historia*, Jyväskylä: Gummerus, 76.

19. Porvarissäädyn esityksistä Porvoon valtiopäivillä Sigurd Nordenstreng (1920) *Porvarissäädyn historia Suomen valtiopäivillä 1809–1906*, Helsinki: Otava, 45–48; Harmaja (1920) 26–35; Aimo Halila (1962) Suomen kansanedustuksen vaiheet 1850-luvun puoliväliin, II Porvoon valtiopäivät ja autonomian aika, teoksessa Olavi Salermo et. al. (toim.) *Suomen kansanedustustalaitoksen historia* I, Helsinki: Valtioneuvoston kirjapaino, 527–541; Jukka Kekkonen (1987) *Merkantilismista*

liberalismiin. Oikeushistoriallinen tutkimus elinkeino- vapauden syntytaustasta Suomessa vuosina 1855–1879, Vammala: Suomalainen lakimiesyhdistys, 23–24; Heikkinen (1994) 133–136.

20. Tuoteplakaatista esim. Ojala (1996) 65–66; Carlén (1997) 248–270.

21. Harmaja (1920) 39–40. Rautateollisuudesta 1800-luvun alussa Eevert Laine (1950), *Suomen vuoroitomi 1809–1884. Historiallisia tutkimuksia* XXXI 1, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 52–89.

22. Esim. Nordenstreng (1920) 45–47; Halila (1962) 486; Kekkonen (1987) 23–24.

23. Halila (1962) 498–499.

24. Ojala (1999) 258.

kuitenkaan merkinnyt sitä, että talouselämän edustajat olisivat jääneet täysin ilman mahdollisuuksia etujensa valvontaan.

Ruotsin ajalla usein käytetty vaikutus- tai painostamistapa oli ollut hallitsijalle osoitetut erilaiset kirjelmät, anomukset ja valitukset, joilla haluttiin kiinnittää valtaa pitävien huomio alamaisten huolenaiheisiin.²⁵ Anomuksia ja valituksia käytettiin aktiivisesti pyrittäessä vaikuttamaan päätöksentekijöihin myös autonomisessa Suomessa, mistä kertoo esimerkiksi senaatin talousosaston anomusdiarit. Niihin kirjattujen tietojen perusteella talouselämän edustajat – yksittäiset liikemiehet ja erilaiset intressiryhmät – hyödynsivät tätä vaikutusmahdollisuutta hallituskonseljin perustamisesta lähtien. Talouselämän anomukset ja valitukset liittyivät esimerkiksi tulleihin, veroihin ja muihin maksuihin sekä infrastruktuuriin ja privilegioihin.²⁶

Kauppiain vahva edustus

Lähemmän tarkastelun kohteeksi valitun kauppa- ja tullikomitean toiminta liittyi Venäjällä vuoden 1810 lopussa julkaistuu uuteen tullitaksaan ja kauppamanifestiin, joka hallitsijan määräyksestä oli sovellettava myös Suomeen.²⁷ Asian valmistelu annettiin valtiovaraintoimituskunnan päällikön Eric Tulindbergin hoidettavaksi. Tulindberg laati konseljille lausunnon, jossa hän kannatti merkantilistisen järjestelmän tukipilareiden säilyttämistä. Keskeisin muutosehdotus venäläiseen kauppamanifestiin oli tuoteplaakaatin ja täysvapausjärjestelmän säilyttäminen Suomessa. Samoin kaupunkien tapuli-

oikeudet, entiset merenkulkumaksut ja tietyt Ruotsin ajan säädökset oli pidettävä voimassa.²⁸

Hallituskonselji muotoili lausunnon pohjalta oman esityksensä. Koska esitys olisi muuttanut huomattavasti venäläistä kauppamanifestia, hallitsija pyysi vielä Venäjän raha-asiaiministeri D. A. Gurjevilta kannanottoa asiasta. Gurjev ei tuntenut ruotsalaista talouseläinsäädäntöä, minkä takia hän ei katsonut voivansa kommentoida sitä yksityiskohtaisesti. Sen sijaan hän keskittyi Suomen laivanrakennuksen ja merenkulun tullietuihin eli edellä mainittuun täysvapausjärjestelmään, jonka hän näki haitallisena Venäjän muiden Itämeren satamakaupunkien kannalta.²⁹

Asian käsittely eteni hallinnossa raha-asiaiministeri Gurjevin lausunnon jälkeen ja hallituskonseljin toimesta asetettiin vuoden 1811 joulukuussa professori G. E. von Haartmanin johtama komitea pohtimaan kauppa- ja tulliolojen järjestämistä. Komitean jäseniksi kutsuttiin professori, ritari Gustaf Gadolin, kauppaneuvokset Kristian Trapp ja Jean Tjaeder, majuri Johan Ludvig Escholin sekä kauppiat Nils John ja Mathias Augustin.³⁰ Lisäksi rannikkokaupunkien vaikutusvaltaisilta kauppaneuvoksilta ja kauppiailta pyydettiin lausuntoja siitä, millaiset järjestelyt olisivat vallinneessa tilanteessa edullisimmat Suomen talouden kannalta.³¹ Oman kantansa saivat esittää loviisalaiset Pehr Unonius ja Jacob Holmsten,

25. Talouselämän edustajien vaikutusmahdollisuuksista 1700-luvulla esim. Markku Kuisma (1983) *Kauppasabojen perustaminen Suomessa 1700-luvulla (1721–1772). Tutkimus päätöksentekoprosessista. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk*, Helsinki: Finska Vetenskaps-Societen – Suomen Tiedeseura. Ks. myös Karonen (2004). Kauppiain ja laivanvarustajien osalta 1800-luvun alussa Ojala (1999) 258–259.

26. Lähteenä on käytetty hallituskonseljin/senaatin talousosaston mikrofilmattuja anomusdiareja vuosilta 1809–1892 (Jyväskylän maakunta-arkisto, JyMa). Tutkin talouselämän edustajien tekemiä anomuksia ja valituksia poliittisen vaikuttamisen muotoina autonomian ajan alun Suomessa valmisteilla olevassa väitöstudiumuksessani.

27. Tullitaksan ja kauppamanifestin poliittisista ulottuvuuksista Lindström (1905) 117–120.

28. Tulindbergillä oli keskeinen rooli toisessakin autonomian ajan alussa asetetussa komiteassa. Hän toimi puheenjohtajana syksyllä 1809 perustetussa tullilaitoksen uudelleenjärjestämiskomiteassa. Kolmen virkamiehen komitea sai mietintönsä valmiiksi seuraavana vuonna. Komitea keskittyi sille annetun ohjesäännön mukaisesti tullilaitoksen käytännön järjestelyihin, mutta se otti kantaa myös talouskysymyksiin. Käytännössä komitea vastusti merkantilistisen kauppapolitiikan peruseräitä. Esitykset eivät saaneet hallituskonseljin tukea. Konselji kannatti myös toisenlaisia organisaattiorakennetta tullihallinnolle. Hallitsija teki päätöksen tullihallinnon järjestämisestä v. 1812. Päätullijohtokunta perustettiin samana vuonna. Lindström (1905) 97–116; Heikkinen (1994) 136–144.

29. Esim. Lindström (1905) 117–129; Harmaja (1920) 74–87; Joustela (1963) 36–37; Heikkinen (1994), 154.

30. Escholin ei lopulta osallistunut komitean työhön.
31. Hallituskonseljin talousosaston mikrofilmattut pöytäkirja 28.12.1811 (JyMa). Ks. myös Lindström (1905) 128; Heikkinen (1994) 154–156.

porvoolaiset Erik ja Johan Solitander, Helsinkiä edustivat Henrik Jacob Govenius, Lars Sederholm, Jakob Wendelius, Eric Borgström ja Pehr Heidenstrauch, Tammissaarta kaupungin varakkain kauppias Carl Hultman. Lisäksi kutsun saivat Johan Ascholin Porista, Pehr Malm Pietarsaaresta, vaasalaiset Herman Höckert ja Abraham Wasastierna (ennen aatelointia Falander), kokkolalaiskaksikko kauppaneuvos Jan Kyntzell³² ja Joachim Donner sekä oululaiskauppiat Carl Magnus Engman ja Zachris Wacklin.³³ Lisäksi Porvoon valtiopäiville osallistunut Petter Johan Bladh kirjoitti asiasta lausunnon.³⁴

Hallituskonseljin nimeämät henkilöt edustivat kauppiaskunnan vaurainta ja vaikutusvaltaisinta osaa, jonka intressit olivat hyvinkin yhtenevät liiketoimista johtuen. Tosin kaikki eivät keskittyneet vain ulkomaankauppaan ja laivanvarustukseen vaan osalla oli sitoumuksia muillakin aloilla.³⁵ Talouselämän edustajia sitoivat toisiinsa myös erilaiset verkostot. Vaikka monien vanhojen porvarissukujen sukujuuret veivätkin ulkomaille, olivat suomalaisten kaup-

pahuoneiden väliset yhteydet yleensä läheisiä liikekumppanuuksien ja sukulaissuhteiden ansiosta.³⁶

Laajojen verkostojen ohella vaikutusvaltaa lisäsi varallisuus, joka usein keskittyi tietyille suvulle. Monien kauppiaiden taustalla oli kauppahuone, jonka varallisuus oli karttunut jo 1700-luvun hyvien suhdanteiden aikana. Suhdanteiden lisäksi esimerkiksi pohjalaisia kauppiaita oli hyödyttänyt Pohjanlahden kauppapakon purkaneen tapulivapauden (1765) myötä Pohjanmaan rannikkokaupungeissa vilkastunut ulkomaankauppa. Tapulivapaus salli omien tuotteiden myynnin suoraan ulkomaille, minkä lisäksi suomalaisalusten oli mahdollista osallistua tuottaviin rahtikuljetuksiin kansainvälisillä vesillä.³⁷

Suomalaisvarustajat ja -kauppiat saivat nauttia menestyksestä edelleen 1700-luvun lopulla, jolloin näkymät olivat hyvät Yhdysvaltain itsenäisyystaistelun nostaessa suhdanteita Euroopassa. Tosin vuosisadan vaihteessa epävakaa poliittinen ilmapiiri alkoi synkistää taloudellisia näkymiä.³⁸ Vaikka epävarmoissa oloissa liiketoiminnan riskit olivat suuret, saattoi liiketoimien onnistuminen tuottaa huomattavat voitot ja osa suomalaiskauppiaista menestyikin hyvin myös vuosien 1792–1815 sotien aikana.³⁹

32. Kyntzell ei osallistunut lausunnon kirjoittamiseen. Donnerin lausunto, VSV 16 GG 1812 (KA).

33. Niemien kirjoitusasu vaihtelee alkuperäislähteissä. Kirjoitusasun tarkastamisessa on käytetty Kansallisbiografia-tietokantaa (<http://www.kansallisbiografia.fi/kb/>) ja artikkelissa mainittua kirjallisuutta.

34. Petter Johan Bladh (1746–1816) toimi usein asiantuntijia talousasioissa. Tosin Ruotsin Itä-Intian kauppakomppanian palveluksessa vaurastuneen Bladhin oma talous oli epävarmalla pohjalla 1810-luvun alussa huonojen suhdanteiden ja epäonnisten liiketoimien takia. Taloudellista alamäkeä vauhditti osaltaan venäläisen sotajoukon Suomen sodan aikana tekemät tuhot Bladhin Kaskisissa sijainneella tilalla. Bladh oli myös merkittävä poliittinen toimija ja osallistui valtiopäiville jo Ruotsin vallan aikana. Hänet valittiin hallituskonseljin jäseneksi vuonna 1809, mutta hän kieltäytyi vedoten taloudellisiin vaikeuksiinsa. Karonen (2004) 210–215. Ks. myös artikkeli Bladh, Pietari Juhana (1927), teoksessa Kaarlo Blomstedt et. al. (toim.) *Kansallinen Elämäkerrasto* I, Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 262–265.

35. Osalla kauppiaista oli omistuksia muun muassa sahoista sekä tupakka- ja sokeriruukeista. Esimerkiksi Wasastiernan liiketoiminta oli erityisen laaja-alaista. Karonen (2004) 186–207. Kauppahuoneiden monialaisuudesta Ojala (1999) 109, 116–125; Mika Kallioinen (2003) *Verkostoitu tieto. Informaatio ja ulkomaiset markkinat Dahlströmin kauppahuoneen liiketoiminnassa 1800-luvulla. Historiallisia Tutkimuksia* 215, Helsinki: SKS, 34–39.

36. Esimerkiksi Kokkolan Donnereilla ja Pietarsaaren Malmeilla oli laajat verkostot, joita hyödynnettiin liiketoimissa. Ks. myös Sylvi Möller (1970) *Kokkolan kaupungin historia III. Ajanjako 1808–1878*, Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö, 94–96; Ojala (1996) 186–225.

37. Pohjanlahden kaupunkien kauppa säädelleestä kauppapakosta ja siihen liittyneistä valtiopäiväkeskusteluista esim. Pentti Virrankoski (1986) *Anders Chydenius. Demokraattinen poliittikko valistuksen vuosisadalla*, Juva: WSOY, 109–115, 163–167. Tapulivapauden seurauksena suomalaisista kaupungeista Pori, Vaasa, Kokkola ja Oulu saivat aktiiviset tapulioikeudet (toisin sanoen ne saivat oikeuden käydä kauppa ulkomaiden satamissa). Kristiinankaupunki, Uusikaarlepyy, Pietarsaari ja Raahen saivat luvan käydä ulkomaankauppaa käyttäen edellä mainittuja kaupunkeja lastauspaikkoinaan. Ks. myös Alanen (1950).

38. Kaukiainen (1993) 55–58; Ojala (1996) 68–75. Merenkulun merkityksestä aikakaudella esim. Kaukiainen (2008) 177–185.

39. Merenkulun kannattavuudesta vuosina 1792–1815 Ojala (1999) 102–109. Ojalan mukaan pohjalaiskauppahuoneet vaurastuivat vallankumoussotien kaudella rahtikuljetusten tuottaessa hyvin ja tervan hinnan ollessa korkealla. Sotien jälkeen näkymät heikkenivät

Talouselämä tavoittelee vakautta

Talouselämän edustajia pyydettiin toimittamaan lausuntonsa komitean käsittelemistä kysymyksistä hallituskonseljille tammikuun 1812 loppuun mennessä. Kiireisestä aika- taulusta huolimatta osa lausunnoista oli perusteellisesti laadittuja kannanottoja Suomen tulli- ja kauppaloista. Talouselämän edustajat pohjasivat lausuntonsa omiin kokemuksiinsa ja perustelivat argumenttejaan omilla havainnoillaan, sillä olihan monilla pitkä kokemus taloudellisesta toiminnasta sekä vahvoja mielipiteitä siitä, miten asiat pitäisi järjestää uudessa tilanteessa.

Kauppiaat, jotka vuosien 1808–09 tapahtumien jälkimyllerryksessä pelkäsivät omien liiketoimiensa ajautuvan karikoihin keisarillisen Venäjän luotsauksessa, käyttivät tilaisuutta hyväkseen ja pyrkivät tuomaan hallinnon edustajien tietoisuuteen keskeisimmät huolenaiheensa. Liiketoimiensa ja taloudellisten etujensa takia heillä oli selkeä motivaatio pyrkiä vaikuttamaan talouspoliittiseen päätöksentekoon. Se, että komitean käsittelemillä asioilla oli suora vaikutus heidän omien liiketoimien tulevaisuuden näkymiin, kannusti heitä hankkimaan tietoa lainsäädännön yksityiskohdista ja poliittisen järjestelmän toiminnasta sekä käyttämään tätä tietämystä argumentoinnin tukena.

Talouselämän edustajien kirjoittamien lausuntojen yhteinen piirre on oman elinkeinon aseman korostaminen sekä pyrkimys varmistaa sille jatkossakin valtion tuki. Lausuntoja kirjoittaneiden tavoitteena oli säilyttää ruotsalainen taloudellinen lainsäädäntö voimassa ja varmistaa, ettei liiketoimien jatkuvuus vaarantuisi tulevaisuudessa. Ruotsin talouslainsäädännön suojaamina vaurastuneille suomalaiskauppiaille ja -laivanvarustajille oli ollut tärkeää, että ruotsalainen lainsäädäntö jäisi voimaan, sillä Venäjällä ei ollut vastaavanlaista lainsäädäntöä kuin Ruotsilla. Myös Venäjän oma kauppalaivasto oli pieni ja kauppamerenkulku vaatimatonta 1800-luvun alussa. Ulkomaankaupan harjoittaminen olikin pääosin ulkomaalaisten vastuulla.⁴⁰

Sen sijaan Ruotsin valtio oli turvannut tehokkaasti oman maan kauppiaiden varallisuusoikeudet ja lisäksi se oli edistänyt ta-

loudellista toimintaa muun muassa kauppasopimusten, konsuli- ja saattuepalveluiden avulla.⁴¹ Tukitoimien taustalla vaikutti ajatus merenkulun keskeisestä asemasta merkantilistisessä järjestelmässä. Merkantilististen periaatteiden mukaan oman kauppalaivaston kehittämällä oli tärkeä osa kannattavan ulkomaankaupan harjoittamisessa. Merkantilismin sävyttämä ajattelutapa oli voimissaan vielä 1800-luvun alussa ja se määritteli osaltaan talouspoliittisen päätöksenteon suuntaviivoja.⁴²

Lainsäädäntöön liittyneiden esitysten ohella lausunnoissa esitettiin hyvinkin konkreettisia vaatimuksia ja taloudellisen olosuhteiden parannusehdotuksia. Se, että alunperin Haminan rauhassa sovittu Suomen ja Ruotsin väliseen kaupankäyntiin liittynyt järjestely oli päättymässä, huolestutti kauppiaskuntaa. Erityisesti Pohjanmaan rannikon kauppiaat muistuttivat, että Ruotsin markkinat olivat tärkeitä nimenomaan suomalaisten metsätuotteiden ja elintarvikkeiden kannalta.⁴³ Laivanrakennuksen etujen mukaista taas oli saada Ruotsista edelleen rautaa ja rautatuotteita kotimaisten rautaruukkien kärsiessä laadukkaan raaka-aineen vähäisyydestä.⁴⁴

Tämänkaltaisia esityksiä ja vaatimuksia perusteltiin usein kahdella tavalla: toisaalta pyrittiin osoittamaan, että juuri ulkomaankaupalle ja laivanvarustukselle osoitettu erityishuomio tuottaisi vaurautta ja hyvin-

kuljetuskaluston ylikapasiteetin takia ja tervan kysynnän tyrehtyessä.

40. Kustaa Hautala (1971) 'From the Black Sea to the Atlantic: Finnish Merchant Shipping in the late Nineteenth Century', *Scandinavian Economic History Review* 1, 17–18; Kaukiainen (1993) 59–60; Kalevi Aho-nen (2005) *From Sugar Triangle to Cotton Triangle. Trade and Shipping between America and Baltic Russia, 1783–1860*, *Jyväskylä Studies in Humanities* 38, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 45–49.

41. Esim. Ojala (1999) 251–252, 261–268. Ks. myös Leos Müller (2004) *Consuls, Corsairs, and Commerce. The Swedish Consular Service and Long-distance Shipping, 1720–1815*, Uppsala: Acta Universitatis Upsalensis.

42. Ojala (1999) 251–268.

43. Esimerkiksi Donnerin ja Bladhin lausunnot. Ks. myös vaasalaisten ja helsinkiläisten kauppiaiden lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA).

44. Esimerkiksi Bladh ja Donner argumentoivat raudan tuontioikeuksien puolesta. Donnerin liiketoimien osalta katso myös Möller (1970) 176.

vointia, toisaalta taas maalailtiin uhkakuvia taloudellisesta perikadosta, mikäli valtio ei pystyisi takaamaan elinkeinonharjoittamiselle entisenlaisia toimintaedellytyksiä. Kauppiat korostivat taloudellisen toiminnan lamaantumisen aiheuttavan negatiivisia seurauksia yhteiskunnan hyvinvoinnille ja lisäsivät sanomansa painoarvoa tuomalla esille elinkeinonsa sen hetkiset vaikeudet.

Talouselämän edustajat painottivat etenkin poliittisen tilanteen aiheuttaneen hankaluuksia liiketoimien harjoittamiselle. Ranskan vallankumoussodat vuosisadan vaihteen molemmin puolin olivat vaikeuttaneet merenkulkua ja kauppaa Euroopassa ja kansainvälisen politiikan seuraukset tuntuivat konkreettisina Suomenkin kohdalla. Esivallan huomio pyrittiin kiinnittämään kauppiaiden ahdinkoon tuomalla esille suomalaisalusten joutuneen niin englantilaisten, tanskalaisten kuin ranskalaistenkin ahdistelemiksi jo Itämeren alueella.⁴⁵ Luonnollisesti rauhalliset olot ja vakaus nähtiin Suomen suuriruhtinaskunnan taloudellisen kehittymisen takeina.

Kauppiat kiinnittävät myös erityistä huomiota toimiin, joilla voitiin luoda turvalliset olosuhteet Välimerelle. Turvallinen purjehdus Välimeren tärkeisiin satamiin edellytti arabiaksi kirjoitettua passia eli eräänlaisia todistuksia, jotka olivat Ruotsin ajalla suojanneet ruotsalaislaivoja, tai vastaavasti saattueita turvaamaan kauppalaivoja Afrikan rannikolta käsin operoivien merirosvojen varalta.⁴⁶ Hallitsijan toivottiin ryhtyvän toimiin olosuhteiden parantamiseksi ja turvaavan kauppaolosuhteet Välimeren alueella.

Valtio talouselämän tukijana

Kauppiaiden puolustaessa Ruotsin aikaista talouslainsäädäntöä sekä valtion kauppaa ja merenkulkua tukevia toimia keskeiselle sijalle nousi tuoteplakaatti, joka oli suosinut oman maan aluksia ja kauppiaita. Kauppiat pitivät tiukasti kiinni myös täysvapaudesta, jonka perusteella oman maan alukset saivat erilaisia helpotuksia tullimaksuista.

Raha-asiainministeri Gurjevin edellä mainittu lausunto sai osakseen runsasta kritiikkiä ja lausunnoissa oiottiin ja täydennettiin

Gurjevin käsityksiä ruotsalaisesta lainsäädännöstä. Hallinnon edustajan näkemysten eroaminen talouselämän käsityksistä kirjoittikin useimmiten kärjistetyimmät kommentit. Esimerkiksi perusteellisen lausunnon kirjoittanut superkargööri Bladh julisti heti ensimmäiselle kynänvedollaan ministerillä olleen väärän käsityksen täysvapaan ja puolivapaan tullin eroista. Muutkin kauppiat esittivät kriittisiä huomautuksia Gurjevin kannanotoista.⁴⁷ Hyökkäykset Gurjevin näkemyksiä vastaan aiheutuivat siitä, ettei ministeri tuntenut riittävästi ruotsalaisesta lainsäädäntöä sekä siitä, että hän oli pohjannut näkemyksensä aiemmin mainittuun Tulindbergin lausuntoon, jossa oli myös virheellisyksiä tullimaksujen osalta.⁴⁸

Kauppiaista etenkin Bladh ja Donner argumentoivat voimakkain sanakääntein valtion ulkomaankauppaa ja laivanvarustusta tukevien toimien puolesta. He eivät tyytyneet vain kauppiasluokan etujen säilyttämiseen vaan vaativat niiden laajentamista entisestään.⁴⁹ Vaatimuksia esitettäessä tukeuduttiin usein Aleksanteri I:n antamiin lupauksiin entisten olojen säilyttämisestä, minkä lisäksi viitattiin porvarissäädyn Porvooon valtiopäivillä tekemiin esityksiin. Vaikka lausunnoissa tietoisesti vahvistettiin kuvaa Venäjän keisarista hyväntahtoisena ja kansan parasta ajattelevana tahona, asetettiin hallitsija ristiriitaiseen valoon vertaamalla tätä Ruotsin kuninkaaseen. Ruotsin kruunu tai yleisemminkin ruotsalainen tapa hallita nostettiin monissa kohdin malliksi, joka oli toimillaan esimerkiksi tukenut suomalaisen talouselämän tarpeita ja edesautannut sen kehitystä.

Samalla tavoin tehtiin vertailuja muihin taloudellisesti menestyneisiin ulkovaltoihin ja haettiin tukea omille argumenteille näiden kannustavien esimerkkien voimasta. Lisäksi lausunnoissa viitattiin muiden maiden käytänteisiin tullikysymysten kohdalla. Esimerkiksi Donner piti tullimaksujen kohdalla mallina Englantia ja Hollantia, jotka suosivat alhaisemmilla tulli- ja satamamaksuilla omassa maassa rakennettuja laivoja ja oman maan kauppiaita.⁵⁰ Tärkeäksi nousi vaatimus siitä, että ulkomaalaisten ei sallittaisi hyötyvän suomalaisten kustannuksella

ja se, että omaa kauppaa piti suojella ulkomaalaisten "loukkauksilta".⁵¹ Tähän liittyi hyvinkin pitkälle menneitä tulkintoja siitä, miten suomalaisten harjoittamaa kauppaa ja merenkulkua voitaisiin tukea ja mitä hallinnon pitäisi asian eteen tehdä.

Pyrkinessään säilyttämään itselleen edullisen tullitason kauppiaat myös korostivat olevan yleisesti tiedossa, etteivät korkeat tullimaksut olleet valtion kannalta hyvä asia. Korkeiden tullimaksujen esitettiin vähentävän kulutusta sekä houkuttelevan ihmisiä epärehellisyyteen ja salakuljetukseen, jolloin valtion saamat tullitulot itse asiassa vähentyisivät.⁵² Puolustaessaan Ruotsin ajalla omaksuttuja toimintatapoja ja käytänteitä, kauppiaat vetosivat myös siihen, että tehokas valvonta ja kontrolli takasivat, ettei väärinkäytöksiä tapahtuisi eikä esimerkiksi täysvapauteen liittyviä tullietuja myönnettäisi sellaisille, jotka eivät ole niihin oikeutettuja.⁵³

Talouselämän kannanotoissa kiinnostavaa on myös sellaisten kustannusten huomioiminen, joita ei voinut mitata suoraan rahassa. Esimerkiksi Bladh huomioi liiketoiminnan kustannuksia nostaviksi tekijöiksi liikeverkostojen luomiseen liittyneet kustannukset. Bladhin käyttämässä vertauksessa kauppa oli kuin vuolas virta, joka seurasi kerran löytämänsä uomaa: kauppiaat menettelivät samalla tavoin seuraten tuttuja uria. Jokaisella oli omat komissionäärensä ja liiketuttavansa, joiden kanssa he toimivat ja joihin he luottivat. Suhteet ja verkostot siis sitoivat kauppiaita toimimaan tietyillä tavoilla. Eri osapuolten välisen luottamuksen merkitys korostui tässäkin yhteydessä.⁵⁴ Bladhin tulkinnan mukaan venäläisten kanssa asioineiden ulkomaalaisten kauppiaiden ei esimerkiksi kannattanut kuljettaa tuotteitaan Suomen kautta Venäjän markkinoille, sillä heillä ei ollut vastaavia kontakteja Suomessa.⁵⁵ Liikeverkostojen puuttuminen ja kauttakulkukauppaan liittyneet muut vaikeudet nostivat kustannuksia eikä Suomen tullitaksojen alhaisempi taso olisi tuottanut tällaisissa tapauksissa merkittävämpää hyötyä. Liikeverkostojen luominen uuteen maahan aiheutti omat kustannuksensa, joita virkamiehet eivät ottaneet huomioon mutta,

jotka kauppiaat itse huomioivat niistä aiheutuneen vaivannäön ja kulujen takia.

Bladhin ohella muutkin talouselämän edustajat sivusivat liiketoiminnan harjoittamisesta aiheutuvia kustannuksia ja toivat esille seikkoja, joiden todennäköisesti arveltiin olevan tuntemattomia hallinnon edustajille. Lausunnoissa esitettiin laskelmia erilaisista kuluista ja esiteltiin esimerkiksi satama- ja vakuutusmaksuista sekä työnteekijöiden palkkaamisesta koituvia menoja. Liiketoiminnan harjoittamisesta aiheutuvilla kustannuksilla perusteltiin valtion tukien ja tullietujen tarpeellisuutta tai tiettyjen menettelytapojen säilyttämistä ennallaan. Yleisellä tasolla voidaan todeta, että Ruotsin ajan säädökset tai tuolloin käytössä olleet menettelytavat haluttiin pitää edelleen voimassa, koska ne olivat osoittautuneet kauppiaiden kannalta tehokkaiksi – tai vastaavasti edullisiksi. Kauppiaat esimerkiksi halusivat, että jatkossakin kaupunkien maistraatit ja meritullikamarit huolehtisivat tarvittavien asiakirjojen ja todistusten antamisesta. Myös ruotsalaisen rahan toivottiin säilyvän käytössä.⁵⁶

45. Esim. Ascholin, Donner, Malm ja Unonius, VSV 16 GG 1812 (KA). Tilanteesta tarkemmin esimerkiksi Alanen (1950) 80–101; Ahonen (2005) 75.

46. Asiaan kiinnitettiin huomioita muun muassa Donnerin sekä Wasastiernan ja Höckertin lausunnoissa, VSV 16 GG 1812 (KA). Ks. myös Aulis J. Alanen (1957) *Die Aussenbandel und die Schiffahrt Finnlands im 18. Jahrhundert*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, 374–382; Müller (2004) 49–166.

47. Bladhin lisäksi esimerkiksi Donner, Malm, Unonius sekä Wasastierna ja Höckert esittivät kritiikkiä. Ks. kauppiaiden lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA).

48. Heikkinen (1994) 154.

49. Bladhin ja Donnerin lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA).

50. Donnerin ohella Wasastierna ja Höckert vetosivat ulkomaisiin esimerkkeihin. Kauppiaiden lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA).

51. Donnerin näkemys asiasta oli erityisen kärjistetty. Donnerin lausunto, VSV 16 GG 1812 (KA).

52. Wasastiernan ja Höckertin sekä Malmin lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA).

53. Muun muassa loviisalaiset ja helsinkiläiset kauppiaat olivat tätä mieltä. Kauppiaiden lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA).

54. Ks. myös Jari Ojala & Vilma Luoma-aho (2008) 'Stakeholder relations as social capital in early modern international trade', *Business History* 50, 749–764.

55. Bladhin lausunto, VSV 16 GG 1812 (KA).

56. Esimerkiksi Donnerin, Malmin sekä Wasastiernan ja Höckertin lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA).

Yhteisen edun puolesta

Valtion edut tuotiin esille useissa eri yhteyksissä ja vaatimuksia perusteltiin yleensä ulkomaankaupan ja laivanvarustuksen taloudellisella merkityksellä. Kauppiaat korostivat erityisesti rahtipurjehduksen merkitystä Suomelle. Useat kauppahuoneet olivat harjoittaneet rahdin kuljetusta esimerkiksi eteläisen Euroopan satamien välillä ja saaneet siitä tuloja talviaikana, jolloin purjehtiminen pohjoisilla vesillä oli kirjaimellisestikin jäissä. Mahdollisuudet tuottoisaan ulkomaisen rahdin kuljetukseen suomalaisaluksilla haluttiin säilyttää ja sen tärkeyttä korostettiin toistuvasti.⁵⁷

Rahtikuljetusten ohella suolakauppaan liittyvät kysymykset nostettiin monissa lausunnoissa esille. Suomalaiset tapulikaupungit oli velvoitettu 1770-luvulla tuomaan maahan tietyt määrät suolaa ja pitämään siitä osan jatkuvasti varastossa.⁵⁸ Tämän seurauksena tapulikaupunkien kauppiaskunta oli vaurastunut, sillä suolaa oli tuotu myös muiden kaupunkien tarpeisiin.⁵⁹ Kauppiaat halusivat säilyttää oikeutensa tuottavaan kauppaan, minkä lisäksi esitettiin, että suolan tulleva alennettaisiin ja vienti Venäjän Itämeren satamiin sallittaisiin.⁶⁰ Eräs painokkaasti omaa etuaan ajanut liikemies oli kauppaneuvos Donner, joka itsekin laajamittaisen suolakaupan harjoittajana vaati lausunnossaan suolan tullien poistamista kokonaan.⁶¹

Korostaessaan omien elinkeinojensa taloudellista merkitystä kauppiaat pyrkivät oikeuttamaan vaatimukset argumenteilla, jotka olivat tietyllä tapaa isänmaallisia. Lausunnoissa viitattiin esimerkiksi kotiseudun (hembygd), isien maan (Fädernesland) tai Suomen asukkaiden yhteisiin etuihin. Venäjän ja sen hallitsijan mainittiin hyötyvän samalla.⁶² Kollektiiviset edut ja kauppiaiden omat edut kietoutuivat toistuvasti yhteen; omiin etuihin ei kuitenkaan suorasanaisesti viitattu vaan puhuttiin laajemmin esimerkiksi kauppiasluokan ja kaupparovareiden tai kaupunkien eduista.

Muutamissa lausunnoissa kannettiin huolta myös muiden, vähemmän varakkaiden kansanosien tilanteesta. Esimerkiksi korkean tullitason todettiin olevan haitalli-

nen kauppiaiden vähävaraisten asiakkaiden tai yleisimminkin kuluttajien kannalta. Lisäksi lausunnoissa korostettiin kuinka talouden kehittyminen parantaisi työllisyyttä ja väestön elinolosuhteita.⁶³ Luonnollisesti suhtautuminen muiden ryhmien taloudelliseen toimintaan oli tiukkaa, mikä näkyi erityisesti talonpoikaispurjehduksen kohdalla. Talonpoikaispurjehduksen vastustamista perusteltiin nimenomaan talonpojille itselleen aiheutuvilla haitoilla.⁶⁴

Kauppiaiden omaksujen merkantilististen ajatusten mukaan kaupan ja merenkulun nähtiin tuottavan kansallista voittoa (national vinst) tai laajemmin yleistä hyvää (almänna bästa, allmänna välmågan, national välmåga).⁶⁵ Yhteisten etujen korostaminen oli olennainen osa lausunnoissa käytettyä kieltä, jonka avulla perusteltiin suuriruhtinaskunnan kaupallisten olojen kehittämistarpeita. Ymmärrettävästi kaupan ja laivanvarustuksen harjoittajat korostivat oman elinkeinonsa asemaa ja näkivät muut alat vähemmän tärkeinä.

Tätä kantaa tehosti vielä muutamien henkilöiden esittämä käsitys siitä kuinka suomalaiset olivat luonnonolosuhteiden takia kuin syntyneet merenkulkijakansaksi⁶⁶ ja kuinka suuriruhtinaskunta tarjosi oivalliset edellytykset ulkomaankaupan ja merenku-

57. Esim. Ascholin, Donner sekä Unonius ja Holmsten, VSV 16 GG 1812 (KA).

58. Alanen (1957) 244–276.

59. Möller (1970) 174–175. 1820–1830-luvuilla suomalaiskauppiaat kuljettivat suolaa myös Venäjän muihin Itämeren satamiin.

60. Suolan tärkeä merkitys suomalaiskauppiaille sai esimerkiksi Bladhin kirjoittamaan laajahkon selvityksen suolakaupasta omaan lausuntoonsa. Bladhin lausunto, VSV 16 GG 1812 (KA).

61. Donnerin lausunto, VSV 16 GG 1812 (KA). Donnerin kauppahuoneen liiketoimista esim. Möller (1970) 175. Kokkolalaiskauppiaat olivat muutoinkin huomattavia suolantuojia Krimin sotaan asti.

62. Donnerin, Malmin, Unoniuksen sekä vaasalais- ja helsinkiläiskauppiaiden lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA).

63. Esimerkiksi Donner ja Malm sekä helsinkiläiskauppiaat Borgströmin johdolla toivat nämä seikat esille. Kauppiaiden lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA).

64. Donnerin ja Hultmanin lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA). Ks. myös Heikkinen (1994) 134–135.

65. Erityisesti Malmin ja Donnerin lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA).

66. Vrt. Korhonen (1963) 245.

lun kehittämislle pitkän rannikon ja hyvien satamiensa ansiosta.

Karuissa pohjoisissa oloissa muilla aloilla ei – tarkoituksellisesti – nähty olevan mainittavan arvoista tulevaisuutta. Esimerkiksi teollisen tuotannon kehitysmahdollisuuksia häittäsi alhainen väkiluku.⁶⁷ Kun Suomella ei nähty juuri vaihtoehtoja taloudelliseen kasvuun, omat vaatimukset oli helpompi oikeuttaa sekä esittää ulkomaankauppa ja sen edellytysten tukeminen suuriruhtinaskunnan ainoana kehittämisen arvoisena mahdollisuutena vaurastumiseen.

Komitean työn tulokset

Talouselämän edustajien lausunnoissa kietoutuivat yhteen erilaiset tavoitteet ja näkemykset talouden toiminnasta, minkä takia on haastavaa luoda yksiselitteistä kuvaa taloudellisten toimijoiden edunvalvontapyrkimyksistä. Etuoikeuksistaan kiinnipitävät talouselämän edustajat vaikuttivat ulospäin yhtenäiseltä ryhmältä, joka ajoi omia päämääriään yhdistämällä sujuvasti omat ja valtakunnan edut. Epävarmassa poliittisessa tilanteessa ryhmän sisäiset ristiriidat tai kilpailuasetelmat eivät kuitenkaan näkyvästi korostuneet vaan kannanotot muotoutuivat hyvinkin samansuuntaisiksi, vaikka todellisuudessa talouselämän edustajat olivat kilpailijoita keskenään. Lisäksi tilanteeseen toi oman lisänsä kaupunkien väliset kilpailuasetelmat.

Osallistuminen kauppa- ja tullikomitean työskentelyyn avasi talouselämän edustajille aitiopaikan poliittiselle areenalle. Komitea tarjosi heille tilaisuuden välittää keskuhallinnon edustajille ja hallitsijalle päätöksenteon tueksi olennaisiksi katsottuja tietoja Suomen tilanteesta. Lisäksi talouselämän edustajien tarkoituksena oli selvästikin täydentää hallinnon edustajien tietämystä uusilla yksityiskohdilla.

Tiedon merkitystä korostaa myös se, että lausunnoissa esimerkiksi verrattiin eri yhteyksissä sen hetkistä tilannetta Ruotsin valtan aikaan ja tuotiin esille kuinka Ruotsin kuningas ja muut hallinnon edustajat olivat olleet tietoisia Suomen taloudellisista oloista ja kuinka tätä tietämystä oli käytetty suomalaisten kannalta edullisella tavalla. Lau-

sunnoissa esitettyjen tietojen painoarvoa pyrittiin lisäämään toteamalla niiden olevan omiin henkilökohtaisiin kokemuksiin perustuvia ensikäden tietoja tai käytännön toimintaan pohjaavia havaintoja. Päätöksentekijöille välitettiin luonnollisesti sellaista tietoa, joka tarkoituksellisesti tuki talouselämän päämääriä. Yksityiskohtaisen tiedon avulla pyrittiin vaikuttamaan ja vakuuttamaan sekä saamaan hallinnon edustajat lausunnoissa esitettyjen argumenttien puolelle.

Komitean mietintö valmistui 1.2.1812 ja hallituskonseljin talousosasto käsitteli asiaa pian tämän jälkeen.⁶⁸ Tiivistäen voidaan todeta, että talouselämän edustajien käyttämät argumentit osoittautuivat toimiviksi, sillä heidän näkemyksensä otettiin huomioononseljin muotoilemassa ehdotuksessa kauppamanifestiksi. Siinä puolustettiin täysvapautta ja tuoteplakaattia mutta vastustettiin Venäjän raha-asiaiministerin ehdottamia lisätullimaksuja.

Monivaiheisen käsittelyn jälkeen hallitsija vahvisti Suomelle kauppamanifestin ja ensimmäisen oman tullitaksan. Kesäkuun alussa 1812 voimaan tullut asetus turvasi ulkomaankaupan ja laivanvarustuksen harjoittajien edut, sillä Ruotsin-aikainen talouslainsäädäntö jäi voimaan.⁶⁹ Tuoteplakaatin määräykset uudistettiin, vaikka Venäjällä ei ollutkaan omaa purjehdussäätöä. Asetuksessa määrättiin, että ulkomaalaiset alukset joutuivat maksamaan kotimaisia aluksia korkeampia tuonti- ja vientitullia. Toisin sa-

67. Sekä von Haartmanin ja Gadolinin näkemykset erosivat kauppiaskunnan näkemyksistä. Molemmat kirjoittivat itsenäisesti omat lausunnot, joissa korostettiin myös maatalouden merkitystä. G. E. von Haartmanin ja G. Gadolinin lausunnot, VSV 16 GG 1812 (KA). Ks. myös Lindström (1905) 134–135. Komitean virkamiesten näkemys oli linjassa hallituskonseljin maatalousmyönteisen linjauksen kanssa. Ks. Timo Myllyntaus (1980) 'Suomen talouspolitiikka ja valtiontalous 1809–1860', teoksessa Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen, Sven-Erik Åström *Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi*, Helsinki: Tammi, 335.

68. Hallituskonseljin talousosaston mikrofilmatut pöytäkirjat 6–7.2.1812 (JyMa).

69. Hans Keiserl. Maj:ts Förordning, angående Finlands handel 20.3./1.4.1812, *Samling af Placater, Förordningar, Manifest och Påbud, samt Andre Allmänna Handlingar I* (1812), Åbo: J. C. Frenckell & Son, 287–295.

noen varmistamalla kotimaisten alusten edut ulkomaisiin kilpailijoihin nähden taatiin, ettei uusi poliittinen tilanne heikentänyt suomalaiskauppiaiden ja -varustajien kilpailukykyä.⁷⁰ Tulevan kehityksen kannalta oli myös merkityksellistä, että Suomesta muodostui oma tullialue vuoden 1812 järjestelyjen perusteella.⁷¹

Kauppa- ja tullikomitea oli talouselämän kannalta merkittävä tilaisuus edunvalvontaan, sillä autonomian ajan alussa talouselämän edustajille tarjoutui harvakseltaan vastaavanlaisia mahdollisuuksia osallistua komiteajärjestelmän puitteissa poliittiseen päätöksentekoon. Tilanne alkoi muuttua Aleksanteri II:n valtaannousun myötä, kun tilapäisten komiteoiden määrä kasvoi ja niiden tehtävien painopiste muuttui. Komiteoiden painoarvo lisääntyi, kun valtiolliset reformit, jotka aukaisivat tietä taloudellisille ja yhteiskunnallisille uudistuksille 1860- ja 1870-luvulla, valmisteltiin suurelta osin komiteoissa. Tällöin pyrittiin todennäköisesti tietoisesti sitouttamaan uudistusten valmistelutyöhön hallinnon ulkopuolista

asiantuntemusta tai intressejä.⁷² Hyvänä esimerkinä tästä suuntauksesta ovat teollisuus- ja vuorikomiteat, jotka asetettiin Aleksanteri II:n esitettyä senaatille Suomen taloudellisten olojen kehittämiseen tähtäävä uudistusohjelma vuonna 1856. Näihin komiteoihin kutsuttiin jäseniksi taloudellista eliittiä tai sitä lähellä olevia henkilöitä.⁷³

Komiteoiden asema valtionhallinnossa vakinaistui vasta itsenäistymisen jälkeen ja samalla niiden määrä kasvoi entisestään. Komiteajärjestelmän vakiintuminen ja komiteatyöskentelyn yleistymisen legitimoiva yksityisen sektorin edustajien aseman poliittisina toimijoina.⁷⁴ Pohja talouselämän poliittiselle osallistumiselle ja toiminnalle oli kuitenkin luotu jo aikaisemmin.

70. Tarkemmin asetuksesta Lindström (1905) 140–147; Joustela (1963) 39–40; Heikkinen (1994) 155–156; Kaukiainen (2008) 188.

71. Heikkinen (1994) 156.

72. Tuori (1983) 195–201, 217–218.

73. Rauhala (1915) 351–354; Laine (1950) 201–202; Kekkonen (1987) 44–54.

74. Tuori (1983) 219–252; Lamberg (1999) 23.

RITVA KYLLI

Samaan aikaan Pohjan perillä

1800-luvun alku Utsjoen ja Enontekiön lapinmaalla

Ruotsin valtakunnassa maan pohjoisissa osissa elävää saamelaisväestöä ja siihen liittyvää politiikkaa oli hoidettu vuosisataisen perinteen mukanaan tuomalla varmuudella. Kun Suomen Lapin pohjoisimmissa seurakunnissa asuneet saamelaiset siirtyivät vuoden 1809 jälkeen kokonaan kotimaisten hallintoelinten vastuulle, suomalaisten oli onnistuttava määrittelemään omatoimisesti suhtautumisensa maansa rajojen sisällä asuvaan vähemmistöön. Aluksi saamelaisasiat sivuutettiin lähes kokonaan, kunnes 1820-luvulle tultaessa Helsingistä luotiin jo jokunen silmäys perimmäiseen Lappiin ja sen vierasta kieltä puhuviin asukkaisiin.

■ Lapin historian tutkiminen on oma lajinsa, ja etenkin saamelaisten historia pakottaa tutkijan tarkastelemaan perinteistä pohjoismaista historiaa uudesta näkökulmasta. Esimerkiksi perinteiset Suomen historian vedenjakajavuodet, kuten isonvihan päättymisvuosi 1721 tai autonomian alkamisvuosi 1809, eivät välttämättä istu saamelaisten historiaan, eikä niitä kannata käyttääkään saamelaisten historiaa määrittävinä rajavuosina, mikäli kyseisillä Suomen historian kannalta keskeisillä vuosiluvuilla ei ollut saamelaisten elämään minkäänlaista vaikutusta. Kaukana valtakunnan keskuspaikoista sijaitsevissa seurakunnissa elettiin monessa suhteessa maan eteläisimmistä osista irrallaan. Lappi sai osittain osakseen omaa lainsäädäntöä, ja valtakunnallisiakin lakeja piti pohjoisen oloissa monesti soveltaa. Ihmisten elämä eteni omaa kulkuaan, eikä viranomais-ten katse yltänyt läheskään kaikkialle.¹

Perimmäisen Lapin historiaa 1800-luvun alusta on hahmoteltu viime vuosina ilmeisissä saamelais- ja Lapin-tutkimuksissa

useaan otteeseen, mutta kirkollista lähdeaineistoa hyödyntäviä seikkaperäisempiä selvityksiä ei etenkin Enontekiön osalta ole toistaiseksi juurikaan tehty.² Tässä artikkelissa pohditaan, minkälaiseksi saamelais-ten elämä muotoutui suuriruhtinaanmaaksi siirtyneen Suomen kahdessa pohjoisimmas- sa pitäjässä ja miten muuttuneet hallinnol- liset järjestelyt siihen mahdollisesti vaikut- tivat. Tarkoituksena on heijastaa yleisvalta- kunnallisia tapahtumia tavallisen Lapin kansan kokemusmaailmaan ja pohtia, mitä samaan aikaan tapahtui Pohjan perillä.

Suomi siirtyy uuteen aikaan

Suomi tempaistiin mukaan Napoleonin ai- kaisiin suurvaltasiotiin vuoden 1808 ensim- mäisinä kuukausina. Sodan hyökkäävänä osapuolena toimineen Venäjän oli alkujaan vain tarkoitus suostuttaa Ruotsin kuningas yhtymään Englantia vastaan masinoituun mannermaasulkemukseen, mutta sodan ku- luessa se ryhtyi havittelemaan myös taiste- lutantereena toimineen Suomen alueen liit- tämistä alaisuuteensa.³

Venäjän armeija saattoi Suomen valloi- tuksen käytännössä katsoen päätökseen marraskuuhun 1808 mennessä. Suomeen liittyvien asioiden neuvonantajana toiminut Georg Magnus Sprengtporten suunnitteli samaan aikaan maahan uutta hallintojärjes- telmää, jonka keisari Aleksanteri I hyväksyi hieman muutettuna joulukuun 1. päivänä

1. Tärkeitä vuosilukuja saamelaisten historian kannalta ovat esim. 1751 (Strömstadin rajasopimus ja ns. lappekodicillen) ja poronhoidon harjoittamista haitanneet rajasulkuvuodet 1852 ja 1889.

2. Esimerkkinä mainittakoon vuonna 2006 valmistu- neen Lapin maa- ja metsätalouden tutkimuksen pohjalta ilmesty- neet teokset, joissa tarkastellaan pohjoisten pitäjien asutus-, elinkeino- ja väestömuutoksia vuosisatojen kuluessa varsin kattavasti. Lisäksi 1800-luvun alkuvuo- sien rajankäynteihin keskitytään Kaisa Korpiaakko- Labban saamelaisten oikeusasemaan liittyvissä tutki- muksissa sekä Maria Lähteenmäen vuonna 2004 ilmes- tyneessä teoksessa *Kalotin kansaa*. Kirkollisia muu- toksia Utsjoen osalta sivutaan omassa, vuonna 2005 ilmestyneessä väitöskirjatutkimuksessani (*Kirkon ja saamelaisten kohtaaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886*), johon käsillä oleva artikkeli kyseisiltä osin poh- jautuu.

3. Päiviö Tommila (1984) *Suomen autonomian synty 1808–1819*, Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 24; Osmo Jussila (1987) *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty*, Porvoo: WSOY, 13.

1808. Suomesta tehtiin suuriruhtinaskunta, jonka hallinto järjestettiin talous- ja oikeusosastoihin jaetun hallituskonseljin sekä konseljin puheenjohtajana toimineen kenraalikuvernöörin varaan. Ylintä valtaa käytti kuitenkin keisari itse.⁴ Säätöjen luottamuksen keisari voitti puolelleen maaliskuussa 1809 alkaneilla Porvoon valtiopäivillä. Vuonna 1811 hallintojärjestelmää täydennettiin perustamalla Pietariin Suomen asiain komitea, ja vuotta myöhemmin tehtiin päätös maan pääkaupungin siirtämisestä Turusta Helsinkiin.⁵

Suomen sodan rauhanehdoista kokoonnuttiin keskustelemaan kesällä 1809 Haminan kaupunkiin. Pohjoisen Suomen rajanvedoista ei alkuun päästy yksimielisyyteen venäläisten neuvottelijoiden tavoitellessa alueita aina Tornion länsipuolella sijaitsevaan Kalixjokeen asti. Ruotsalaiset taas suosittelevat Venäjää ottamaan suomalaisten asuttamasta alueesta haltuunsa ainoastaan Kemi–Ounasjokeen rajoittuvan alueen. Tässä tapauksessa Ruotsi olisi saanut pitää Kemin Lapin, jota ruotsalaisten neuvottelija luonnehti siinä määrin vähäarvoiseksi, ettei venäläisten edes kannattanut tavoitella sitä itselleen. Lopulta asiassa päästiin kompromissiin, ja Ruotsi luovutti Venäjälle sekä Kemin Lapin että osan Tornion Lappia ja Länsipohjaa. Rajalinjoina toimivat rauhanteon jälkeen Tornion- ja Muonionjoet. Tornion kaupunki jäi jaossa Venäjän puolelle.⁶

Suomen luterilaisen kirkon johtohahmot suhtautuivat uuteen valloittajaan suopeasti Turun piispana toimineen Jacob Tengströmin esimerkin mukaan.⁷ Venäjän alaisuuteen siirtyminen aiheutti pohjoisemmastaikin Suomessa toimineille kirkonmiehille paikoin paljon lisätöitä. Yksi urakoijista oli Kemin rovastikunnan johdossa toiminut Mathias Castrén (1764–1845). Castrén oli mukana vuonna 1809 toimintansa aloittaneessa rajakomissiossa,⁸ ja erityisen tarpeen lääninrovastin asiantuntemus oli Tornionjoen itärannalle muodostettavien seurakuntien olojen järjestämisessä. Muutamien Suomen (tai Venäjän) puolelle perustettujen seurakuntien kirkot olivat jääneet jaossa Ruotsin puolelle, ja samaten seurakuntien alueita ja papistoa jouduttiin järjestelemään

uudelleen.⁹ Castrénin toimeliaisuus Tornionlaaksojen olojen vakauttajana palkittiin vuonna 1811 Pyhän Annan 2. luokan ritari-ristillä. Tällä keinoin hallitsija pyrki tekemään lääninrovastista entistä uskollisemman keisarikunnan alamaisen. Aiemmin Castrén oli ehtinyt saada henkilökohtaisena suosio-osoituksena jo keisarin nimikirjaimilla varustetun briljanttisormuksen sekä Vladimirin 4. luokan ritariristin.¹⁰

Pohjan perän itäosa pysyy ennallaan

Utsjoen ja Inarin lapinmaat oli muodostettu vuonna 1747 Utsjoen kirkkoherrakunnaksi, joka kuului Turun hiippakuntaan sekä Kemin rovastikuntaan. Kemin rovastikuntaan lukeutuvaan Kemin Lappiin kuului 1700-luvun jälkipuoliskolla Utsjoen lisäksi myös eteläisempiä lapinmaita, esimerkiksi laajan Sodankylän seurakunnan lapinmaat.¹¹ Turun tuomiokapitulilla ei ollut 1700-luvulla viimeistä sanaa Lappia koskeissa asioissa, sillä saamelaisten kirkollisten asioiden hoidosta vastaamaan oli perustettu vuonna

4. Taimi Torvinen (1977) 'Autonomian ajan senaatti', teoksessa L. A. Puntila (toim.) *Valtioneuvoston historia 1917–1966*, Helsinki: Valtioneuvoston historiatoimikunta, 11–21; Kristiina Kalleinen (1994) *Suomen kenraalikuvernementti. Kenraalikuvernöörin asema ja merkitys Suomen asioiden esittelyssä 1823–1861*, Helsinki: Hallintohistoriakomitea, 3–4, 67–79.

5. Keijo Korhonen (1963) *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826*, Turku: Turun Yliopisto, 41–126; Tommila (1984) 38–48.

6. Osmo Jussila (2004a) 'Suomi suuriruhtinaskuntana 1809–1917', teoksessa *Suomen poliittinen historia 1809–2003* (4. uudistettu painos), Helsinki: WSOY, 16–17; Maria Lähteenmäki (2004) *Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjois-Kalotilla 1808–1889*, *Historiallisia Tutkimuksia* 220, Helsinki: SKS, 33.

7. Tommila (1984) 83; Jussila (2004a) 22.

8. Jouko Vahtola (2003) 'Castrén, Mathias (1764–1845)', teoksessa Matti Klinge (päätoim.) *Suomen kansallisbiografia 2*, *Studia Biographica* 3:2, Helsinki: SKS, 154–156. Ks. myös Tommila (1984) 73.

9. Tuomiokapitulin pöytäkirjat (ptk:t) 1.11.1809 § 6, 14.2.1810 § 33 ja 20.3.1811 § 26. Turun tuomiokapitulin arkisto (TTA) AI:39–41. Turun maakunta-arkisto (TMA).

10. Kalleinen (1994) 102; Vahtola (2003) 154–156.

11. Vrt. Tommila (1984) 72: "Haminan rauha merkitsi Suomen alueen suurta kasvua, sillä Kemijoen pohjoispuolinen alue ei ollut kuulunut sen enempää hallinnollisesti kuin kirkollisestikaan nk. Suomeen."

1739 Tukholmaan Lapin kirkollistoimen johtokunta, jonka alaisuudessa oli myös monien saamelaisseurakuntien asioista huolehtinut Härnösandin tuomiokapituli. Härnösandin alaisuuteen kuului muun muassa Enontekiön seurakunta siihen saakka, että Suomen käsivarreksi sittemmin muodostunut alue oli luovutettava osaksi Venäjän valtakuntaa.¹² Vaikka Kemin Lappi oli kuulunut kirkollisesti vanhastaan Suomen alueeseen, maallisen hallinnon osalta se oli kuulunut Ruotsin vallan aikana Länsipohjan lääniin. Oulun lääniin Utsjoen ja Enontekiön lapinmaat liitettiin vasta vuonna 1809. Seurakunnallisista asioista puhuttaessa *finska Lappmarcken* -käsitettä oli käytetty jo Ruotsin vallan aikana.¹³

Venäjän valtakauden alkaminen näkyi Suomen Lapin kirkkopoliitikassa lyhyesti sanottuna siten, että Turun tuomiokapitulin oli tämän jälkeen tultava toimeen ilman Lapin kirkollistoimen johtokunnan ja sen tehtävät vuonna 1801 perineen kanslerikunnan tukea. Ylimmäksi hallinnolliseksi valvojaksi tuli keisarillinen senaatti. Turun tuomiokapituli joutui vastaamaan nyt myös Lapin kirkollisrahastosta, josta kustannettiin 1800-luvun mittaan niin lapinmaiden kirkkojen rakennustöitä kuin saamenkielisten kirjojen painatuksia.¹⁴

Lapinmaata pidettiin 1800-luvulla Suomenmaasta erillisenä alueena. Kun Utsjoelta tai Enontekiöltä lähdettiin etelään, jossain vaiheessa ylitettiin lapinraja, ja vasta sen jälkeen oltiin Suomessa.¹⁵ Erillinen ja etäinen sijainti vaikutti myös siihen, etteivät eteläistä Suomea koskettavat suurelta osin tapaukset ravistelleet lapinmaiden elämää yleensä kovinkaan ankarasti. Vuosina 1808–09 käyty sota tai Suomen siirtyminen uuteen hallinnolliseen tilanteeseen eivät sinänsä näkyneet millään tavoin Utsjoen saamelaisseurakunnan elämässä. Saamelaisten elämänsä kannalta oli periaatteessa samantekevää, päätettiinkö maan asioista Turussa vai Helsingissä tai esiteltiinkö asiat keisarille hallituskonseljin vai Suomen asiain komitean toimesta.

Perimmäisen Lapin edustajia ei ollut pyydetty keisarin puheille marraskuussa 1808 lähetettyyn Suomen asioiden lähetystöön,

jonne valloitusmaan toiveita lähti esittelemään säätyjen edustajia jokaisesta Venäjän siihen mennessä valtaamasta Suomen läänistä. Pohjoisen edustus oli tosin muutenkin heikko johtuen siitä, että Oulun lääni oli tässä vaiheessa vielä sotatoimien kohteena. Vaasan ja Kuopion läänien edustajat ehdivät liittyä varsinaiseen lähetystöön vielä viime tingassa,¹⁶ mutta Oulun seudulla taistelutaukosivat sen verran myöhään, että läänin edustajiksi värvätyt lääninrovasti Mathias Castrén, kauppias Carl Magnus Engman ja talollinen Matti Pikkarainen ennättivät Pietariin vasta tammikuussa 1809. Tässä vaiheessa kaikkein tärkeimmät ratkaisut Suomeen liittyvissä asioissa oli jo tehty, mutta Oulun suunnalta saapuneet lähetystön jäsenet pääsivät hekin joka tapauksessa nauttimaan juhlallisuuksista ja keisarillisesta vieraanvaraisuudesta.¹⁷

Kaakamajoen pohjoispuolisten alueiden edustajat eivät päässeet osallistumaan myöskään Porvoon valtiopäiville siitä syystä, että Länsipohjassa taisteltiin vielä samaan aikaan, kun eteläisemmän Suomen säätyjen edustajat vanhoivat Porvoossa uskollisuutta uudelle hallitsijalle.¹⁸ Kemin Lapilla oli ollut ainakin silloin tällöin edustaja 1700-luvulla pidetyillä Ruotsin valtakunnan valtiopäivillä,¹⁹ mutta varsinaisia saamelaisedustajia ei

12. Ritva Kylli (2005) *Kirkon ja saamelaisten kohtaminen Utsjoella ja Inarissa 1742–1886*, *Studia Historica Septentrionalia* 47, Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, 18, 149.

13. Kylli (2005) 13, 53, 131. Vrt. Lähteenmäki (2004) 10.

14. Kylli (2005) 72.

15. Kylli (2005) 13.

16. Tommila (1984) 34–36; Osmo Jussila (2004b) *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*, Helsinki: WSOY, 53–61.

17. Erkki K. Osmonsalo (1947) *Suomen valloitus 1808*, Porvoo: WSOY, 420–440.

18. Pohjoisen edustaja saapui paikalle Oulusta. Jussila (2004a) 15–16; Jussila (2004b) 73.

19. Sodankyläläinen uudisasukas Matts Pålsson Riipi edusti esim. valtiopäivillä 1765–1766 Inaria, Sompiota, Kemikylää, Sodankylää, Kuusamoa, Enontekiötä ja Jukkasjärveä. Aimo Halila (1954) *Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721–1775. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V*, Oulu: Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin maakuntaliittojen yhteinen historiatoimikunta, 148–152; Kaisa Korpijaako-Labba (2000) *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa – kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan lopulta itsenäisyyden ajan alkuun*, *Diedu* 1/1999. Kautokeino: Sâmi instituutta, 36–37.

valtiopäivillä nähty. Jo pelkkien papinvaalien järjestämistä pidettiin Lapin oloissa liian vaivalloisena (mistä syystä Lapin seurakunnat saivat ottaa vastaan tuomiokapitulien kulloinkin parhaaksi katsoman papin), ja toisaalta rajaseuduilla asuvien saamelaisien ei myöskään toivottu kiinnostuvan politiikasta kovinkaan suuressa määrin. 1700-luvun puolella liiallisen kirjastivestyksenkin oli ajateltu tuovan mukanaan kapinallisia aikeita.²⁰

Toisaalta saamelaisetkaan eivät olisi välttämättä olleet halukkaita lähtemään kovin etelässä pidettäville valtiopäiville. Utsjoen saamelaiset kohtelivat suomalaisia tulokkaita vieraanvaraisesti, mutta 1800-luvulla monet heistä uskoivat, ettei saamelainen voinut selvitä hengissä suomalaisten keskuudessa. Suomeen lähdöstä seuraisi toisin sanoen ahdistusta ja viimein kuolema. 1800-luvulla eläneillä Utsjoen saamelaisilla ei ollutkaan kovin paljon kokemusta Suomessa käymisestä.²¹ 1830-luvun alussa kerrottiin, että ainoastaan yksi Utsjoen saamelainen, pappilaa lähinnä asuva lautamies, oli poikennut Suomen puolella. Tämä kalastaja-saamelainen oli vierailut Oulussa saakka.²²

Vaikka esivallan vaihtuminen ei tuonut kovin merkittäviä muutoksia Utsjoen saamelaisien elämään, järkkäsi heidän elämänsä 1800-luvun alkuvuosina kuitenkin muulla tavoin. Eteläisemmän Lapin sekä Norjan puolella toimivat viinakauppiat olivat alkaneet levittää lapinkyliin tuotettaan ja sitä myötä myös köyhtymistä sekä asteittain lisääntyvää tapainturmellusta. Elämäntapo oli muutenkin muuttumassa. Poronhoito oli elättänyt vielä 1700-luvulla suurinta osaa seurakunnan asukkaista, mutta 1800-luvun kuluessa yhä isompi osa siirtyi kalastukseen ja karjanhoitoon perinteisen kota-asutuksen vaihtuessa samalla tupa-asutukseen. Pääpaino säilyi kuitenkin koko 1800-luvun ajan perinteisissä saamelaiseläintöissä, mistä syystä muun Suomen kohtaamat katovuodet eivät koettelleet saamelaisseurakuntia kovinkaan kaltoin. Sen sijaan ajoittain pohjoisessa riehuva pororutto kosketti luonnollisesti enemmän Lapin kuin varsinaisen Suomen asukkaita.²³

Utsjoen lapinmaa oli elänyt 1700-luvun puolivälissä monin tavoin kirkollista kuokoistuskautta. Seurakunnan saamelaispoijille perustettiin opinahjoksi erityinen lapinkoulu, Utsjoki sai vuonna 1742 oman papin, ja kirkko oli kiinnostunut kuulemaan, oliko seurakunnassa tarvetta saamenkieliselle opetukselle. Seurakunnan saamelaiset palkitsivat pappien huolenpidon käymällä kohtuullisen ahkerasti jumalanpalveluksissa ja lukemalla kuulusteluissa kristinoppia ulkolukuna jopa kiitosten arvoisesti.²⁴

1700-luvun loppua kohti kirkon kiinnostus Utsjoen asioita kohtaan alkoi hiipua. Papit vaihtuivat tiuhaan, eivätkä he enää vuoden 1793 jälkeen olleet halukkaita asumaan valtakunnan perimmäisessä seurakunnassa pysyvästi. Utsjoen kirkkoherraksi vuonna 1804 valittu Henric Wegelius (1767–1823) oli kiinnostuneempi hoitamaan Kemijärvellä sijaitsevaa uudistilaansa kuin Utsjoen saamelaisien sieluja. Hän malttoi sinitellä virkapaikassaan uudenvuoden tienoosta pääsiäiseen, kun taas muu aika vuodesta kului eteläisemmällä paikkakunnalla. Edes tuomiokapitulien taholta tulleet määräykset tai ympärivuotisen viranhoidon

20. Lapin kirkollistoimen johtokunta Hänen Kuninkaalliselle Majesteetilleen (HKM) 1.5.1740. Allmänna verks skrivelser till KM. Vol. 450. Svenska Riksarkivet (SRA); HKM tuomiokapitulille 26.6.1740. Härnösands domkaptiels arkiv (HDA) EI:3a. Härnösands landsarkiv (HLA); Utsjoen rovastintarkastusptk. 14.2.1748 § 6 (jälj.). Turun tuomiokapituli Lapin kirkollistoimen johtokunnalle 23.4.1748. Lapin kirkollistoimen johtokunnan arkisto (LDA) Ink. skriv. 1748. SRA.

21. Ks. esim. Aslak Laiti, Lappalainen, Kirje rantamaihille tulleelta Lappalaiselta. Oulun Wiikko-Sanomia 4.2.1860.

22. Jacob Fellman, Bref från Lappmarken, Utsjoki 5.2.1831. Tidningar ifrån Helsingfors 27.5.1831.

23. Utsjoen rovastintarkastusptk. 1793 § 5. Kemin rovastikunnan arkisto (KRKA) Cd:1. Oulun maakunta-arkisto (OMA); Turun tuomiokapituli kanslerikunnalle (kanslersgillet) 27.2.1805. LDA Handlingar 1801–09. SRA; Taulukot syntyneistä, kuolleista ja vihityistä. Utsjoen kirkonarkisto (UKA) S:1. OMA; Pitäjänkokouksen ptk. 17.11.1867 § 2. UKA KII:1. OMA.

24. Anders Hellander Lapin kirkollistoimen johtokunnalle 15.1.1742. LDA Kongl. Majsts Bref m.m. 1680–1742. SRA; Stat för Lappmarks-Scholan i Utsjock och Gudstienstens underhållande wid Annexan därstädes. Lapin kirkollistoimen johtokunta tuomiokapitulille 19.4.1742. HDA EIIB:1. HLA; Lapin kirkollistoimen johtokunnan ptk. 18.10.1749. LDA Prot. 1747–55. SRA; Rippikirja 1742–1751. UKA AI:1. OMA; Rippikirja 1749–1794. UKA AI:2. OMA.

takaamiseksi säädetty palkankorotus eivät onnistuneet tuomaan tilanteeseen muutosta.²⁵ Vuoden 1808 kesä oli Wegeliuksen laiminlyönteihin harvinainen poikkeus, sillä kirkkoherra toimitti silloin Utsjoella hautauksia ainakin juhannuksen tienoilla.²⁶ Samaan aikaan Suomen puolella Ruotsin armeijan perääntyminen oli muuttunut jonkinasteiseksi sotamenestykseksi. Kevääseen 1809 mennessä tilanne ehti kääntyä taas siinä määrin Ruotsin tappioksi,²⁷ että säädyt koontuivat maaliskuussa Venäjän keisarin koolle kutsumiin valtiopäivien avajaisiin. Samoihin aikoihin Utsjoen lapinmaassa kirkkoherra Wegelius käänsi poronpulkansa keulan etelään ja lähti matkamaan kesäajaksi kohti Kemijärveä.

Utsjoen seurakunta oli siis 1800-luvun alussa aika lailla oman onnensa nojassa. Viinakaupan lisääntyminen olisi vaatinut kirkonmiesten vahvempaa väliintuloa – seurakunnan vanhimmat olivat nimittäin jopa pyytäneet kirkonmiehiltä 1700-luvun viimeisinä vuosina tarmokkaampia toimenpiteitä asian ratkaisemiseksi. Venäjän vallan alaisuuteen siirtyminen sattui saamelaiten kannalta siinä mielessä hankalaan ajankohtaan, että myös Kemissä asuva lääninrovasti Mathias Castrén unohti Utsjoen saamelaiten murheet rajajärjestelyjen ja muiden kii-reiden vuoksi moniksi vuosiksi miltei kokonaan.²⁸

Vuoteen 1817 mennessä suomalaiset olivat saaneet uudet vallankäytön muodot, rajaseutujen olot sekä muut uuteen poliittiseen tilanteeseen liittyvät asiat siinä määrin järjestellyksi, että oli aika luoda katsaus myös suuriruhtinaskunnan pohjoisimpiin alueisiin. Toisin sanoen keisarillisessa Suomen senaatissa, joksi hallituskonselji vuonna 1816 muutettiin, laadittiin tässä vaiheessa Lapin kirkolliseen hoitoon liittyviä määräyksiä.²⁹ Tilanne olikin muodostunut Lapissa jo melkein kestävämmäksi yli kahden vuosikymmenen laiminlyöntien jälkeen. 1810-luvulla kirkko oli pystynyt lähettämään Utsjoelle vain väliaikaisia pappeja, jotka saivat toiminnallaan aikaiseksi lähinnä pelkkää yleistä pahennusta ja viranhoitoaan koskevia valituksia.³⁰

Toukokuun 30. päivänä 1817 päätettiin,

että vastedes lapinpapeille myönnettäisiin Suomessa ylennysoikeus edullisempiin virkoihin ”taitavasti ja ahkerasti” hoidettujen Lapin-vuosien jälkeen. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että Lapissa toimineet papit saivat lukea hyväkseen tulevissa virkojen hakemisissaan kaksinkertaiset virkavuodet. Lisäksi lapinpapit saattoivat päästä vaalijoille ennen vanhempia hakijoita täytettäessä hiippakunnan edullisempia virkoja sekä tulla taidon ja ansiollisuuden perusteella nimitetyiksi niin sanottujen keisarinpitäjien kirkkoherranvirkoihin.³¹ Säädöksen toivottiin houkuttelevan Utsjoellekin pitkästä aikaa viran hoitamisesta kiinnostuneita pappeja. Tätä saatiin odotella vielä vuoteen 1820 saakka, jolloin Jacob Fellman (1795–1875) matkasi Utsjoelle ottaakseen hoitoonsa Suomen pohjoisimman seurakunnan kirkkoherran viran.³²

Uusi esivalta ei enontekiöläisten mieleen

Enontekiö oli saanut oman papin jo 1670-luvun puolivälissä,³³ ja 1740-luvulla Enontekiön lapinmaasta tehtiin itsenäinen kirk-

25. Mathias Castrén Henric Wegeliukselle 11.1.1808. KRkA Da:1. OMA. Ks. laajemmin Kylli (2005) 71–72, 360.

26. Kuolleiden luetteloon tehdyt merkinnät 1795–1808. UKA C:1. OMA.

27. Osmonsalo (1947) 141–210; Tommila (1984) 20–39.

28. Kylli (2005) 285.

29. Torvinen (1977) 27; Tommila (1984) 109.

30. Ks. esim. Peltovuoman käräjät 1822 § 11 (esim. kruununvouti Jacob Heickellin kirjoitus). Lapin tuomiokunnan arkisto Cla:3. OMA.

31. HKM/senaatti Turun tuomiokapitulille 30.5.1817. *Samling af de till efterlefnad gällande Bref, Förklaringar och Föreskrifter, hwilka af Hans Kejslerl. Maj:t, äfwensom ifrån Expeditionerne i Dess Senat för Stor-Furstendömet Finland blifvit utfärdade uti Justitiae-, Economiae- och Politiae-Ärender. Första delen, från och med år 1809 till och med år 1820. Utgifwen af Joh. Fredr. Stichaeus. Åbo 1821, 246–249.*

32. Todistus Fellmanille 17.5.1817. TTA BI:84. TMA; Tuomiokapitulien ptk. 7.9.1819 § 19. TTA AI:49. TMA; Valtakirja Fellmanille Utsjoen ja Inarin kirkkoherraksi 17.12.1819. TTA BI:86. TMA.

33. Enontekiön ensimmäinen kappalainen oli saamelais-syntyinen Olaus Sirma (k. 1719). Mauno Hiltunen (1998) 'Sodankyläläinen Enontekiöllä. Herra Vuolevin matkassa Sodankylästä Upsalan kautta Enontekiölle ja vähän muuallekin', teoksessa Antero Tervonen (toim.) *Robkea, reima ja borjumaton. Samuli Onnelalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja, Scripta Historica XXVII*, Oulu: Oulun historiaseura, 215–218.

koherrakunta. Viimeisenä Ruotsin vallan aikaisena kirkkoherrana Enontekiöllä toimi Eric Grape (1755–1808),³⁴ joka ehti siirtyä seurakunnasta toisaalle jo vuonna 1806. Tämän jälkeen virkaan ei löytynyt halukasta hoitajaa, ja Venäjän valtaan siirtymisen jälkeen Enontekiön kirkkoherran virka lakautettiin kokonaan. Muonionniskasta (myöh. Muonio) päätettiin tehdä itsenäinen kirkkoherrakunta, johon Enontekiö liitettiin kappelina vuonna 1812. Kirkkoherra asui siis tämän jälkeen Enontekiön ulkopuolella. Enontekiön tilanne päätettiin ratkaista palkkaamalla alueelle kiertävä pappiskatekeetta, jonka tehtävänä oli opettaa ”rahvaan ja lappalaisten lapsille lukemista ja kristinopin taitoja”.³⁵

Monissa 1800-luvun alkuvuosia kuvaavissa suomalaisissa tutkimuksissa luonnehditaan siirtymistä Ruotsin vallan alaisuudesta Venäjän vallan alaisuuteen kohtalaisen helpoksi. Etelä-Suomi ei kärsinyt juuri ollenkaan sotavahinkoja, minkä vuoksi suhtautuminen uuteen valloittajaan oli varsin suopeaa. Sodan taistelutantereena toimineella Pohjanmaalla samaten kuin Tornionjokilaaksossa asennoituminen saattoi sen sijaan olla huomattavasti kriittisempää. Tornionlaakso koki sodan loppuvaiheen taisteluisa tuhoja, ja alue joutui ottamaan rauhan tullen vastaan Ruotsin puolelta peräntyneen ruotuarmeijan rippeet. Haavoittuneita varten perustettiin pikaisesti sotasairaaloita, joiden täytyttyä potilaita jouduttiin sijoittamaan pitkän jokivarresta.³⁶

Suomesta muutettiin Ruotsiin vuoden 1809 jälkeen huomattavasti vähemmän, kuin pitkän valtioyhteyden jälkeen olisi voinut odottaa.³⁷ Pohjoisemmassa Suomessa suhtautuminen Venäjän keisariin oli joka tapauksessa eteläistä Suomea ennakkoluuloisempi, ja siellä vaikeuksia uusien vallanpitäjien kanssa oli luultavimmin etelää enemmän. Tornion- ja Muonionjokilaaksoissa valtakuntien välisen rajan vetäminen tuntui niin ikään monessa mielessä hankalalta. Kalastusoikeuksia jouduttiin sopimaan uudelleen, ja maaomaisuuden järjestelyssä tuli ripeän alun jälkeen siinä määrin mutkia matkaan, että lopullisia tilusvaihtoja päästiin tekemään vasta vuonna 1823.³⁸ Tornion-

laakson asukkaat olivat toki etnisesti suomalaisia, mutta Suomen suuriruhtinaskunnan yhteyteen pääsemistä ei välttämättä osattu arvostaa, kun suuri osa suomalaista Länsipohjaa jäi kuitenkin vanhan emämaan alaisuuteen. Lisäksi on muistettava, ettei Tornionlaakson idänpuoleinen väki kokenut siirtyvänsä osaksi Suomea vaan Venäjän suurta keisarikuntaa.

Saamelaiset olivat rajaseudun kansana saaneet vuosisatojen mittaan helpotuksia moniin rasituksiinsa sillä keinoin, että he uhkasivat muuttaa rajan toiselle puolelle, mikäli esivallan vaatimukset heitä kohtaan kasvaisivat liian suuriksi.³⁹ Tosin kaikki saamelaiset eivät suinkaan olleet aivan yhtä muuttoalttiita. Esimerkiksi monet Tenojokivarren saamelaisvuvut elivät vuosikymmenestä toiseen paikallaan lohta kalastaen ja lampaita hoitaen.⁴⁰ Enontekiön saamelaiset olivat sen sijaan 1800-luvun alussa voittopuolisemmin poronhoitoa harjoittavia tunturisaamelaisia, joille lähteminen oli periaatteessa huomattavasti helpompaa. Olihan elinkeinon menestymisen edellytyksenä jo tietynlainen liikkuvuus, jonka takia Enontekiön saamelaisväestöä kuvattiin saamelaiskulttuurin ulkopuolisten tarkkailijoiden muistiinpanoissa ”villeiksi lappalaisiksi”. Nordkappiin suuntaamassa ollut englantilainen Edward Daniel Clarke vieraili Enontekiöllä vuonna 1799 ja kertoi, että eräästä metsästä olisi voinut löytää ”joukon pai-

34. Er. J. Grape (1969) *Utkast till beskrifning öfver Enontekis sockn i Torneå Lappmark* (omtryckt från Kongl. vetenskapsakademiens nya handlingar 1803–1804). Kalix: Tornedalica, 108 (1804. Apr. Maj. Jun.).

35. Mathias Castrén tuomiokapitulille 18.12.1809 ja kirkkoherra Mathias Kolströmille 22.5.1812. KRKA Da:1. OMA; Tuomiokapitulin ptk. 20.3.1811 § 26 (lainaus). TTA AI:41. TMA.

36. Osmonsalo (1947) 447; Tommila (1984) 83–84; Lähteenmäki (2004) 20–28. Ks. myös Mathias Kolström Tornion lääninrovastille 12.4.1809 (arvelua siitä, miten kirjeenvaihto onnistuu Venäjän valtaamassa jokilaaksossa). Tornion rovastikunnan arkisto Ec:1. OMA; Tuomiokapitulin ptk. 20.3.1811 § 26. TTA AI:41. TMA.

37. Tommila (1984) 84.

38. Osmonsalo (1947) 441; Tommila (1984) 73; Lähteenmäki (2004) 51–55, 66–69.

39. Ks. esim. Inarin käräjäptk. 1664. Svea Hovrätts arkiv, Domböcker för 1663–1664. Gävleborgs län. Vol. 13. SRA.

40. Rippikirjat 1742–1849. UKA AI:1–5. OMA.

mentolaisia lappalaisia, jotka yhä elävät alkuperäistä villiä elämäänsä”.⁴¹

Näiden ”alkuperäistä elämäänsä” viettävien Enontekiön saamelaisten suhtautumista uuteen valtioyhteyteen on historiantutkimuksen keinoin siinä mielessä hankala hahmottaa, että paikalla ei ollut enää vuoden 1809 jälkeen pappia, joka olisi merkinnyt muistiin kansan tuntemuksia. Sen verran kuitenkin tiedetään, että monet Enontekiön poronhoitajista olivat menettäneet 1700-luvun lopulla porojaan. Alueella oli riehunut pororutto,⁴² mutta osasyynä porokatoon pidettiin myös lisääntyntä susien määrää. Enontekiön viimeisenä kirkkoherana toiminut Grape oli uskonut edellisen Venäjän ja Ruotsin välisen sodan säilyttäneen Etelä-Suomen metsissä eläneet sudet hakeutumaan rauhallisemmille arktisille alueille. Venäjän ja Ruotsin väliin sotiin oli suhtauduttu siis varautuneesti jo 1700-luvun Enontekiöllä. Vuosina 1808–09 sotatoimet ulotettiin aivan Enontekiön lähialueille, mikä ei liene saanut ajatuksia sotien ja niiden seurausten suhteen ainakaan yhtään suopeammiksi.⁴³

Myöskään seurakunnan halkaiseva valtakunnanraja ei herättänyt Enontekiöllä välttämättä ollenkaan ihastusta. Tornionjokea koetellut jakotoimenpide toistui pykälää pohjoisemmassa, kun Enontekiöstä irrotettiin Ruotsin puolelle rajankäynnissä jäänyt Kaaresuvanto. Rounalan ja Suontavaaran vanhat lapinkylät halkaistiin kahtia, ja niiden asukkaiden oli päätettävä, ryhtyisivätkö he uudessa tilanteessa Ruotsin vaiko Venäjänmaan alamaisiksi. Enontekiön ja Kaaresuvannon asukkaat olivat luonnollisesti monin sitein kiinni toisissaan – olivathan he vielä ennen ”riikinjakoa” olleet saman seurakunnan ja valtakunnan asukkaita.⁴⁴ Uusi valtakunnanraja ei voinut pidätellä ihmisiä pitämästä yhteyttä keskenään siitä huolimatta, että Ruotsin valtakunnan puolelle jääneille enontekiöläisille järjestettiin 1810-luvun puolella uusi kirkko ja uusi pappi.⁴⁵

Vuonna 1809 hahmoteltu valtakunnanraja merkitsi Enontekiön seurakunnalle huomattavaa väestöllistä vähenemistä. Seurakunnan väkiluvuksi oli vuonna 1800 määritetty 875 henkeä, joista suurin osa joko

Kesäasuinen tunturisaamelainen. Piirros julkaistu Edward Daniel Clarken teoksessa Matka Lapin perukoille 1799. Edward Daniel Clarken matka Hampurin, Kööpenhaminan ja Tukholman kautta Tornioon ja Enontekiölle kesällä 1799. Lahti 1997.

veroja maksavia tai maksamattomia saamelaisia (lappar). Samaiseen väkilukukirjaan merkittiin vuoden 1810 tietoina, että seurakunta oli siirtynyt Kemin rovastikuntaan ja

41. Edward Daniel Clarke (1997) *Matka Lapin perukoille 1799. Edward Daniel Clarken matka Hampurin, Kööpenhaminan ja Tukholman kautta Tornioon ja Enontekiölle kesällä 1799*, Lahti: IdeaNova Oy, 253.

42. Mauno Hiltunen (2006) *Maailma maailmojen välissä. Enontekiön asukkaat, elinkeinot ja maanhallinta 1550–1808*, Helsinki: Oikeusministeriö (Edita Prima Oy), 207–216.

43. Clarke (1997) 288–290. Euroopassa 1800-luvun alkuvuosina riehuneet sodat saattoivat muutenkin pelottaa pohjoissuomalaisia, vaikkei taisteluita olisi ihan lähialueilla käytykään. Esimerkiksi Rovaniemen iäkäs kirkkoherra tunsi huolta Napoleonin vaarallisesta armeijasta ja sen mahdollisesta etenemisestä pohjoiseen. Esaias Fellman Jacob Fellmanille 24.3.1813. Fellmansuvun kokoelma 3. Kansallisarkisto (KA).

44. Samuli Paulaharju (1977) *Lapin muisteluksia* (kolmas painos), Porvoo: WSOY, 198–199; Korpijaakko-Labba (2000) 103.

45. Enontekiön rovastintarkastusptk. 1813. Enontekiön kirkonarkisto (EKA) II Ce:2. OMA.

sen asukasluku oli pudonnut 443:een – tosin tämä saattoi pitää sisällään vain aikuisikäisen väestön, koska Enontekiöllä mainittiin olleen vuonna 1807 kaikkiaan 448 ehtoollisella käynyttä asukasta (näistä uudisasukkaita 170 ja ”lappalaisia” 278). Vuonna 1815 väkiluku oli pudonnut 216 henkeen. Myös saamelaisten suhteellinen osuus seurakunnan väestä alkoi tässä vaiheessa vähentyä jopa siinä määrin, että alueen saamelaisväestöön on ajoittain 1800-luvun alkupuolella vaikea saada historiantutkimuksen menetelmin minkäänlaista otetta.⁴⁶

Tilanne oli vuosikausien ajan vakiintumaton myös viranhoidollisella puolella. Kaaresuvannon puolelle ei saatu saman tien rakennettua omaa kirkkoa, mistä syystä ”Enontekiön seurakunnan ruotsalaisen osan” ensimmäinen visitaatio ja muitakin toimituksia jouduttiin pitämään Venäjän alueelle jääneessä kirkossa.⁴⁷ Samaten vanhan ”kokonaisen” Enontekiön molemmat kirkkoväärtit asuivat rajan ruotsalaisella puolella, ja Suomen puolella asuvista ”keisarillisen Venäjän alamaista” valittiin uudet kirkkoväärtit Enontekiölle vasta vuonna 1813.⁴⁸ Kirkkoväärtit eivät olleet ainoita Ruotsin yhteyteen jääneitä enontekiöläisiä, sillä suurin osa Enontekiön saamelaisista valitsi keisarikunnan sijasta Ruotsin kuninkaan alamaisuuteen kuulumisen.⁴⁹

Enontekiö menetti siis uusissa järjestyksissä paitsi ”ikivanhan” asemansa itsenäisenä kirkkoherrakuntana myös suurimman osan seurakuntalaisistaan. Kun vielä monien Enontekiön saamelaisten kerrottiin 1810-luvun alkupuolella asettuvan mieluummin Ruotsin kuin Venäjän valtakunnan alamaiseksi, Enontekiölle ei pidetty tarpeellisena palkata pysyvästi paikkakunnalla asuva pappia.⁵⁰ Papin poistoa saattoi helpottaa sekin, että saamelaisväestön kristinopintaito todettiin vuonna 1813 tehdyssä tarkastuksessa kohtalaisen hyväksi, jos kohta poronhoidolla elävillä saamelaisilla oli vaikeuksia muotoilla vastauksiaan suomen kielelle.⁵¹ Härnösandin hiippakunnassa rovastintarkastuksia oli pidetty pohjoista myöten huomattavasti useammin kuin Turun hiippakunnassa, mistä syystä Enontekiön saamelaiset saattoivat olla itäisemmän Lapin

asukkaita tottuneempia pappien järjestämiin kuulustelutilaisuuksiin.⁵²

1810-luvun jälkipuoliskolle mennessä uuden tilanteen vaatimat seurakunnalliset järjestelyt alkoivat olla jotakuinkin valmiina, ja ennen pitkää vanhaan valtakunnanrajaan tai seurakuntien aluejaotuksiin ei ainakaan asiakirjoissa enää palattu. Tornionjokilaakso vakiintui osaksi muuta Kemin rovastikuntaa, ja pieneksi kappeliseurakunnaksi kutistunut Enontekiö sai olla kirkon johtomiesten taholta taas jonkin aikaa kaikessa rauhassa. Pappi kävi Muonionniskasta muutaman kerran vuodessa, mutta ylemmiltä tahoilta Enontekiön asioihin ei 1810-luvun jälkipuoliskon jälkeen enää juurikaan puututtu.⁵³ Vuonna 1819 tuomiokapituli ehätti vielä täyttämään Enontekiöllä avoimena olleen pappiskatekeetan viran. Vaivalloiseen ja pienipalkkaiseen tehtävään ei ollut onnistuttu löytämään pätevää viranhoitajaa, mistä syystä katekeetaksi nimitettiin viimein pappiskoulun käymätön paikkakuntalainen.⁵⁴

Saamelaiset ja keisari

Niin sanottu Suomi oli varsin epämääräinen yhteenliittymä vielä senkin jälkeen, kun sii-

46. Väkilukutaulukot 1774–1830. EKA II Df:2. OMA; Ote Härnösandin tuomiokapitulin ptk:sta 14.10.1807. EKA II Ea:1. OMA. Enontekiön porosaamelaisten kollektiivisen lapinveron maksussa oli vuosina 1809–1843 katkos sen takia, ettei pitäjässä ollut juurikaan kirjoilla porosaamelaisia. Jouko Vahtola et al. (2006) *Yhteenveto ja tiivistelmä Lapinmaan maa- ja metsäoikeudet -tutkimuksesta*, Helsinki: Oikeusministeriö (Edita Prima Oy), 9.
47. Pitäjänkokouksen ptk. 28.1.1810. EKA II Ca:1. OMA; Ote Härnösandin tuomiokapitulin ptk:sta 21.10.1812. EKA II Ea:1. OMA; Enontekiön rovastintarkastusptk. 1813. EKA II Ce:2. OMA.

48. Pitäjänkokouksen ptk. 5.12.1813. EKA II Ca:1. OMA.

49. Mathias Castrén konsistorion notaarille 9.4.1814. KRKa Da:1. OMA.

50. Tornionlaakson Venäjän puolisten alueiden edustajien kokous Ylitorniolla 11.12.1810. KRKa Da:1. OMA; Mathias Castrén konsistorion notaarille 9.4.1814. KRKa Da:1. OMA.

51. Enontekiön rovastintarkastusptk. 1813. EKA II Ce:2. OMA.

52. Turun hiippakunnassa rovastintarkastusten väli saattoi helposti olla jopa 20 vuotta. Piispa kävi pohjoisimmassa Lapissa ensimmäistä kertaa vuonna 1886. Kylli (2005) 24, 149.

53. Kemin rovastikunnan kirjekonseptit 1809–1817. KRKa Da:1. OMA.

54. Tuomiokapitulin ptk:t 20.4.1814 § 20, 2.1.1819 § 6 ja 22.5.1819 § 4. TTA AI:44 ja AI:49. TMA.

tä muodostettiin vuonna 1809 oma suuri-ruhtinaallinen aluekokonaisuutensa. Vanhat rajojen yli kulkevat yhteydet olivat etenkin reuna-alueilla huomattavasti tärkeämpiä kuin kontaktit muihin suomalaisiin. Pohjanmaalta pidettiin yhteyttä Ruotsiin ja Suomen etelärannikolta Viroon.⁵⁵ Utsjoen saamelaisilla oli sitäkin vähemmän mitään yhteistä etelämpänä asuvien suomalaisten kanssa. Alueen kaupankäynti sekä poronhoitajien muuttomatkat suuntautuivat vanhastaan Ruijaan Jäämeren rannikolle. Enontekiöläisten reitit kuljivat Ruotsiin ja läntiseen Ruijaan. Koutokeinon saamelaiset laidunsivat puolestaan talviaikaan Enontekiön puolella monituhattapäisiä porolaumojaan.⁵⁶

Ruotsin valtakunta oli lähettänyt Utsjoelle 1600-luvulla suomalaisen papin (joka asui silloisen kirkkoherrakunnan keskuk- sessa Koutokeinossa) sekä Länsipohjan suunnalta saapuvat tuomarit ja veronkerää- jät, jotka olivat saatelleet alueella asuvat saamelaiset luterilaisen kirkon kannattajiksi ja Ruotsin valtion alamaisiksi.⁵⁷ Rajaseudun asukkaat haluttiin saada tuntemaan itsensä valtakunnan täysivaltaisiksi jäseniksi vastai- suudessaakin. Uusista laeista, sodissa saavu- tetuista voitoista ja muista valtakunnan ta- pahtumista tiedotettiin saamelaisillekin – to- sin tiedonkulun hitauden takia toisinaan melkoisella viiveellä. Utsjoen kirkonarkis- tosta löytyvien kuulutusten perusteella seu- rakunnan saamelaisasukkaille oli katsottu tarpeelliseksi tiedottaa esimerkiksi vuonna 1789 saavutetusta Parkumäen voitosta ku- ningas Kustaa III:n käymässä sodassa.⁵⁸

Pohjoisimman raja-alueen asukkaat oli siis onnistuttu saamaan kuninkaan kannal- le, mutta kuninkaan valta oli varsin katoa- vaista. Ruotsin ranskalaisvastaisen kunin- kaan Kustaa IV Aadolfin toiminta oli herät- tänyt syvää tyytymättömyyttä ruotsalaisessa upseeristossa ja virkamiehistössä. Kuningas pakotettiin luopumaan kruunustaan viimein vuoden 1809 maaliskuussa samoihin aikoi- hin kun suomalaiset vannoiivat Porvoossa uskollisuudenvalan Venäjän keisarille.⁵⁹ Uts- joelle tieto kuningasvallan loppumisesta ei liene kulkeutunut ainakaan virallisia reitte- jä ihan saman tien, mutta ilmeisesti joku etelän suunnasta saapuva kulkija toi jossain

Talviasuinen tunturisaamelainen. Piirros jul- kaistu Edward Daniel Clarcken teoksessa Matka Lapin perukoille 1799. Edward Daniel Clarcken matka Hampurin, Kööpenhaminan ja Tukhol- man kautta Tornioon ja Enontekiölle kesällä 1799. Lahti 1997.

vaiheessa uutisen mukanaan. Hallitusmuo- don muutos lienee puhuttanut ihmisiä La- pissakin, mutta historiantutkimuksessa käy- tettäviin asiakirjoihin ei tällaisista kesku- ste- luista ole tietoja kirjautunut.

Vaikka hallituskonseljin luominen tai Porvoossa kokoontuneet valtiopäivät eivät

55. Jussila (2004b) 133.

56. Klemetti Näkkäljärvi (2004) 'Jauristunturin elä- mää', teoksessa Klemetti Näkkäljärvi ja Pentti Pieski (toim.) *Eallin Jávrrređuoddaris: Nuorta-Eanodaga lagašhistorjá sániiguin ja govaiguin. Jauristunturin elämä: Itä-Enontekiön lähistoriaa sanoin ja kuvin*, Enontekiö: Enontekiön saamelaisyhdistys ry, 27; Kylli (2005) 122, 398.

57. Sten Henrysson (1993) 'Samernas kristnande och undervisning', teoksessa *Samer, präster och skolmäs- tare. Ett kulturellt perspektiv på samernas och Övre Norrlands historia*, Umeå: Umeå universitet; Kylli (2005) 15–18.

58. Tacksägelse I anledning af Segren wid Parkumäki i Savolax 21.7.1789 ja Berättelse om Swenske Trouper- nes Seger wid Parkumäki. UKA JIIa:1. OMA.

59. Tommila (1984) 41.

saamelaisten elämää suoranaisesti kosketaneetkaan, eivät saamelaiset suinkaan suhtautuneet valtakunnan asioihin mitenkään välinpitämättömästi. Myös eteläisestä Suomesta saapuvien pappien mukana tulleita uutisia kuultiin mielellään. Vaikka maan mahdollisella sotatilalla oli saamelaisten elämään 1800-luvulla ainoastaan välillisiä vaikutuksia, he olivat silti kiinnostuneita kuulemaan, oliko maassa rauha, olivatko kristityt saaneet elää rauhassa pakanoilta ja muhamettilaisilta ja olivatko piispa ja hallitsija terveitä. Onkin sanottu, että 1800-luvun alussa tapahtuneen vallan vaihtumisen myötä Suomen Lapin saamelaisten oli muutettava perinteinen kysymyksensä ”Onko kuningas terve?” muotoon ”Onko keisari terve?”.⁶⁰

Myös keisariin liittyviä uutisia monet Utsjoen asukkaat kuulivat mielellään. Vuonna 1830 Utsjoen kirkkoherrana toiminut Jacob Fellman tuli maininneeksi muutamille Utsjoen saamelaisille, että hän oli kerran nähnyt keisarin omin silmin. Saamelaiset halusivat hänen kuvailevan keisarin ulkonäköä tarkkaan. Seuraavaksi kysyttiin, oliko Fellman keskustellut keisarin kanssa, mitä hän ei ollut tehnyt. Tämä hämmästytti saamelaisia kovin. Seurakunnan kirkkoväärti totesi, että hän ei itse olisi jättänyt käyttämättä tilaisuutta päästä puheisiin keisarin kanssa.⁶¹ Vaikka keisari Aleksanteri I kävi Suomeen 1819 suuntautuneella matkallaan aina Oulussa ja Torniossa asti, perimmäisen Lapin asukkaille keisari oli hyvinkin saavuttamaton – jos kohta sitäkin kunnioitetumpi hahmo.⁶²

Keisari Aleksanteri I allekirjoitti Porvoon valtiopäivien avajaisia edeltävänä päivänä 27. maaliskuuta 1809 manifestin, jossa hän vakuutti pitävänsä voimassa ”Maasa olewan Christillisen Opin ja perustuslait”. Mainittu manifesti jaettiin kehystettynä kaikkiin Suomen alueella sijaitseviin kirkkoihin,⁶³ kaukaisia Utsjoen ja Enontekiön kirkkoja unohdamatta. Etenkin itäisemmässä Suomen Lapissa kirkkojen seinille kiinnitetyt hallitsijanvakuutukset olivat yksi uusien hallitsijajärjestelyjen konkreettisimmista ilmentymistä. Utsjoelta säilyneiden tilikirjojen ja muiden asiakirjalähteiden perusteella pystyy

luomaan pikasilmäyksen myös aluetta kohdanneisiin hallinnollisiin muutoksiin. Siinä missä Utsjoen vuonna 1700 rakennettuun kirkkoon liitettiin Ruotsin kuningas Kaarle XI:n nimi, nyt oli aika ripustaa seinälle ihan uudesta ilmansuunnasta tullut hallitsijanvakuutus. Tällä tavoin jumalanpalveluskansain muisti, minkä hallitsijan alaisuuteen alue kulloinkin katsottiin kuuluvaksi.⁶⁴ Vuonna 1828 laaditun Utsjoen kirkon inventointipöytäkirjan mukaan kirkon seinälle oli kiinnitetty sekä keisari Aleksanteri I:n että Nikolai I:n hallitsijanvakuutukset.⁶⁵

Liikaa haasteita – senaatin ponneton saamelaispolitiikka

Suomen Lapin saamelaisten suhteellinen vähäisyys Ruotsin puolelle jääneisiin lapinmaihin verrattuna sekä eteläisemmän Lapin seurakuntiin nopeasti edennyt suomalainen uudisasutus olivat syynä siihen, että saamelaisiin liittyvät kysymykset olivat keskeisiä Härnösandin kuin Turun tuomiokapitulisissa.⁶⁶ Ruotsissa saamelaisten asuttama alue ylsi pitkälle etelään, eikä Härnösandissa ollut mahdollista lakaista saamelaisasioita siivuun samaan tapaan kuin vaikkapa Turussa. 1800-luvun Suomessa saamelaisia asui

60. Tuomo Itonen (1981) *Inari. Inarin kirkkojen ja päitmenten muisto* (uudistettu toinen painos), 83–84; Kylli (2005) 300.

61. Jacob Fellman (1906) *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken I*, Helsingfors: Finska litteratursällskapet, 20, 638.

62. Utsjoen saamelaiset eivät suinkaan olleet ainoita Suomen suuriruhtinaskunnan asukkaita, jotka kokivat olevansa keisarin uskollisia alamaisia. Suomalaisen rahvaan suhtautuminen kuninkaaseen ja keisariin tulee ainakin jollain tavalla ilmi hallitsijakeikeistä näkemystä levittäneistä arkkiveisuista. Ruotsin vallan aikana kuningasta kuvattiin arkkiveisuissa hyväntekijäksi ja ”isäksi”, joka esivaltana ajatteli aina kansansa parasta. Samalla tavalla suhtauduttiin uuden hallitsijan alaisuuteen siirryttäessä myös keisari-suuriruhtinaaseen. Tommila (1984) 68, 141–143; Lähteenmäki (2004) 70–76.

63. Tommila (1984) 42; Jussila (2004b) 71.

64. Regnskapshok for 1703–75 (”Till denne Kouto-keino och Utzjocki Kyrckiors Nybyggnad hafwer – Konung CARL den XI Nädigst förährat 300 dahlr: Silf. Myntt –”). Kautokeino sokneprestembete, 12 Kirkestol 1703–92. Statsarkivet i Tromsø.

65. Utsjoen kirkon inventointiptk. 7.3.1828. UKA WI:1. OMA.

66. Tuuli Forsgren (1990) ”...först at inhämta språket, och sedan deruppå lära sin Christendom...” *Om finska böcker och sameundervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850*, Umeå: Umeå universitet, 5.

kirkonmiesten tietojen mukaan ainoastaan kolmessa pohjoisimmassa seurakunnassa, mistä syystä heitä ei tarvinnut ottaa välttämättä kovinkaan aktiivisesti huomioon – etenkin kun saamelaiset eivät 1800-luvun alkuvuosina pitäneet paljonkaan melua itsestään. Lääninrovasti Castrén kirjoitti vuonna 1811, että Kemin Lapissa oli kolme saamelaisseurakuntaa – Utsjoki, Inari ja Enontekiö – joissa asukkaat puhuivat saamea, vaikkakin lukivat suomeksi ja osallistuivat suomenkielisiin jumalanpalveluksiin. Väkeä seurakunnissa oli kaikkiaan 1 095 henkeä.⁶⁷

Kaukaisessa Lapissa asuvista saamelaisista huolehtiminen ei ollut suomalaisille kirkonmiehille etenkin ensi alkuun ollenkaan tervetullut tehtävä. Saamelaisten asuttama Utsjoki oli liitetty Suomen Lapin yhteyteen jo 1700-luvun puolella, mutta nyt Turun tuomiokapituli sai riesakseen vielä Enontekiönkin, jonka saamelaisväestön oloista kukaan ei oikein tuntunut tietävän mitään – tai ainakin alueen kirkollisista toimituksista vastannut Muonionniskan kappalainen kirjoitti joulukuussa 1809, ettei hän pystynyt antamaan tarkkoja tietoja edestakaisin muuttavasta lapinrahvaasta. Sen sijaan Enontekiön eri kylien uudisasukkaat kappalainen pystyi luettelemaan hyvinkin tarkasti. Kirkon oli kaikesta päätellen helpompi hallita suomalaistyylisiä kulttuuria, mistä syystä myös saamelaisten saatettiin toivoa puhuvan suomea, lopettavan liikkuvan elämänsä ja asettuvan aloilleen. Enontekiön saamelaisten liikkuvuus vaikeutti 1810-luvulle tultaessa myös heidän tilastointiaan, mikä saattoi olla osasyynä heidän määränsä näennäiseen vähenemiseen.⁶⁸ Käsivarren aluetta asuttavat Enontekiön saamelaiset joutuivat 1800-luvun Suomessa kovinkin outoon asemaan: viranomaisten kannalta heitä ei tavallaan ollut enää vuoden 1809 jälkeen olemassakaan – veroviranomaisten muodostamaa poikkeusta lukuun ottamatta.⁶⁹

Utsjoen seurakunta oli jätetty keisarillisessa Suomen suuriruhtinaskunnassa ensi alkuun aika lailla oman onnensa nojaan. Toukokuussa 1817 tehdyn säädöksen mukaan tuomiokapitulin piti tehdä senaatille

kolmen vuoden välein selkoa Lapinmaan seurakuntien tilanteesta. Utsjoen tilasta raportoiminen oli helpommin sanottu kuin tehty. Lääninrovasti Mathias Castrén oli kirkon keskuudessa tunnettu suomalaisen kulttuurin puolestapuhuja, jolta ei liienyt juurikaan sympatioita rovastikuntansa perimmäisessä kolkassa asuvalle saamenkieliseen vähemmistöön. Castrén piti pohjoisinta Lappia muutenkin vaivalloisena työmaana, eikä hän Utsjoella rovastintarkastusta vuonna 1793 pidettyään suostunut lähemmään niin pitkälle tarkastusmatkalle enää toistamiseen.⁷⁰ Kemin rovastikuntaan uutena alueena liitettyyn Enontekiön seurakuntaan Castrén teki sentään tarkastuksen helmikuussa 1813, vaikka kokikin matkan kovin rasittavaksi.⁷¹

Turun tuomiokapituli joutui kertomaan senaatille 1818 kaikkein ensimmäisessä lapinmaita koskevassa kolmivuotiskertomuksessaan, ettei se voinut rovastintarkastusten puutteessa antaa tietoja Utsjoen seurakunnan tilasta. Turussa tyydyttiin toteamaan, ettei kaukaisen ja pitkään vailla säännöllistä viranhoidtoa olleen seurakunnan kirkollinen tila ollut välttämättä kaikkein toivottuimmalla tolalla.⁷² Pian tämän jälkeen Utsjoelle saatiin pitkästä ajasta taas pappi, ja senaatti sai 1820-luvun alkupuolella täsmällisempiä tietoja seurakunnan tilasta. Lääninrovasti Castrén totesi vuonna 1824 laatimassaan kolmivuotiskertomuksessa, että Utsjoen asukkaiden kristinopintaito oli osalla

67. Mathias Castrén G. A. Lejonmarkille 3.9.1811. KRKa Da:1. OMA.

68. Mathias Kolströmin memoriaali 12.12.1809. KRKa Ea:5. OMA; Mathias Kolström Mathias Castrénille 12.1.1810. KRKa Ea:5. OMA; Kylli (2005) 159, 430, 473. Ks. myös Lähteenmäki (2004) 181; Hiltunen (2006) 242; Matti Enbuske (2008) *Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*, *Bibliotheca Historica* 113, Helsinki: SKS, 382–389.

69. Korpiljaakko-Labba (2000) 106.

70. Mathias Castrén tuomiokapitulille 9.2.1793 ja helmikuussa 1796. KRKa Da:1. OMA; Lapin kirkollistojen johtokunnan ptk. 3.4.1797 § 4. LDA Prot. 1795–98. SRA.

71. Enontekiön rovastintarkastusptk. 1813. EKA II Ce:2. OMA; Mathias Castrén konsistorion notaarille 15.3.1813. KRKa Da:1. OMA.

72. Kertomus Lapin seurakuntien tilasta. Tuomiokapituli HKM:lle 22.6.1818. TTA BI:85. TMA.

seurakuntalaisista välttävä, mutta merkittäväällä osalla huono – erityisesti nomadisaimelaisilla, jotka eivät osanneet opetuksessa käytettävää suomen kieltä.⁷³

Castrén oli suunnitellut vahvistavansa kertomuksen avulla suomen kielen asemaa Utsjoen opetuskielenä, mutta senaatti päätyi saamiensa tietojen perusteella kokonaan toisenlaiseen ratkaisuun. Se halusi turvata opetuksen myös sellaisille saamelaisille, jotka eivät suomen kieltä osanneet. Senaatin talousosasto määräsi lokakuussa 1824, että saamen kielellä olisi painettava tarpeellista kristillistä kirjallisuutta. Lisäksi oli huolehdittava, että Lapissa toimivat papit tai ainakin katekeetat olisivat saamen kielen taitoisia, jotta he pystyisivät antamaan tarvittaessa saamenkielistä opetusta.⁷⁴

Vaikka Suomen aseman muuttuminen Ruotsin vallan alaisuudesta Venäjän valtakunnan suuriruhtinaanmaaksi ei suoraan vaikuttanut Utsjoen saamelaisten elämään, saamen kielen aseman kannalta sillä saattoi joka tapauksessa olla merkitystä. Ruotsin valtakunnassa lapinmaiden ja saamelaisten asioita oli hoidettu vuosisatojen aikana kehittyneellä tottumuksella. Saamenkielistä kristillistä kirjallisuuttakin oli julkaistu siellä jo 1600-luvun alkupuolella. Suomen erkaannuttua Ruotsista keisarillisen senaatin sekä Turun tuomiokapitulin johtohahmot huomasivat, että heidän oli vastattava oma-toimisesti myös alueellaan elävien saamelaisten kristillisestä opetuksesta. 1700-luvulla Utsjoelle oli voitu tuoda Ruotsin lapinmaita varten painettuja teoksia, mutta enää tätä mahdollisuutta ei ollut – etenkin, kun eteläisemmällä saamen kielillä kirjoitetut kirjat oli havaittu Utsjoen ja Enontekiön saamelaisten kannalta käyttökelvottomiksi. Utsjoen kirkkoherrana vuodesta 1820 alkaen toiminut Fellman oli opetellut saamelaisten äidinkieltä tiettävästi heti Lappiin asetuttuaan, ja hänen tehtäväkseen annettiin nyt Utsjoen murteelle käännetyn saamenkielisen kirjallisuuden aikaansaaminen.⁷⁵

Fellmanin käännoistyötä hidastivat monet esteet, joista kirkon johtohahmojen epäilevä suhtautuminen ei suinkaan ollut vähäisin. Fellmanin saamenkielinen aapiskäsikir-

joituskin ”katosi” – toisin sanoen lääninrovasti Mathias Castrén talletti sen arkistoonsa, eikä aapisen mahdolliseen painattamiseen enää tämän jälkeen palattu.⁷⁶ Senaatin vuonna 1824 laatima säädös saamenkielisen opetuksen edistämisestä vaipuikin nopeasti unohduksiin. Castrén koki toimivansa senaatin sivuuttamisesta huolimatta joka tapauksessa esivallan ohjeistuksen mukaan. Hän oli tottunut nojaamaan työssään Turun piispan vuonna 1760 antamaan lausuntoon, jonka mukaan suomen kieltä olisi vastedes käytettävä saamelaisten opetuskielenä – ja tätä ohjetta lääninrovasti halusi noudattaa edelleenkin esivallan vaihtumisesta huolimatta. Castrén kirjoitti vielä vuonna 1837, että Fellman tarkoitti käännoksillään hyvää, mutta lääninrovasti itse ei uskonut niistä olevan Utsjoen asukkaille juurikaan hyötyä, koska ”esivallan määräyksen mukaan heidän on käytettävä suomalaisia oppikirjoja”.⁷⁷

On muistettava, että lääninrovasti Castrén oli tottunut toimimaan pohjoisessa Suomessa hyvin omavaltaisesti. Turun tuomiokapitulin oli pakko jättää esimerkiksi Haminan rauhansopimuksen täytäntöönpanon Tornionlaaksoa koskevat rajajärjestelyt pohjoisen asioita paremmin tuntevan lääninrovastin vastuulle.⁷⁸ Castrén tunnettiin tosin yleisesti uuden esivallan kannattajana – olihan hän ollut mukana jo vuoden 1809 alussa keisarin puheilla käyneessä pohjoisinta Suomea edustaneessa lähetystössä. Vuonna 1814 kirjoittamissaan kirjeissä Castrén iloitsi Venäjää vastustaneen Napoleonin kukistumisesta, ja samana vuonna lääninrovastia pyydettiin niin ikään piispojen ja muiden pappissäädyn edustajien mukana Pietariin ottamaan vastaan taisteluista palaavaa voitokasta Venäjän keisaria.⁷⁹

Joissakin kysymyksissä Castrén joka tapauksessa piti vielä kiinni niistä käytännöistä, joihin hän oli Ruotsin vallan aikana tottunut. Lääninrovasti ei esimerkiksi pitänyt venäjän kielen opettelua pohjoisen Suomen papeille ollenkaan tarpeellisena taitona. Ainakin hän kerran eräässä kirjeessään ruoski suvun mustaksi lampaaksi osoittautunutta veljenpoikaansa hyödyttömästä venäjän kielen opiskelusta. Pappien kannatti Castré-

nin mukaan kehittää itseään mielummin muulla tavoin kuin uuden emämaan kieltä opettelemalla siitä huolimatta,⁸⁰ että uusi esivalta koetti parhaansa mukaan edistää suomalaisten virkamiesten venäjän kielen taitoa.⁸¹

Niin ikään Turun arkkipiispana vuosina 1833–47 toiminut Eric Gabriel Melartin koki saamenkielisen kirjallisuuden julkaisemisen turhaksi ja vaivalloiseksi. Hän tokaisikin vuonna 1837 Jacob Fellmanille kirjoittamaansa kirjeessä, että olisi ollut parasta, jos venäläiset rauhanneuvottelijat olisivat luovuttaneet ”koko lappalaisen väestön” Norjalle tai Ruotsille. Hänen mielestään 1800-luvun Suomessa olisi totisesti ollut ”muutakin tekemistä kuin miettiä noiden pahatapaisen villien sivistämistä, mikä ei kuitenkaan koskaan voi johtaa mihinkään tulokseen”.⁸² Suomen kirkon ylimmän johtajan esittämä kommentti kuvastaa hyvin Suomen rajojen sisällä asuneiden saamelaisen tilannetta 1800-luvun alun rajankäyntien jälkeen. Tiettyjen seurakuntien saamelaiset sattuivat jäämään neuvotteluissa Suomen puolelle, ja heidän kristillisestä kasvatuksestaan oli sen jälkeen huolehdyttävä – olipa pohjoisen ”villi-ihmisistä” huolehtiminen sitten kirkolle mieluinen tehtävä tai ei.

Vaivalloinen vähemmistökan- sien hallintojärjestelyjen puristuksissa

Utsjoen ja Enontekiön lapinmaat joutuivat rajaseutuna olemaan jatkuvassa hallinnollisessa myllerryksessä. Valtakunnat piirsivät alueelle vuosisatojen mittaan rajojaan erottaen sukuja ja saamelaisalueita toisistaan. Haminan rauhan jälkeen tehty rajanveto halkaisi kahtia Enontekiön seurakunnan jättäen suuren osan saamelaisista Ruotsin valtakunnan alaisuuteen. Utsjoella päästiin seuraamaan rajakomission työtä 1820-luvun lopulla, jolloin Lapissa laadittiin pohjoisen yhteisalueen jakoa.⁸³

Utsjoen ja Enontekiön lapinmaiden perinteinen elämänmeno horjui samaan aikaan, kun Suomen suuriruhtinaskuntaa liitettiin 1800-luvun alkuvuosina osaksi Venäjän keisarikuntaa. 1700-luvulla poronhoitajien asema oli ollut lapinmaissa vielä varsin

vakava, mutta pororutto, sudet, köyhtymistä aiheuttaneet viinanmyyjät ynnä muut tekijät olivat horjuttaneet heidän elinkeinonsa perinteistä tilaa. Samaan aikaan myös valtaa pitävät virkamiehet alkoivat arvostaa aiempaa enemmän paikallaan pysyvää, maata viljelevää ja tilastaan veroa maksavaa kansaa, mihin muottiin etenkin nomadista poronhoitajaväestöstä oli vaikea sovittaa. Vieraskielinen vähemmistö koettiin 1800-luvun alkupuoliskolla kiusalliseksi haittatekijäksi kaikkien muiden kiireiden keskellä. 1800-luvun alkupuoli oli sekä Enontekiön että Utsjoen lapinmaalla monella tavoin murrosvaihetta sekä suoranaisten alennustilan aikaa. Yritykset tilanteen korjaamiseksi olivat ponnettomia, ja saamelaisiin kohdistunut politiikka varsin tempoilevaa.

1800-luvun jälkipuoliskoa lähestyttäessä muutamat silmätekevät suomalaiset tarttuivat viimein tarmokkaasti saamelaisasiaan. Saamelaisen kielestä ja kulttuurista kiinnostunut Elias Lönnrot kävi vuonna 1842 La-

73. Kertomus Lapinmaan kirkkojen ja koulujen tilasta (Mathias Castrén 24.4.1824). Tuomiokapituli senaatille 1.6.1824. Senaatin talousosasto KD 8/205 1824. KA.

74. HKM/senaatti tuomiokapitulille 18.10.1824. TTA EI:20. TMA.

75. Tuomiokapitulin ptk. 11.4.1821 § 39. TTA AI:51. TMA; Tuomiokapitulin ptk. 1.12.1824 § 4. TTA AI:54. TMA; Tuomiokapituli Mathias Castrénille 15.12.1824. KRka Ea:6. OMA. Ks. myös Esko I. Kähkönen (1982) *Kansanopetus Suomen Lapissa ennen kansakoulua*, Rovaniemi: Lapin korkeakoulu, 202; Sölve Anderzén (1992) *”Begrepp om salighetens grund, ordning och medel.” Undervisningen i en Lappmarksförsamling Jukkasjärvi församling 1744–1820*, Stockholm: Almqvist & Wiksell international, 247–251.

76. Fellmanin aapiskäsi kirjoitus. Fellman Mathias Castrénille 5.5.1825. KRka Ea:7. OMA. Ks. myös Kylli (2005) 167–175.

77. Mathias Castrén L. L. Laestadiukselle 13.10.1837. KRka Da:2; Kylli (2005) 173.

78. Tuomiokapitulin ptk. 1.11.1809 § 6. TTA AI:39–41. TMA; Vahtola (2003) 154–156.

79. Ks. esim. Mathias Castrén Mathias Kolströmille 14.7.1814. KRka Da:1. OMA. Ks. myös Tommila (1984) 105.

80. Mathias Castrén Eric Christian Castrénille Ouluun 4.2.1833. KRka Da:2. OMA.

81. Utopistisimpien suunnitelmien mukaan Suomeen haluttiin kouluttaa venäjää osaava virkamiehistö vuoteen 1818 mennessä. Tommila (1984) 135; Jussila (2004b) 142–144.

82. Eric Gabriel Melartin Jacob Fellmanille 30.11.1837. Fellman-suvun kokoelma 3. KA.

83. Ks. Lapin yhteisalueiden jaosta esim. Jussila (2004b) 133.

pissa ja hämmästeli, miten pienessä Suomessa käytettiin maan ”muutamaa lappalaista” osoittamaan, kuinka täällä meneteltäisiin, jos suomalaisilla olisi valta käsissään: riistettäisiin vallan alaisilta kansoilta heidän äidinkieltensä. Sen sijaan, että pari pappia olisi velvoitettu opiskelemaan saamen kieltä, pakotettiin kokonaiset seurakunnat opettelemaan suomea.⁸⁴

Lönnrotin kantavana ajatuksena oli, että suomalaisilla ei olisi oikeutta vaatia olemassaolon oikeutta omalle kielelle ja kulttuurilleen, mikäli he samaan aikaan polkisivat omien vähemmistöjensä oikeuksia. Kritiikki osui ja upposi. 1840- ja 1850-luvulla saamelaisten asiat otettiin esille ennen näkemättömällä tavalla. Saamenkielistä kirjallisuutta käännettiin niin Utsjoen, Inarin kuin Enon-

tekiönkin saamelaisten tarpeisiin, ja vuonna 1851 toimintansa aloittanut Kuopion tuomiokapituli otti pohjoisimman Lapin olot yhdeksi keskeiseksi työkohteekseen. Uuden tuomiokapitulin tehtävänä oli valvoa myös Kaaresuvannon seurakunnasta levinnyttä lestadiolaista herätysliikettä, joka osoittautui hyväksi aseeksi taistelussa Lapissa lisääntyttä viinanjuontia vastaan.⁸⁵

84. Elias Lönnrot, Päiväkirja-muistiinpanot Lapin matkalta vv. 1841–42. Lönnrotiana 132. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto.

85. J. Qvigstad & K. B. Wiklund (1899) *Bibliographie der Lappischen Litteratur*, Helsingfors: Suomalaisugrilaisen seuran toimituksia XIII, 128–132; Martti E. Miettinen (1943) *Pohjoisen Tornionlaakson oloista lestadiolaisen herätysliikkeen syntyäikoina*, Oulu: Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliitto; Kylli (2005) 198–206.

PAX RUSSICA

PERTTI HAAPALA
on Tampereen yliopiston Suomen historian professori.

■ Ensi vuonna maamme juhlii virallisesti vuotta 1809. Tuolloin valtionrajoja siirrettiin niin, että Ruotsin kuningaskuntaan kuuluneet Suomenmaan asukkaat tulivat Venäjän keisarikunnan alamaisiksi. Pitäisikö nyt juhlia eroa Ruotsista vai uutta yhteyttä Venäjään? Mieleeni ei ole jäänyt miten valtion juhlakomitea on juhlan aiheen sommitellut, mutta perinteisesti olemme ratkaisseet ongelman pienellä historian vääristelyllä. Ruotsin ja Venäjän välisen ottelun voittikin Suomi ja vuodesta 1809 alkaa ”Suomen historia”. Juuri niin asiaa ei tuolloin nähty eikä ymmärretty.

Suomen historia oli vasta tulossa. Kuvaa Suomen historiasta rakennettiin vuosisadan jälkipuolella Yrjö Koskisen Oppikirjassa ja Topeliuksen Maamme kirjassa. Varsinainen kirkastus tuli vuosisadan lopussa eli helmikuun manifestissa 1899. Siitä lähtien emme todellakaan halunneet tulla venäläisiksi ja ruotsalaisia emme enää olleet. Sitten 1900-luvun alun pitkä valtiokriisi 1899–1919 valaisi koko 1800-luvun uudella tavalla. Se alettiin nähdä itsenäisyyden valmisteluna. 1900-luvulla vakiintui historiakuva, jossa Suomen valtio syntyi Porvoossa 1809, kun

keisari nosti meidät ”kansakuntien joukkoon”.

Näin 1800-luvusta tuli Suomen vuosisata, historiamme kultakausi, jolloin kaikki hyvä sai alkunsa. Syntyi Suomen kieli ja mieli, koulun avulla pääsimme eroon tietämättömyydestä ja metsien avulla köyhyydestä. Nälkävuodetkin tulivat vain voittamista varten, koska ne havahtuttivat kehittämään maataloutta ja järkiperaista taloudenhoitoa. Saimme kansalliseepoksen, kansallislaulun, kansallisromaanin ja kansallisuuden, josta oli todisteena Suomen passi.

Kaikki tämä – suomalaisuus – sai alkunsa Venäjän keisarikunnassa. 1900-luvun näkökulmasta tämä vaikuttaa epäloogiselta. Jälleen tulee avuksi valikoiva muisti: autonomia vapautti meidät Ruotsin herroista, hallinnosta ja kielestä. Herpaantuneen aatellisvallan rakosista sai ilmaa kansan puhe ja kulttuuri. Kansallismielinen sivistyneistö, joka haki oppinsa Saksasta, löysi kansan ja onnistui luomaan oman yhteisen kulttuurin, josta tuli rokote kaikkia vieraita vaikutteita vastaan. Sitä tarvittiin heti pian kun Iivana katseli kateellisena suomalaisten menestystä ja päätti venäläistää maan. Sitä varten Helsinkiin lähetettiin 1898 kenraali N. I. Bobrikov. Kun rauhan vuosisata päättyi, kaikki lupaukset suomalaisesta tulevaisuudesta olivat vaakalaudalla. Suomen historiassa alkoi toinen vaihe, taistelu Venäjää vastaan, jota jatkui seuraavat sata vuotta.

Kirjoittamani tiivistys Suomen historian synnystä ei ole nykyisen tutkimustiedon mukainen, mutta se perustuu todellisuuteen, nimittäin suomalaisten kokemukseen ja sen tulkintaan, historianankirjoitukseen. Fennomaanit kirjoittivat ja opettivat suoma-

laisille äidinkielen isänmaan historian, joka kertoi keitä he olivat. Historian sisältö ja tarkoitus oli kansallinen itsetietoisuus. 1900-luvun kehitys oli omiaan vahvistamaan tätä uskoa.

Historiantutkijat ovat sittemmin osoittaneet kansallisen kertomuksen aukot ja tilkkeet. Tiedämme, että Suomen sota oli yksi Napoleonin sodista ja että Suomen tulevaisuudesta päätettiin Tilsitissä 1807. Ainakin yliopistossa opetetaan, että Porvoossa 1809 ei syntynyt Suomen valtiota, vaan maa asujaimineen liitettiin Venäjään ”ikuisiksi ajoiksi”. Tätä tulevaisuutta ei kyseenalaistettu eikä nähty uhkana. Suomalaiset integroituvat Venäjään melko sulavasti ja olivat mukana lukuisissa sodissa keisarikuntaa ja kristikuntaa puolustamassa. Riittipä vapaaehtoisia vielä I maailmansotaankin. Olimme kukistamassa Puolan kapinaa ja saimme palkinnoksi valtiopäivät. Venäläinen hallitusvalta suosi fennomaniaa erottaakseen maata Ruotsista, mutta silti 1800-luvun sivistyselämä lepäsi pitkälti ruotsinkielen varassa. Myös helmikuun manifestin taustalta löytyy muuta kuin slavofiilien ruokahalu ja Bobrikovin murhan takaa onneton rakkaus. Ensimmäisen maailmansodan aattona ei ollut ajatusta Suomen valtiosta eikä muistaakaan uusista pikkuvaltioista.

Nämäkään huomiot eivät pysty kaatamaan kokonaiskuvaava kansallisesta selviytymisestä – koska meillä on tapana ajatella historiamme niin. Mitä monimutkaisempia tapahtumien käänneet ovat, sitä ihmeellisemmältä lopputulos vain näyttää. 1800-luvun ajattelijoiden selitys tälle ihmeelle oli Johdatus. Enää se ei kelpaa tieteelliseksi selitykseksi, mutta silti meillä on taipumus selittää mennyt tulleella. Näin syntyvät projektiot ja anakronismit..

Suomalaisen kulttuurin synnystä ei ole ollut tapana kiittää keisaria, vaikka aikanaan kiitettiin. Yhtä vähän on muistettu kiittää ruotsalaisia vaikka siihenkin olisi syytä. Lukiossa Suomen historia ennen 1800-lukua ei ole pakollinen kurssi, ja maan nuoriso ei taida enää ymmärtää ”ruotsalaisuuttamme” tai että olimme pitkään ”päävinuskoisia”, tai että maan tärkein kieli on joskus ollut latina tai saksa.

Suomen historian sisältö ja olemus ei löydy kansallisesta olemassaolosta, vaikka siihen tarinaa tarvitaan, vaan vuorovaikutuksesta. Jos sopivasti liioitellaan, Suomessa ei ole koskaan keksitty mitään. Sen sijaan täällä asuneet ihmiset ovat keksineet samat asiat kuin kaikki muutkin – koska ovat olleet niin paljon muiden kanssa tekemisissä.

1800-luvun pitkä rauha on merkittävä vuosisata siksi, että suomalaisten kanssakäyminen muiden kanssa lisääntyi ratkaisevasti. Siihen aikaan kun isä lampun osti, Tampereella sytytettiin tehtaassa sähkövalo, joka oli tuotu New Yorkista. Samainen tehdas toi raaka-aineensa Atlantin takaa, koneet Euroopasta ja myi tuotteensa Pietariin, kuten suomalaiset paperitehtaatkin. Suomi oli Venäjän ”erityistalousalue”, joka kytkeytyi tehokkaasti maailmantalouteen. Tuota aikaa sanotaan nyt taloushistoriassa ensimmäiseksi globalisaatioksi. Silloin voittajien joukossa oli muuan ”kehitysmää” Suomi, jonka kehitys kääntyi uudelle uralle.

Kun valta Suomessa vaihtui 1809, maa haluttiin erottaa Ruotsista poliittisista ja taloudellisista syistä. Vaikka valtarakenteet muuttuivat, yhteys Ruotsiin ei kuitenkaan katkennut, kuten vaikkapa A. I. Arwidsson ja J. V. Snellman muistuttavat. Maa ei jäänyt älylliseen tyhjiöön, vaan skandinaavisen ja saksalaisen kulttuurin vaikutus Suomessa kasvoi edelleen kaikilla aloilla ja kanssakäyminen oli vilkasta. Uutta oli se, että tätä täydensi se vaikutus, joka tuli Pietarin ja Baltian kautta. Venäjältä ei tullut Suomeen venäläisyys, vaan lisää eurooppalaista kulttuuria. Monet vastustivat venäjänkielen opetusta Suomen kouluissa. Nyt uskaltaisi kai kysyä miksi? Pietarin ja Moskovan tiede-, taide- ja sotilasakatemit kouluttivat suomalaisia keisarikunnan virkoihin. Silloin tästä menestyksestä oltiin kiitollisia. Vaikka ihailimme seitsemän veljeksien vastarintaa, koulu mullisti suomalaisten lasten maailman.

Vuonna 2009 tulee kuluneeksi 200 vuotta siitä kun meille avattiin yksi ovi lisää maailmaan. Maamme kirjan lukua Isänmaa voisi lukea tästäkin näkökulmasta: ”Eräänä aamuna seisoin korkeilla tikapuilla... Tiesin kyllä maailman suureksi, mutta näin suureksi en sitä luullut.”

JUSSI HANSKA

Turun katedraalikoulun perustaminen ja *curriculum*

Kriittinen uudelleen arviointi

Jussi Hanska arvioi uudelleen Turun katedraalikoulun historiaan liittyviä, yleisesityksestä toiseen kierrätettyjä tulkintoja tarkastelemalla niitä alkuperäislähteiden valossa. Hän kiinnittää erityisesti huomiota katedraalikoulun perustamisen ajoitukseen sekä sen opetuksen sisältöön

■ Turun katedraalikoulu oli keskiajalla hiippakunnan merkittävin koululaitos aina Turun akatemian perustamiseen asti. Se oli ainoa pappiskoulutusta Suomessa tarjonnut virallinen koulu. Monet katedraalikoulun teineistä jatkoivat opintojaan ulkomaisissa yliopistoista ja suurin osa Turun keskiaikaisen tuomiokapitulien jäsenistä oli koulun entisiä oppilaita. Näin ollen on ymmärrettävää, että katedraalikoulun historiasta on kirjoitettu paljon niin Suomen historian yleisesityksissä kuin kasvatustutkimuksen ja oppihistoriallisissa teoksissakin. Historiantutkimus on ottanut kaiken mahdollisen irti säilyneestä vähälukuisesta lähdeaineistosta.

Kuten historiantutkimuksessa yleensä, ja aivan erityisesti keskiajan tutkimuksessa, usein käy, on lähteiden vähäinen määrä johtanut muutamaan kyseenalaiseen tai

suorastaan virheelliseen tulkintaan. Vuosikymmenien kuluessa ne ovat yleisesityksissä ja kirjallisuudessa muuttuneet hyväksytyiksi totuuksiksi.¹

Keskiajalla maaseudun kirkkoherroilta tai apupapeilta ei vaadittu merkittävää oppineisuutta viran menestykselliseen hoitoon. Riitti kun he osasivat lukea ja kirjoittaa sekä olivat kykeneviä toimittamaan messun, jakamaan sakramenteja sekä kuuntelemaan laumansa synnintunnustukset. Nämä taidot voitiin oppia seurakuntien ylläpitämässä maaseutukouluissa tai vanhemman pappismiehen oppipoikana käytännön työhön perehdyttämisen kautta.² Kaupunkiseurakunnissa ja tuomiokapitulien jäsenille tilanne oli kuitenkin toinen. Kirkko tarvitsi jo hiippakuntatason keskushallinnon hoitamiseen pidemmälle koulutettuja miehiä, jotka olivat hyvin perehtyneet teologiaan ja kirkko-oikeuteen sekä kykeneviä hallinnoimaan kirkon laajoja maaomistuksia.

Näitä valmiuksia varten tarvittiin korkeampaa koulutusta ja sitä tarjosivat katedraalikoulut. Katolinen kirkko oli jo varhain havainnut papiston koulutuksen tärkeyden ja sitä koskevia määräyksiä oli sisällytetty kanoniseen eli kirkko-oikeuteen. 800-luvun

1. Olen puuttunut näihin kysymyksiin pintapuolisesti yhdessä Kirsi Salosen kanssa kirjoittamassamme teoksessa *Kirkko, kuri ja koulutus*; Jussi Hanska & Kirsi Salonen (2004) *Kirkko, kuri ja koulutus. Hengellisen säädyn moraalihistoriaa myöhäiskeskiajalla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 968, Helsinki, 61–62. – Artikkelini on syntynyt osana Suomen Akatemian tutkimushanketta "Transition and Continuity. Society, Everyday Life and Religion in Northern Europe, 1450–1600".

2. Pappisvirkaan vaadittavasta oppineisuudesta ks. tarkemmin Hanska & Salonen (2004) 84–86.

alkupuolella säädettiin frankkien valtakunnassa, että kaikkien katedraalien yhteyteen tuli palkata koulumestari (lat. *scolasticus*) huolehtimaan papiston koulutuksesta. Vuonna 1179 Roomassa lateraanipalatsissa pidetyssä yleisessä kirkolliskokouksessa säädös ulotettiin koskemaan koko kristiikuntaa.³

Se toistettiin samassa paikassa vuonna 1215 järjestetyssä IV Lateraanikonsiilissa.⁴ Yleisen kirkolliskokouksen päätös oli sellaisenaan katolisen kirkon piirissä juridisesti sitova ja vielä vahvemaksi oikeusnormiksi se tuli, kun IV Lateraanikonsiilin päätös liitettiin sellaisenaan paavi Gregorius IX:n vuonna 1234 hyväksymään kanonisen oikeuden kokoelmaan, joka tunnetaan yleisesti nimellä *Liber extra*.

Koska katedraaliskoulu perustettiin?

Kirkkolaki edellytti, että tuomiokapitulin yhteydessä toimi katedraaliskoulu. Kokonaan toinen asia on, koska sellainen Turkuun perustettiin. Varhaisin Suomessa asiaa tarkastellut tutkija lienee Johannes Hastig. Hänen tutkimuksensa *Katedralskolan i Åbo 1722–1806* käsittelee oikeastaan myöhempiä ajanjaksoja, mutta sisältää kolmisenkymmentä sivua pitkän johdannon, jossa käsitellään katedraaliskoulun varhaisvaiheita. Hastigin mukaan emme varmuudella tiedä, koska katedraaliskoulu perustettiin. Hän kuitenkin katsoo, että perustamisen on täytyntä tapahtua varsin varhaisessa vaiheessa, sillä ei ole mahdollista, ettei Ruotsissa olisi tunnettu edellä mainittuja Lateraanikonsiilien päätöksiä. Hastig katsoi myös, että uusi hiippakunta tarvitsi välttämättä kansankiel-tä ymmärtävää papistoa.⁵

J. W. Ruuth puolestaan kertoo mainitut Lateraanikonsiilien päätökset ja pitää niiden perusteella todennäköisenä, että katedraaliskoulu on aloittanut toimintansa pian vuoden 1276 jälkeen, jolloin tuomiokapituli perustettiin. Ruuth pitää kuitenkin myös mahdollisena, että katedraaliskoulu olisi perustettu jo piakkoin vuoden 1250 jälkeen.⁶

Siinä missä J. W. Ruuth oli arvioissaan varovainen ja esitti useita mahdollisuuksia,

oli Aarno Maliniemi kymmenen vuotta myöhemmin huomattavasti ehdottomampi. Hän katsoi, että koska tuomiokapituli perustettiin Turun hiippakuntaan Tuomas-piispan aikana, 1200-luvun toisella neljänneksellä, on katedraaliskoulukin perustettu Turkuun ”mitä suurimmalla todennäköisyydellä” juuri tuolloin. Maliniemen mukaan uusi hiippakunta on välttämättä tarvinnut katedraaliskoulun kansankieltä ymmärtävän papiston kouluttamiseksi.⁷ Maliniemikään ei lähtenyt arvailemaan oppilaitoksen perustamisen täsmällistä vuotta, mutta ajoittaa sen varmuudella Tuomas-piispan kauteen eli aikaan ennen vuotta 1245.

Kauko Pirinen on myöhemmin kyseenalaistanut, tarkoittiko vuoden 1232 lähde-tieto todellakin sitä, että Turun hiippakunnassa toimi sen jälkeen vakiintunut tuomiokapituli. Hänen mukaansa Suomen lähetys-alue joutui vakavaan kriisiin piispa Tuomaan eroa seuranneina vuosina. Piispanistuin oli pitkään täyttämättä, ja todennäköisesti myös kapitulin toiminta oli lakannut kokonaan. Pirinen huomauttaa, että niin Juustenin piispainkronikan kuin sen varhaisemman lähteen, ns. Palmskiöldin katkelman mukaan tuomiokapituli perustettiin vasta piispa Katilluksen aikana (1266–86).⁸

3. Concilium Lateranense III, c. 18. Teoksessa (1962) *Conciliorum oecumenicorum decreta*. Curantibus Josepho Alberigo et alii. Herder: Freiburg, 196.; Hanska & Salonen (2004) 59–60.

4. Concilium Lateranense IV, c. 11 *De magistris scolasticis*. Teoksessa Alberigo et alii (1962) 216.

5. Johannes Hastig (1908) *Katedralskolan i Åbo 1722–1806*. Bidrag till Åbo stads historia. II:8, Helsingfors, 1–33.

6. J. W. Ruuth (1923) *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet*. Fjärde häftet. Bidrag till Åbo stads historia XIII, Helsingfors, 3.

7. Aarno Maliniemi, Opillinen ja kirjallinen kulttuuri keskiaikana. Teoksessa (1933) *Suomen kulttuurihistoria I*, toim. Gunnar Suolahti et alii. Gummerus, Jyväskylä, 559–560. Maliniemen käsitys siitä, että tuomiokapituli perustettiin 1200-luvun toisella neljänneksellä perustuu siihen, että se mainitaan ensimmäisen kerran lähteissä vuonna 1232.

8. Kauko Pirinen (1956) *Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 58, Helsinki, 35. Palmskiöldin katkelmasta ja sen suhteesta Juustenin piispainkronikkaan ks. Simo Heininen (1989) *Suomalaisen historiankirjoituksen synty*. Tutkimus Paavali Juustenin piispainkronikasta. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 147, Helsinki, 52–68.

Juustenin piispainkronikan mukaan tuomiokapituli perustettiin vuonna 1276.⁹ Pirinen päätyi kuitenkin itse toteamaan 24. helmikuuta 1259 päivätyyn paavi Aleksanteri IV:n kirjeen perusteella, että jonkinlainen tuomiokapituli oli olemassa jo piispa Ragvald I:n ajalla (1258–66).¹⁰

Vaikka Pirinen itse ei ottanutkaan millään tavalla kantaa katedraalikoulun ajoitukseen, myöhempi tutkimus on tarttunut Maliniemen ajatukseen kapitulin ja katedraalikoulun historian yhtenevyydestä. Kun Pirisen tutkimus siirsi kapitulin perustamista myöhemmäksi, ei Maliniemen ajatusta koulun perustamisesta 1200-luvun toisella neljänneksellä enää hyväksytty. Se ajoitettiin Pirisen tuomiokapitulin perustamisen ajoitusta koskevien näkemysten perusteella 1200-luvun puolivälin jälkeiseen aikaan. Esimerkiksi Tuomas M.S. Lehtonen toteaa: ”Koulu lienee perustettu samaan aikaan kun hiippakunta 1260–1270-luvulla sai tuomiokapitulinsa.”¹¹

Pirisen ja häntä seuranneiden tutkijoiden kanta katedraalikoulun ajoituksesta vasta 1200-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ei kuitenkaan koskaan löytänyt tietänsä kaikkiin yleisesityksiin, vaan epärealistinen ajatus koulun perustamisesta Tuomas-piispan aikakaudella nousee aika ajoin pintaan erilaisissa yhteyksissä. Tuoreena esimerkkinä tästä voidaan mainita Turun tuomiokirkon 700-vuotisjuhlan kunniaksi ilmestynyt teos *Kansallispyhäkkö*.¹²

Varsinaisen tutkimuksen kannalta suurin ongelma katedraalikoulun perustamisen ajoituksen suhteen piilee siinä, että kaikki tutkijat ovat pääpiirteittäin hyväksyneet Maliniemen ajatuksen siitä, että tuomiokapitulin perustamisen myötä olisi ilman muuta syntynyt myös katedraalikoulu. Maliniemen logiikan takana on ajatus koulun tarpeellisuudesta suomenkielisen papiston ammattiin perehdyttämisessä sekä ennen muuta kirkko-oikeuden määräykset. Hän mainitsee erikseen IV:n Lateraanikonsiiliin päätöksen vuodelta 1215 ja toteaa:

”Ajan olojen kannalta asiaa katsoen emme voi pitää todennäköisenä, että tuollaiset katolista kirkkoa kokonaisuudessaan sitovat

päätökset olisivat jääneet tuntemattomaksi niissä piireissä, jotka olivat vastuussa Suomen nuoresta seurakunnasta.”¹³

On toki mahdollista, että Maliniemen tulkinta osuu oikeaan, mutta millään muotoa looginen välttämättömyys se ei ole, eikä kyllä kovin todennäköistäkään. Tuomiokapitulin olemassaolo ei ollut mikään tae katedraalikoulun toiminnasta edes katolisen Euroopan rintamailla. Tiedetään esimerkiksi, että moniin Italian hiippakuntiin sellainen perustettiin vasta huomattavasti myöhemmin kuin Maliniemen oletuksen mukaan Turkuun.¹⁴ Edelleen voidaan huomauttaa, että IV:n Lateraanikonsiiliin päätös annettiin nimenomaan, koska III Lateraanikonsiiliin samansisältöistä päätöstä vuodelta 1178 ei ollut noudatettu monissa hiippakunnissa (*quoniam in multis ecclesiis id minime observatur*).¹⁵

Koska ei siis voida olettaa, että kanonisen oikeuden säännöksiä olisi alusta lähtien tunnontarkasti noudatettu ja perustettu katedraalikoulu heti kapitulin vakiinnuttua, kriittinen historiantutkimus joutuu tukeutumaan ensisijaisesti konkreettisiin Turun koulusta kertoviin lähteisiin. Ennen varsinaisia kirjallisia lähteitä on syytä pohtia, tarjoavatko rakennushistoria tai arkeologia

9. Paulus Juusten, *Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium*. Edidit (1988) Simo Heininen. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 143, Helsinki, 54.

10. Pirinen (1956) p. 35.

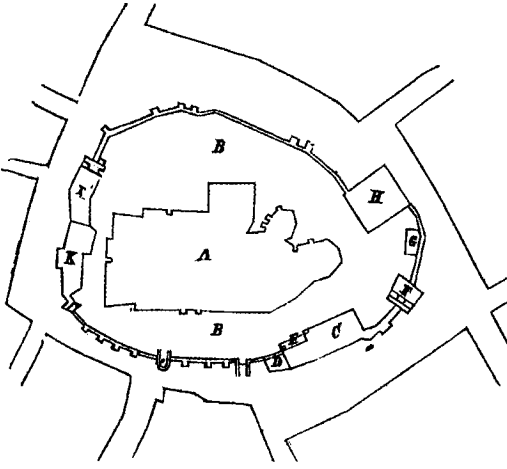
11. Tuomas M.S. Lehtonen, 'Sydänkeskiajan oppineet', teoksessa (2002) *Suomen kulttuurihistoria 1. taivas ja maa*, toim. Tuomas M.S. Lehtonen ja Timo Joutsivuo, Helsinki, 169. On merkille pantavaa, että Lehtonen ei esitä perustamisajankohtaa varmana vaan käyttää ilmaisua "lienee", samoin hän pidättäytyy ottamasta selvää kantaa tuomiokapitulin täsmälliseen perustamisajankohtaan laajentamalla haarukkaa 1260–1270-lukuihin.

12. Simo Heininen, 'Tuomiokapituli ja koulu', teoksessa (2000) *Kansallispyhäkkö. Turun tuomiokirkko 1300–2000*, Helsinki, 35.

13. Maliniemi (1933) 559. Maliniemen perustelut ovat suoraan Johannes Hastigilta, mutta myöhemmät kirjoittajat viittaavat systemaattisesti Maliniemeen.

14. Michele Maccarrone, 'Cura animarum' e 'parochialis sacerdos' nelle costituzioni del IV concilio Lateranense (1215). Applicazioni in Italia nel sec. XIII', Teoksessa (1984) *Pievi e parrocchie in Italia nel basso medioevo (sec. XIII–XV)*. Italia Sacra 35, Roma, 131–132.

15. Concilium Lateranense IV, c. 11.

Turun tuomiokirkko ja kehämuuri 1600-luvulla.
Lähde: Carl v. Bonsdorf (1894) *Åbo stads historia under sjuttonde seklet*, Helsingfors, 116.

mitään apua katedraalikoulun ajoituksen ongelmaan.

1600-luvun karttamateriaalin perusteella tiedetään, että katedraalikoulu toimi tuolloin tuomiokirkkoa ympäröivään kehämuuriin liittyneessä rakennuksessa, kirkon kaakkoisivulla. Koulurakennus on oheiseen karttaan merkitty kirjaimella C.

Varmuudella tiedetään, että katedraalikoulu toimi kehämuurirakennuksessa 1600-luvun alkupuolella, jolta ajalta säilyneisiin karttoihin se on merkitty. J. W. Ruuthin mukaan katedraalikoulu toimi tässä rakennuksessa jo välittömästi reformaatiota edeltäneellä aikakaudella. 1500-luvulla se esiintyi tuomiokirkon tileissä nimellä *grekenborg*. Termi viittasi katedraalikoulussa tuolloin opetettuun Uuden Testamentin kreikankieleen.¹⁶ Arkeologiset kaivaukset tukevat Ruthin käsitystä, sillä paikalta on löydetty paljon kirjoituspuikkoja sekä jäänteitä vahatauluista. Ne on voitu ajoittaa löytöyhteyksien perusteella 1400-luvulle.¹⁷ On myös järjekenkäypää, että katedraalikoulun tilat olisivat sijainneet tuomiokirkon läheisyydessä.

Tuomiokirkon kivinen kehämuuri rakennettiin ilmeisesti piispa Konrad Bitzin määräyksestä 1470-luvulla.¹⁸ Aiempi kirkkomaan aita lienee ollut huomattavasti vaatimattomampi. Siten 1600-luvun kartoissa esiintyvä katedraalikoulun rakennus ei voinut olla

1400-luvun loppua vanhempi, minkä vahvistavat myös alueella tehdyt arkeologiset löydöt.

Tämä tarkoittaa sitä, että Turun katedraalikoulun on täytynyt toimia jossain muualla ennen kehämuuriin rakennettua koulurakennusta. Jos se on toiminut alun perin nykyisen tuomiokirkon yhteydessä, ei sitä voitu perustaa ennen 1290-lukua, sillä ensimmäisen, puisen, kirkon rakentaminen nykyisen tuomiokirkon paikalle aloitettiin aikaisintaan 1290-luvulla. Kivikirkon muuraaminen alkoi vielä huomattavasti myöhemmin, joko 1300-luvun loppupuolella tai 1400-luvun alussa.¹⁹ On kuitenkin mahdollista, että katedraalikoulu olisi aloittanut toimintansa jo ennen piispanistuimen siirtämistä Koroisista Turkuun. Katedraalikoulun perustamisajankohtaa ei siis voida päätellä rakennushistoriallisen aineiston avulla. Tiedetään ainoastaan, että ensimmäinen nykyään tunnettu koulurakennus ei ole voinut olla alkuperäinen. Hieman tarkempaan tulokseen päästään kirjallisen aineiston avulla.

Ensimmäinen varma Turun katedraalikoulua koskeva kirjallinen lähdetieto on 6. heinäkuuta vuonna 1355 päivätty katedraalikoulun entisen koulumestarin Henrik Tempilin testamentti.²⁰ Kun emme voi varmuudella tietää kauanko Henrik Tempil oli ollut eläkkeellä ennen testamentin laatimista, voidaan ainoastaan kohtuudella olettaa, että Turun katedraalikoulu on ollut toiminnassa vähintäänkin joitakin vuosia ennen asiakirjan päiväystä.

Henrik Tempil testamenttasi osan kirjoistaan Conradus Conradi -nimiselle turkulaiselle maalarinpojalle. J. W. Ruuth on olettanut, että mainittu Conradus olisi ollut Henrik Tempilin entinen oppilas katedraalikoulussa ja että samainen Conrad olisi ollut Pariisissa vuonna 1340 baccalaureuksen tutkinnon suorittanut Conradus Conradi ja siten ensimmäinen tunnettu ulkomaisessa yliopistossa opiskellut Turun katedraalikoululainen.²¹ Jos Ruuth ja häntä myöhemmin seuranneet tutkijat ovat oikeassa siinä, että näissä lähteissä mainitut Conradus Conradi-nimiset miehet ovat yksi ja sama henkilö, tarkoittaa se myös sitä, että koulu oli ollut

toiminnassa vähintäänkin joitakin vuosia ennen vuotta 1340. Conradin oli täytynyt opiskella katedraalikoulussa ennen yliopisto-opintojaan.

Todennäköisesti koulu oli kuitenkin jo olemassa vähintäänkin toukokuussa 1326, jolloin Suomen käskynhaltija Mathias Kettilmundsson testamenttasi kolme markkaa rahaa Turun köyhille koululaisille. Toki on mahdollisuuksien rajoissa, että Mathias Kettilmundsson viittasi jonkin kaupunkikoulun tai dominikaanien koulun oppilaisiin. Eritäin suurella todennäköisyydellä kyseessä kuitenkin olivat nimenomaan katedraalikoulun köyhät oppilaat.²²

Mainitussa Mathias Kettilmundssonin testamentissa lahjoitetaan myös kaksi markkaa Henzso-nimiselle Turun tuomiokirkon *sacristalle*. Pirinen olettaa, että kyseessä olisi samainen Henrik Tempil.²³ Jos näin on, Henrik Tempil olisi ollut virassa jo 1326. Näiden kahden dokumentin välillä ehti kuitenkin vierähtää 29 vuotta, joten en pidä Pirisen identifiointia kovinkaan todennäköisenä. Mahdoton se ei tietenkään ole.

Maliniemi ja häntä myötäilevät myöhemmät tutkijat ovat esittäneet, että kirjallisten dokumenttien puute katedraalikoulun olemassaolosta ennen 1300-lukua johtuisi siitä, että venäläiset ryöstivät ja polttivat Turun vuonna 1318 tuhoton merkittävän osan tuota aikaa edeltäneestä arkistomateriaalista.²⁴ Pitää paikkansa, että venäläiset todella polttivat kaupungin tuolloin ja merkittävä määrä arkistomateriaalia tuhoutui. On aivan mahdollista, että joukossa olivat myös kaikki lähteet katedraalikoulun varhaisesta historiasta. Tämä ei kuitenkaan tunnu todennäköiseltä, kun otetaan huomioon, että palolta säästyi osa paikallisista dokumenteista ja muualla olleet arkistosarjat, esimerkiksi Pyhän Istuimen arkistot, kokonaisuudessaan. Näin ollen vuoden 1318 hävitystä ei voi pitää riittävänä selityksenä sille, ettei katedraalikoulusta olisi sen viidenkymmenen ensimmäisen vuoden ajalta säilynyt mitään jälkeä lähteissä.

Tuomas M. S. Lehtonen on olettanut, että kahden turkulaisen opiskelijan esiintyminen Pariisin yliopiston matrikkeleissa vuonna 1313 todistaisi, että katedraalikoulu on jo

tuolloin ollut toiminnassa.²⁵ Ajatus perustuu siihen loogiseen lähtökohtaan, että näiden opiskelijoiden oli jossain täytynyt hankkia yliopisto-opintoihin valmentava, riittävä pohjakoulutus. Tätä olettamusta voidaan todellakin pitää todennäköisenä, joskaan varma näyttö se ei ole. Turkulaiset ylioppilaat olivat voineet hankkia riittävän koulusivistyksen muualla Ruotsin valtakunnassa tai jopa Turun dominikaanien koulussa, jossa tiedetään olleen dominikaanikonventeille tyypillinen paikallinen *studium* viimeistään 1300-luvun alkupuolella. Lähteissä esiintyy konventtiin kuulunut lehtori veli Gotskalk vuonna 1328. Lehtorin tehtäviin kuului luennoiminen konventin koulussa.²⁶

Näyttäisi kuitenkin siltä, että Turun katedraalikoulun perustaminen voidaan suhteellisen turvallisesti ajoittaa vuotta 1313 edeltäneeseen ajankohtaan. Avoimeksi kuitenkin jää, kuinka paljon aikaisemmin se on voitu perustaa. Päinvastoin kuin Maliniemi, joka katsoi, että lähetysalueeseen rinnastuva uusi hiippakunta ehdottomasti tarvitsi katedraalikoulun ja että siksi sellainen jo varhaisessa vaiheessa perustettiin, pidän todennäköisenä, ettei Turun katedraalikou-

16. J.W. Ruuth (1909) *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet*. Första häftet Bidrag till Åbo stads historia IX, Helsingfors, 46.

17. Aki Pihlman & Kirsi Majantie, 'Varhainen Turku -hanke ja kaivaukset tuomiokirkon vieressä', *Suomen Keskiajan Arkeologian Seura* 2/2007, 15.

18. C.J. Gardberg, 'Tuomiokirkon kehämuuri', teoksessa (2000) *Kansallispyhäkkö. Turun tuomiokirkko 1300–2000*, Helsinki, 103.

19. Markus Hiekkänen (2007) *Suomen keskiajan kirkot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1117, Helsinki, 188–191.

20. REA 160.

21. J.W. Ruuth (1923) 66, 75–76. Ruuthin käsitys on yleisesti hyväksytty myöhemmässä tutkimuksessa. Conraduksen myöhempää akateemista ja kirkollista uraa on tarkemmin käsitellyt Jussi Nuorteva; J. Nuorteva (1997) *Suomalaisen ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*, Bibliotheca historica 27, Helsinki, 59–61.

22. FMU 328.

23. Pirinen (1956) 42.

24. Maliniemi (1933) 560; ks. myös Lehtonen (2002) 169.

25. Lehtonen (2002) 170; Näistä opiskelijoista tarkemmin ks. Nuorteva (1997) 56.

26. FMU 357.

lua perustettu ennen 1200-luvun loppupuolta.

Hiippakunnan toiminta vakiintui vasta 1200-luvun loppupuolella sellaiselle tasolle, että koulun järjestäminen, riittävän pätevän koulumestarin hankkiminen ja hänen palkkaprebendansa järjesteleminen oli ollut mahdollista. Näyttää siis siltä, että katedraalikoulun perustaminen kytkeytyi siihen tahtumakulkuun, jossa piispanistuin siirrettiin 1200-luvun lopulla Koroisista Turkuun, aloitettiin tuomiokirkon rakentaminen ja Turun kaupunki alkoi pikkuhiljaa hahmotua nykyiselle paikalleen. Tämä kaikki tapahtui kirjallisten ja arkeologisten lähteiden valossa 1200- ja 1300-luvun vaihteessa.

Ajankohta sopii myös entistä tulkintaa paremmin yleiseurooppalaiseen kuvaan, jonka mukaan katedraalikoulujen todellinen yleistyminen alkoi vasta 1200-luvun jälkipuoliskolla riippumatta IV Lateraanikonstansin määräyksistä. Joka tapauksessa on syytä korostaa, että varhaisin minkäänlaisesta koulunpidosta Turussa kertova dokumentti on yllä mainittu testamenttilahjoitus vuodelta 1326. Kaikki tätä varhaisemmat ajoitukset, myös edellä ehdottamani 1200- ja 1300-luvun vaihe, perustuvat enemmän tai vähemmän todennäköiseen spekulatioon ja ne on syytä myös esittää sellaisina.

Turun katedraalikoulun curriculum

Toinen vuosien varrella erilaisia spekulatioita herättänyt aihe on Turun katedraalikoulun opetuksen sisältö. Positivistisesti ajatellen voidaan sanoa, ettei aiheesta täsmällisesti ottaen tiedetä mitään, sillä ensimmäistäkään suoranaisesti Turun katedraalikoulun oppisisältöjä käsittelevää dokumenttia ei ole säilynyt. Dokumenttien puute ei kuitenkaan ole estänyt historioitsijoita esittämästä enemmän tai vähemmän varmoja käsityksiä siitä, mitä oppisisältöihin kuului.

Johannes Hastig toteaa, että Turun koulun sisäisestä organisaatiosta keskiajalla tiedetään varsin vähän, mutta vertaamalla sitä muuhun katoliseen maailmaan voidaan yhtä ja toista päätellä oppisisällöistä. Hastigin mukaan opetus kattoi vähintäänkin tri-

viumin aineet (grammatiikka, retoriikka ja dialektiikka). Hän kuitenkin lisää, että edistyneemmät katedraalikoulut tarjosivat opetusta myös quadrivium-aineissa eli musiikissa, aritmetiikassa, geometriassa ja astronomiassa. Hastigin mukaan pohjoismaisten katedraalikoulujen curriculumiin ei yleensä kuulunut quadrivium-aineita, mutta hän katsoo, että matematiikkaa on täytynyt opettaa sen verran kun tarvitaan liikkuvien kirkollisten juhlapäivien ajoittumisen laskeamiseen. Samoin hän katsoo musiikkia opetetun siinä määrin kuin se oli tarpeen liturgian suorittamisen kannalta.

Hastig spekuloi myös käytetyillä oppimateriaaleilla. Hän esittää, että latinanopiskelussa olisi hyödynnetty Donatuksen kielioppia, sunnuntain evankeliumitekstejä sekä Caton *Disticha moralia* -teosta. Varsinaisten oppisisältöjen ohella Hastig innostuu jopa spekuloidaan opetuksen aikatauluja. Hän olettaa työpäivän alkaneen kello viideltä aamulla ja jatkuneen muutamia lepotaukoja lukuun ottamatta kello viiteen iltapäivällä. Tämänkaltainen päivärytmi oli hänen mukaansa tavanomainen pohjoismaisissa katedraalikouluissa.²⁷

J. W. Ruuth rakentaa käsityksensä Turun koulun opetuksesta hyvin samansuuntaisesti kuin Hastig. Hänen mukaansa opetus rakentui ensi sijassa triviumin varaan. Ensimmäisen kouluvuoden aikana opiskeltiin latinaa Donatuksen kieliopin avulla. Toisen vuoden aikana latinanopintoja jatkettiin ja laajennettiin sanojen etymologisen selittämisen sekä retoriikan suuntaan. Samoin ohjelmaan kuului kirjeiden ja asiakirjojen laatimisen taito (*ars dictaminis*). Toisena vuotena perehdyttiin myös matematiikan alkeisiin, erityisesti liikkuvien juhlapäivien ajoittamiseen tarvittaviin laskutoimituksiin. Kolmannen ja neljännen vuoden aikana kieliopinnoissa edettiin lauseoppiin ja uusiina asioina perehdyttiin logiikkaan ja filosofiaan. Ruuth toteaa tosin, ettei Turun katedraalikoulussa välttämättä ollut neljättä vuosikurssia lainkaan. Lisäksi hän huomauttaa, että laulutaitoa, joka oli papin ammatinharjoittamisessa välttämätön, lienee opetettu kaikilla vuosiluokilla.²⁸

Myös Aarne Maliniemi lähti rakentamaan

omaa oletustaan Turun koulun oppisisällöistä sen perusteella, mitä yleensä tiedetään vastaavista instituutioista muualla Euroopassa. Lopputuloksena oli otaksuma, että alkuaikoina koulussa opetettiin ”ne tiedonalheet ja taidot, joita seurakuntapappi tai lähetyssaarnaaja toiminnassaan välttämättömimminkin tarvitsi”. Myöhemmin, viimeistään 1400-luvun alussa opetus olisi vakiintunut kattamaan triviumin oppiaineet. Hän toteaa myös, että suuremmissa katedraalikouluissa opetettiin quadriviumin aineita. Maliniemi kuitenkin epäilee Hastigin tavoin, etteivät Turussa resurssit riittäneet quadriviumin opettamiseen. Opetus ei rajoittunut pelkästään triviumiin, vaan ”laullulla, lähinnä jumalanpalvelusmenoihin kuuluvien sävelmien opettelemisella” oli tämän ohella tärkeä sija. Lopuksi Maliniemi olettaa, että koulussa ”opetettiin laskuopin alkeita ja kirkollisen ajanlaskun perusteita, kuten liikkuvien juhlapyhien (pääsiäisen ym.) määräämistä” ja että selviönä saattoi pitää, että ”kristinopin peruskysymyksiin oppilaita tutustutettiin pitkin linjaa.”²⁹ Maliniemen käsityksen mukaan opetettiin siis triviumia ja valikoituja osia quadriviumin oppisisällöstä.

Hastigin, Leinbergin, Ruuthin ja Maliniemen arvioita, jotka lähteiden puutteessa, sinänsä järkevästi, perustuivat kansainväliseen vertailuun voikin pitää varsin todennäköisinä. On kuitenkin mielenkiintoista huomata, että Maliniemi korosti erityisesti formaalien oppiaineiden osuutta ja jätti varsinaisen käytännön pappiskoulutuksen huomattavasti vähäisempään rooliin. Kun Turun katedraalikoulu oli nimenomaan hiippakunnan tärkein pappeinkoulutuslaitos, olisi ollut järkeenkäypää pikemminkin olettaa, että formaalien oppiaineiden ohella nimenomaan käytännön seurakuntatyötä olisi painotettu opetuksessa. Käytännössä tämä tarkoitti liturgisten toimitusten ja sakramenttien hallintaa.

Uudemmassa tutkimuksessa ja yleisesityksissä on kuitenkin seurattu enemmän Maliniemen kuin häntä aiemmin kirjoittaneiden Hastigin, Leinbergin ja Ruuthin käsityksiä ja siten katedraalikoulun rooli nimenomaan papistoa kouluttavana instituutiona on jää-

nyt lapsipuolen asemaan. Ainoastaan Kauko Pirinen on jossain määrin ottanut huomioon pappiskoulutukseen liittyvät näkökohdat omassa tutkimuksessaan.

Kauko Pirinen valaisee tätä käytännön ammattikoulutuksen toteutumista Turun tuomiokapitulin historiaa myöhäiskeskiajalla käsittelevässä tutkimuksessaan. Hän toteaa, että Turun koulun oppilaat toimivat kuoripappeina. Kuoripappien velvollisuus oli osallistua tuomiokirkon liturgiaan, useimmiten subdiakoneina tai diakoneina, mutta toisinaan jopa varsinaisena messua toimittavana pappina. Muilta osin Pirinen toistaa Maliniemen käsitykset katedraalikoulun opetuksesta suurin piirtein sellaiseenaan.³⁰

On kuitenkin todettava, että todennäköisesti ylemmät vihkimykset saaneet kuoripapit eivät enää olleet katedraalikoulun oppilaita, sillä pappisvihkimyksen ottajalta vaadittiin 25 vuoden ikä eikä ole todennäköistä, että sen ikäiset enää opiskelivat Turun koulussa. Subdiakoniltakin vaadittiin 18 vuoden ikä, joka sekun kuulostaa hieman iäkkäältä katedraalikoulun oppilaaksi, sillä ainoa Turun koulun oppilas, jonka ikä tunnetaan opiskeluaikana, oli 12-vuotias.³¹ Voisikin olettaa, että koulun oppilaat osallistuivat liturgiaan lähinnä laulamalla kuorossa ja tarkkailemalla vihkimyksen saaneiden pappien toimintaa oppiakseen kuinka messu toimitetaan. Varsinaisista kuoripapeista enemmistö lienee ollut jo opintonsa päättäneitä, ylemmät vihkimykset ottaneita miehiä. Nämä ovat toki voineet olla katedraalikoulun alumneja, jotka eivät jatkaneet opintojaan ulkomaisissa yliopistoissa.

Maliniemen tulkinta Turun koulun oppisisällöistä Pirisen täsmennyksillä on pitänyt pintansa tutkimuksissa ja yleisesityksissä nykyhetkeen asti. Esimerkiksi Jussi Nuorteva käsittelee suomalaisten ulkomaista opinkäyntiä käsittelevässä väitöskirjassaan lyhyesti yliopisto-opintojen edellytyksiä. Turun katedraalikoulun osalta hänen esityk-

27. Hastig (1908) 5–6.

28. Ruuth (1923) 67–68.

29. Maliniemi (1933) 561–562.

30. Pirinen (1956) 134–135, 423.

31. FMU 3611.

sensä noudattelee tarkasti Maliniemen omaksumaa linjaa. Hän myös toteaa Pirisen tavoin, että nuorten pappismiesten koulutukseen kuului toimiminen tuomiokirkon kuoripappina.³² Maliniemen tulkinnan toistaa pääpiirteissään myös Tuomas M. S. Lehtonen Suomen kulttuurihistorian uusimmasa laitoksessa. Lehtonen tosin lisää perustellusti opeteltavien asioiden vakiintuneeseen luetteloon messutoimituksien opiskelun.³³

Näyttää siis siltä, että historioitsijoiden näkemykset siitä, mitä Turun katedraalikoulussa on voitu opettaa, ovat varsin yksimielisiä ja monelta osin aivan rationaalisia. Ongelma vain on, etteivät ne juurikaan perustu lähdeaineistolle, vaan pikemminkin valistuneille arvauksille. Kuva ei harvojen olemassa olevien alkuperäislähteiden avulla juuri muutu, mutta sitä voidaan hieman täsmentää. Nämä dokumentit ovat Hemmingin kirjalahjoitus vuodelta 1354, Turun entisen koulumestarin Henrik Tempilin 6. heinäkuuta 1355 päivätty testamentti sekä Ragvaldus Gici -nimisen Turun hiippakunnan alemmat vihkimykset ottaneen klerkin anomus paavi Sixtus IV:lle vuodelta 1475.

Turun hiippakunnan omistuksiin liittyvien dokumenttien kopiokirjan toimittajan laatiman ingressin mukaan piispa Hemming lahjoitti kirjat Turun tuomiokirkolle, mutta latinankielinen teksti mahdollistaa myös tulkinnan, jonka mukaan lahjoitus tehtiin hiippakunnalle.³⁴ Tuomiokirkko on kuitenkin todennäköisin vaihtoehto. Venäläiset olivat vuonna 1318 polttaneet tuomiokirkon ja oletettavasti myös merkittävän osan sen kirjavarallisuudesta.³⁵ Kenties piispan lahjoitus oli tarkoitettu osaltaan korvaamaan hävitystä.

Kummassakin tapauksessa on täysin mahdollista, että kirjat oli ainakin osittain tarkoitettu katedraalikoulun käyttöön. Tarkastelemalla kirjalahjoituksen sisältöä voidaan päätellä jotakin niiden käyttötarkoituksesta. On ilmeistä, että merkittävä osa kirjoista ei ollut katedraalikoulun kannalta hyödyllisiä. Joukkoon mahtuu esimerkiksi kanonista oikeutta käsittelevää kirjallisuutta ja Raamatun kommentaareja, joista ei juuri

olisi ollut katedraalikoulun opiskelijoille juurikaan hyötyä. Näissä kirjoissa käsiteltiin liian monimutkaisia asioita varsinkin opintojen alkuvaiheessa oleville. Jonkinlaista käyttöä niillä olisi saattanut olla ylemmillä luokka-asteilla.

Lahjoitukseen sisältyy kuitenkin muutama katedraalikoulun näkökulmasta mielenkiintoinen teos. Ensimmäinen niistä on Petrus Lombarduksen *Sentenssit* (*Libri quatuor sententiarum*) sekä kaksi kommentaariteosta niihin. Ensimmäisen kommentaarin oli kirjoittanut dominikaaniveli, myöhemmin kardinaali Hannibaldus de Hannibaldis (k.1271). Jälkimmäinen kommentaari käsiteli vain sentenssien neljättä kirjaa eikä lahjakirjeessä ilmoiteta sen tekijää.

Petrus Lombarduksen *Sentenssit* olivat nimenomaan teologian oppikirja. Niitä ja niiden kommentaareja käytettiin ensin Pariisin ja myöhemmin myös muissa keskiajan yliopistoissa teologisen tiedekunnan standardioppikirjoina.³⁶ Juuri muuta käyttöä näille teoksille ei ollut. On oletettavaa, että piispa Hemming oli ne aikoinaan hankkinut omia opintojaan varten.³⁷ On täysin mahdollista, että nämä kirjat sisällytettiin lahjoitukseen nimenomaan katedraalikoulun tarpeita silmällä pitäen.

Toinen oppikirjakäyttöön sopiva teosryhmä Hemmingin kirjalahjoituksessa olivat liturgiaa ja kirkon toimituksia käsittelevät kirjat. Niitä lahjoitukseen sisältyi kaksi kappaletta, Guillelmus Duranduksen *Rationale divinatorum officiorum* sekä *Liber de divinis officiis*, jonka tekijää ei mainita. Jälkimmäistä teosta ei nimen yleisyyden vuoksi voi tarkemmin identifioida. Joka tapauksessa molemmat teokset olivat liturgiaan ja kirkollisiin toimituksiin keskittyviä opaskirjoja ja sellaisenaan erityisen sopivia käytettäväksi pappiskoulutuksessa.

Pappiskoulutukseen soveltuva oli myös fransiskaaniveli Astesanus ab Astin rippisien opaskirja *Summa de casibus conscientie*. Kirkkoherran tai vikaarin, jonka vastuulla oli seurakuntalaisten sielunhoito (lat. *cura animarum*) oli kyettävä ottamaan vastaan heidän synnintunnustuksensa, määräämään asiaankuuluvat katumustyöt sekä antamaan synninpäästö. Näiden asioiden opis-

keluun Astesanuksen *Summa* oli erinomainen aputeos.

Erityisen kiinnostava katedraalikoulun näkökulmasta oli maisteri Laurentius Olavi de Vaksalan (k. 1332) *Summa de ministris et sacramentis ecclesiasticis*. Birgit Klockars on osuvasti tiivistänyt, että Laurentius Olavin summa oli tarkoitettu köyhille ja yksinkertaisille papeille, joilla ei ollut pääsyä laajoihin kirkko-oikeuden ja teologian kirjoitusten äärelle. *Summaan* oli koottu keskeistä tietoa papin työstä ja elämästä sekä sakramenteista.³⁸ Lyhyesti sanottuna se oli hyvä johdatus pappisuralle aikoville nuorille miehille.

Mainittujen teosten lisäksi piispa Hemmingin lahjoituksiin sisältyi useita teoksia, jotka eivät varsinaisesti olleet koulukirjoja, mutta joita on voitu käyttää myös siihen tarkoitukseen, kuten Gregorius Suuren *Liber pastoralis*, Raamattu, psalttari ja asiakirjojen formulaarikirja. Ei ole kuitenkaan mitään suoranaista näyttöä siitä, että piispa Hemmingin lahjoittamia kirjoja olisi käytetty opetustarkoitukseen. Voidaan ainoastaan todeta, että osa niistä olisi siihen käyttöön soveltunut.

Hieman varmempia johtopäätöksiä voidaan tehdä analysoitaessa Turun katedraalikoulun entisen koulumestarin Henrik Tempilin testamenttia.³⁹ Kun tiedetään, että Henrik nimenomaan toimi opettajana katedraalikoulussa, ei ole kohtuutonta olettaa, että hänen henkilökohtainen kirjastonsa olisi sisältänyt pääosin kirjallisuutta, jota tarvittiin koulutyössä.

Piispa Hemmingin kirjaston tavoin sisältyi Henrik Tempilin testamenttilahjoitukseen teoksia, joilla ei ollut suurta merkitystä. Hän lahjoitti Turun pyhän Yrjänän alttarille breviariumin,⁴⁰ jollainen kaikilla ylemmät vihkimykset ottaneilla papeilla täytyi olla, jotta he pystyivät lukemaan hetkirukouksensa hiippakunnan liturgian mukaisesti. Ahvenmaalainen herra Magnus sai perinnöksi sunnuntaisaarnejon kokoelman. Siihen sisältyivät mallisaarnatekstit kirkkovuoden jokaiselle sunnuntaille sekä evankeliumi-että epistolatekstien pohjalta kirjoitettuna. Turun hospitaalille Henrik jätti psalttarin sekä pyhimyslegendojen kokoelman, joita

molempia tiedetään yleisesti käytetyn lukemisen ja latinan alkeiden opettamiseen. On mahdollista, että Henrik Tempil käytti niitä hieman heikommilla pohjatiedoilla varustettujen oppilaiden kieli- ja kirjoitustaidon kohentamiseen.

Katedraalikoulun kannalta kiinnostavin on kuitenkin testamentin viimeinen lahjoitus, joka oli suunnattu turkulaisen Conradus maalarin pojalle, joka niin ikään oli nimeltään Conradus. Hän sai vastaanottaa vuonna 1234 julkaistut paavi Gregorius IX:n dekretaalit eli kirkko-oikeuden kokoelman. Sen lisäksi Conradus sai ”kaikki *Vetus arsin* kirjat kommentaareineen”. *Vetus ars* oli koelma triviumin opetuksessa tai opiskelussa käytettyjä teoksia. Siihen sisältyi erityisesti logiikan opetuksessa käytettyjä koulutekstejä.⁴¹

Henrik Tempilin ja piispa Hemmingin kirjalahjoitusten perusteella näyttää ilmeiseltä, että Turun katedraalikoulun ohjelmaan sisältyivät, kuten odottaa sopikin, triviumin oppiaineet. Huomio kiintyy kuitenkin siihen, että Turussa oli käytettävissä materiaalia myös pastoraalisen eli sielun-

32. Jussi Nuorteva (1997) *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*, Bibliotheca Historica 27, Helsinki, 35–36.

33. Lehtonen (2002) 169.

34. REA 158; Paulus Juusten, *Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium*, 55.

35. Kirsi Salonen, 'Päiväty Roomassa ja Avignonissa – Suomea koskevia dokumentteja Vatikaanin arkistossa', (2003) *Arkistolaitos 2002. Kansallisarkiston ja maakunta-arkistojen vuosikertomus*, Helsinki, 86 (no. 6). ks. myös FMU 637.

36. Anja-Inkeri Lehtinen, 'Kirjoja ja kirjastoja keskiajan Suomessa', teoksessa (1988) *Kirja Suomessa. Kirjan juhlavuoden näyttely Kansallismuseossa 25.8.–31.12.1988*, toim. Esko Häkli, Helsinki, 26; Birgit Klockars (1960) *Biskop Hemming av Åbo*, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 379, Helsingfors, 64–65.

37. Birgit Klockars on olettanut erilaisten aihetodisteiden nojalla, että Hemming olisi nuoruudessaan opiskellut Pariisissa; Birgit Klockars (1960) 37–45. On selvää, että Hemming oli opiskellut yliopistossa. On varsin todennäköistä, että opiskelupaikka oli Pariisi, mutta varmana sitä ei voida pitää.

38. Birgit Klockars (1960) 68–69.

39. REA 160.

40. Breviarium on liturginen teos johon sisältyvät hetkirukouksien kaavat, lukukappaleet, rukoukset, antifonit ja psalmit.

41. *Vetus arsis* tarkemmin ks. Anja-Inkeri Lehtinen (1988) 29.

hoidossa tarpeellisen teologian ja kirkko-oikeuden alkeiden opettamiseen. Näitä molempia tarvittiin seurakuntapapin työssä.

Kirjalähetysten perusteella voidaan esittää enemmän tai vähemmän todennäköisiä arvioita katedraalikoulun *curriculumista*. Varmuudella tiedetään ainoastaan, että koulussa todellakin käytettiin kirjoja opetuksen ja itseopiskelun välineinä. Tämäkin asia tiedetään ainoastaan yhdestä dokumentista. Elokuussa 1475 muuan Ragvaldus Gici – niminen Turun hiippakunnan klerkki anoi paavi Sixtus IV:ltä erivapautta ylempien pappisvihkimysten ottamiseen ruumiinvajauksesta huolimatta (lat. *dispensatio pro defectu corporis*). Anomuksessaan Ragvaldus selittää, että hän opiskeli aikoinaan Turun koulussa ja oli lukemassa erästä messun toimittamista käsittelevää kirjaa. Samaan aikaan hänen koulutoverinsa leikki heittelevällä puusta veistettyä kynää ilmaan sillä seurauksella, että kynä osui Ragvalduksen vasempaan silmään, joka sokeutui.⁴²

Mielenkiintoisin yksityiskohta Ragvalduksen anomuksessa oli se, että hänen lukemansa kirja käsitteli nimenomaan messun toimittamista ("... *cum quendam librum (vnde) tantum studuit in diuino habendo officio...*"). Tämä näyttäisi vahvistavan edellä piispa Hemmingin ja Henrik Tempilin lahjoitusten perusteella tehdyn varovaisen johtopäätöksen, että Turun koulussa opetus ei rajoittunut triviumin aineisiin, vaan siihen sisältyi myös teologisia ja muita papin ammattikoulutukseen liittyneitä opintoja. Tämä puoli Turun koulun *curriculumista*, kuten edellä on esitetty, on aiemmassa tutkimuksessa jätetty varsin vähälle huomiolle.

On mielenkiintoista huomata, että Turun koulun opetuksessa ylitettiin selkeästi IV:n Lateraanikonsiiliin vuonna 1215 antamassa päätöksessä edellytetty opetuksen minimitaso. Päätöksen mukaan tavallisten hiippakuntien katedraalikouluissa koulumestarin tuli opettaa grammatiikkaa ja muuta kykyjensä mukaan. Ainoastaan tuomiokirkkojen yhteydessä piti olla kaksi koulumestaria, joista toisen tehtävä oli luennoida "pyhiä kirjoituksia ja aivan erityisesti niitä asioita, jotka liittyvät sielunhoitoon".⁴³ On ilmeistä, että katedraalikouluissa tiedostettiin jo

1300-luvun alkupuolella, että tulevan papiston asianmukaisen koulutuksen kannalta oli välttämätöntä opettaa muutakin kuin puhtaita trivium-aineita.

Hieman laajempaan ja perusteellisempaan opetukseen viittaa myös se seikka, että Turun kouluun tuli oppilaita oman hiippakunnan ulkopuolelta. Turun hiippakunnan ulkopuolisten opiskelijoiden läsnäolo tiedetään useammastakin lähteestä. Vuonna 1412 Johannes San Pietro in Vincula-kirkon titulaarikardinaali myönsi 100 päivän aneet niille kristityille, jotka almuillaan rahoittavat Turun koulussa opintojaan harjoittavien oman hiippakunnan poikien ja muualta tulevien opintoja (*scolares [tam] dyocesis Aboensis quam aliunde [apud] scolas eiusdem dyocesis Aboensis degentes*).⁴⁴

Toinen Turun hiippakunnan ulkopuolelta saapuneista katedraalikoulun opiskelijoista todistava lähde on noin vuoden 1420 paikkeille ajoitettavissa oleva Vadstenan luostarin munkin Johannes Hildebrandin suosituskirje kahdelle Ruotsin puolelta Turun kouluun tulevalle opiskelijalle. Kirjeestä käy ilmi, että Johannes Hildebrandi ja kirjeen vastaanottaja, todennäköisesti Turun tuomiorovasti Fredrik Trast, olivat aikoinaan opiskelleet samaan aikaan Pariisissa.⁴⁵ Henkilökohtaisilla kontaktiverkostoilla oli keskiajalla yleensäkin suuri merkitys opiskelupaikkojen valinnassa. Oli edullista jos opiskelija saattoi vieraassa maassa ja kaupungissa luottaa jonkun paikallisen kontaktihenkilön tukeen ja apuun tarpeen vaatiessa.

Uudelleen arvioinnin perusteet

Johtopäätöksinä voidaan lyhyesti todeta, että säilyneen lähdeaineiston ja kansainvälisen vertailumateriaalin valossa näyttää ilmeiseltä, että Turun katedraalikoulua ei, toisin kuin suomalaisessa tutkimuksessa on yleisesti oletettu, perustettu ennen 1200-luvun loppupuolikymmeniä. Ensimmäinen varma tieto koulun olemassaolosta on niinkin myöhäinen kuin vuodelta 1326.

Koulun opetuksesta on esitetty Malinien ajoista alkaen arvioita, jotka perustuvat lähinnä loogiseen olettamukseen, että oppisisällöt olisivat olleet samanlaiset kuin

muissa Euroopan katedraalikouluissa. Eri-tyisesti muissa Pohjoismaissa toimineita katedraalikouluja on käytetty vertailussa hyväksi. Siten on päätelty, että opetus olisi painottunut triviumin aineisiin, alkeelliseen laskutaitoon sekä papistolta vaadittavan laulutaidon hankintaan. Kauko Pirinen korosti lisäksi erityisesti käytännön harjoittelua, joka toteutettiin toimimalla tuomiokirkon kuoripappeina.

Kanonisen oikeuden ja muutaman säilyneen asiakirjan perusteella näyttää siltä, että opetus on todellisuudessa kallistunut enemmän pragmaattisiin taitoihin ja pastoraaliseen teologiaan kuin puhtaisiin triviumin kouluaineisiin. Pirisen käsitys siitä, että käytännön harjoittelulla oli merkittävä rooli katedraalikoulun pappiskoulutuksessa, on oikeansuuntainen. On kuitenkin epätodennäköistä, että enemmistö katedraalikoulun oppilaista olisi toiminut tuomiokirkon kuoripappeina. He olivat pääsääntöisesti liian nuoria ottamaan edes subdiakonin vihkimyksiä varsinaisesta pappisvihkimyksestä puhumattakaan. Sen sijaan on mahdollista, että osa koulun alumneista jatkoi tuomiokirkon palveluksessa ennen siirtymistä maaseudun seurakuntiin. Tällöin kyseeseen tulivat lähinnä ne oppilaat, jotka eivät jatkaneet opintojaan ulkomaisissa yliopistoissa.

Näyttää siltä, että Turun katedraalikoulun opetuksen taso oli aikakauden vaatimustason mukaan vähintäänkin kohtuullista, sillä kouluun pyrki opiskelijoiksi hiippakunnan omien miesten lisäksi myös ulkomaalaisia. Tiedetään myös, että Turun katedraalikoulun oppilaat eivät yleensä joutuneet turvautumaan yliopistojen järjestämiin valmentaviin opintoihin, vaan heidän osaamisensa riitti suoraan varsinaisten yliopisto-opintojen suorittamiseen.

Lähdeaineiston perusteella Turun katedraalikoulu perustettiin siis joitakin vuosikymmeniä myöhemmin kuin tutkimuksessa on yleensä oletettu. Toisaalta siellä tarjottu opetus näyttää olleen perusteellisempaa ja laadukkaampaa kuin aikaisemmin on oletettu. Säilyneiden tietojen valossa näyttää siltä, että Turun koulun curriculumiin sisältyi opintoja, joita kirkko-oikeus ei edellyttänyt katedraalikouluilta, vaan ainoastaan kirkkoprovinsien keskuskatedraalien kouluilta.

42. FMU 3603.

43. Concilium Lateranense IV, c. 11.

44. REA 336. Jo Johannes Hastig pitää tätä dokumenttia osoituksena Turun koulun opetuksen suhteellisen korkeasta tasosta; Hastig (1908) 5.

45. FMU 1668.

JOHTAMISPARADIGMA

ANNA KUOKKANEN –
HANNELE SEECK

Ihmissuhdekoulukunnan pioneerit Suomessa

1920-luvulla syntynyt ihmissuhdekoulukunta oli tieteellisen liikkeenjohdon ohella kansainvälisesti merkittävin johtamisparadigma 1900-luvun alkupuolella. Suomessa sen saavuttama huomio jäi kuitenkin vähäiseksi verrattuna tieteelliseen liikkeenjohtoon ja rationalisointiliikkeeseen. Artikkelissa tarkastellaan ihmissuhdekoulukunnan suomalaisten pioneerien keskeisiä kirjoituksia, historiallista tilannetta, jossa paradigma saapui Suomeen sekä syytä paradigman heikkoon menestykseen sen alkutaipaleella.

■ Ihmissuhdekoulukunnan (engl. *human relations school*) juuret johtavat 1920-luvulle, jolloin Yhdysvalloissa Hawthorne-elektroniikkatehtaalla toteutetun, valaistuksen ja työtalon yhteyttä tarkastelleen tutkimuksen yhteydessä havaittiin, että myös työyhteisön sosiaalisella dynamiikalla ja viihtyvyydellä on vaikutusta työn tuottavuuteen. Hawthorne-tutkimukset toimivat alkusykäyksenä tutkimusperinteelle, joka kyseenalaisti tieteellisen liikkeenjohdon tehokkuustavoitteet työvaiheisiin kuluvan ajan mittaamiseksi ja minimoimiseksi. Ihmissuhdekoulukunta vastasi tuottavuuden lisäämisen vaatimukseen työntekijöiden vuorovai-

kutusta korostavilla teorioilla ja työmenetelmillä.¹

Nimen ihmissuhdekoulukunta näille johtamisteorioille antoi kuitenkin vasta vuonna 1948 Fritz Roethlisberger *Harvard Business Review* -lehdessä julkaistussa artikkelissaan. Hän totesi, että ”on tullut aika antaa nimi tälle tutkimusten joukolle, paremman nimen puutteessa kutsun sitä tästedes termillä human relations”.² Nimestään huolimatta ihmissuhdekoulukunta ei ollut yhtenäinen koulukunta, vaan pikemminkin joukko tutkijoita, joita yhdisti samanlainen, työpaikan ihmissuhteisiin ja työhyvinvointiin keskittyvä näkökulma johtamiseen.³ Tässäkin artikkelissa ihmissuhdekoulukunta-nimellä viitataan suomalaisia pioneereja yhdistäneeseen ajattelu- ja teoriaperinteeseen eikä tiettyjen henkilöiden muodostamaan yhteiseen ryhmään tai koulukuntaan.

Suomalaisia johtamisalan yleislehtiä tarkastelleen tutkimuksen mukaan keskustelu ihmissuhdekoulukuntaan liittyvistä teemois-

1. Daniel A. Wren (2005) *The History of Management Thought*, Hoboken: John Wiley & Sons, 293–299; Stephen R. Barley & Gideon Kunda (1992) 'Design and Devotion: Surges of Rational and Normative Ideologies of Control in Managerial Discourse', *Administrative Science Quarterly* 37, 363–399.

2. Fritz Roethlisberger (1948) 'Human relations: rare, medium or well-done?', *Harvard Business Review* 26, 90, sit. W. Charles Redding (1985) 'Stumbling Toward Identity. The Emergence of Organizational Communication as a Field of Study', teoksessa Robert D. McPhee & Phillip K. Tompkins (toim.) *Organizational Communication: Traditional Themes and New Directions*, London: Sage, 35; Hannele Seeck (2008) *Johtamisopin Suomessa. Taylorismista innovaatioteorioihin*, Helsinki: Gaudeamus.

3. Hannele Seeck & Anna Kuokkanen (2007) 'Ihmissuhdekoulukunta – Sen synty, sisältö ja perintö', *Työelämän tutkimus* 5, 118–137.

ta on jatkunut 1930-luvulta tähän päivään asti, mutta se ei ole missään vaiheessa ollut Suomessa johtamiskeskustelua hallitseva paradigma.⁴ Yllättäen keskustelu ihmishuhdekoulukunnan 1900-luvun alussa muotoilemista teemoista on 2000-luvun ensimmäisinä vuosina ollut Suomessa suhteellisesti jopa runsaampaa kuin koskaan aikaisemmin.⁵ Ihmissuhdekoulukuntaa koskeva tieteellinen keskustelu on sen sijaan ollut Suomessa toistaiseksi vähäistä verrattuna useisiin muihin maihin ja paradigman tärkeät kansainväliset teoreetikot ovat Suomessa edelleen varsin tuntemattomia verrattuna muihin organisaatioteorioiden kehittäjiin. Tieteellisissä artikkeleissa ihmishuhdekoulukunnan perustajiin viitataan Suomessa harvoin.⁶ Vaikka hyvinvointi on nykyään yleisesti käytetty käsite työelämää koskevassa puheessa,⁷ käsitteen taustalla vaikuttavan ihmishuhdekoulukunnan kehityshistoria on jäänyt vaille systemaattista tarkastelua. Tämän vuoksi on tarpeen selvittää,

mihin paradigman juuret Suomessa johtavat ja minkälaiseen historialliseen tilanteeseen uusi johtamisparadigma täällä saapui.

Rationalisointi oli Suomessa toisen maailmansodan aikana ja etenkin sen jälkeen vaikutusvaltainen ajattelutapa teollisuudessa, liike-elämässä ja johtamisessa. Suomalainen rationalisointiliike sai vaikutteensa toisaalta Yhdysvalloissa syntyneestä taylorismista ja laajemmin tieteellisen liikkeen johdon periaatteista, toisaalta saksalaisesta rationalisointiliikkeestä. Tieteellisen liikkeen johdon ajatukset keräsivät Suomessa huomiota jo 1900-luvun alussa, mutta paradigmaan kuuluvat johtamistekniikat otettiin täällä laajamittaisesti käyttöön verrattain myöhään, vasta toisen maailmansodan jälkeen.⁸ Tässä vaiheessa useissa muissa maissa, kuten Yhdysvalloissa ja Britanniassa puhuttiin jo uudesta johtamisparadigmasta, ihmishuhdekoulukunnasta.⁹ Suomessa se nousi ensimmäisen kerran tietoisuuteen yhtä aikaa rationalisointiliikkeen kanssa, mutta ihmishuhdekoulukunnasta ei tullut tuolloin täällä vahvaa paradigmaa, vaan se jäi osin rationalisointiliikkeen varjoon.¹⁰ Ihmissuhdekoulukunnan ensimmäisen vaikutteet Suomessa näkyivät 1930- ja 1940-luvulla, minkä vuoksi tässä artikkelissa tarkastellaan kyseistä ajanjaksoa. Myöhemmin, 1960- ja 1970-luvulla ihmishuhdekoulukunnan vaikutus näkyi suomalaisessa työelämässä vähintään välillisesti henkilöstöhallinnon ja yritysdemokratian kehityksessä.¹¹

4. Hannele Seeck & Anna Kuokkanen (2008) The manifestation of management paradigms in Finnish journals and literature between 1921 and 2006, konferenssipaperi, hyväksytyt esitettäväksi Academy of Management -konferenssissa Anaheimissa, Kaliforniassa 11.8.2008. 1930-luvulla psykologisesta lähestymistavasta kirjoitettiin muun muassa *Teollisuuslehdessä*, ks. esim. *Teollisuuslehti* 5/1933, 139, 'Työnjohdon psykologiasta'.

5. Seeck & Kuokkanen (2008) 18.

6. Seeck & Kuokkanen (2007) 132–135. Ihmissuhdekoulukunnan omaksumista eri maissa on tutkittu mm. seuraavissa teoksissa ja artikkeleissa: John Banmen (1971) 'The Human Relations Movement in Canada', *Canada's Mental Health* 19, 18–23; Barley & Kunda (1992); Mauro F. Guillén (1994) *Models of Management. Work, Authority and Organization in a Comparative perspective*, Chicago: University of Chicago Press, 60–65, 227–247; Behlül Üsdiken (2004) 'Exporting Managerial Knowledge to the Outpost. Penetration of 'Human Relations' into Turkish Academia, 1950–1965', *Management Learning* 35, 255–270; Jennifer Delton (2007) 'Before the EEOC: How Management Integrated the Workplace', *Business History Review* 81, 269–196.

7. Hannele Huhtala & Marjo-Riitta Parzefall (2006) 'Innovatiivisuus ja aikapaine tietotyössä', *Työ ja Ihminen* 20, 149–157; ks. myös Hannele Huhtala & Marjo-Riitta Parzefall (2007) 'A Review of Employee Well-Being and Innovativeness: An Opportunity for Mutual Benefit', *Creativity and Innovation Management* 16, 299–306; Hannele Seeck & Marjo-Riitta Parzefall (2008) 'Employee Agency: Challenges and Opportunities for Psychological Contract Theory', *Personnel Review* 37, 543–563.

8. Hannele Seeck & Simo Järvelä (2007) 'Katsaus taylorismin saapumisesta Suomeen ja sen asemasta työnjohtokoulutuksen osana 1910–1950', *Työelämän tutkimus* 5, 251–59; Pauli Kettunen (1997) *Työjärjestys. Tutkielmia työn ja tiedon poliittisesta historiasta*, Helsinki: Tutkijaliitto 12–27, 88; Karl-Erik Michelsen (2001) *Työ, tuottavuus, tehokkuus. Rationalisointi suomalaisessa yhteiskunnassa*, Helsinki: Rationalisoinnin seniorikilta ry, 99; Kari Teräs (1992) 'Yrittäjyys yhteiskunnassa – yhteiskunnallisuus yrityksessä. Heikki Huhtamäki ja nykyaikaiset työsuhteet', Turun historiallinen arkisto 47, 233–289.

9. Guillén (1994) 60–65, 227–247; Seeck & Kuokkanen (2007).

10. Kettunen (1994) 362; Seeck & Kuokkanen (2007) 134; Seeck & Kuokkanen (2008) 34.

11. Kari Lilja (1987) 'Henkilöstöhallinnon ammattikäytännön kehityspiirteitä Suomessa', *Hallinnon tutkimus* 6, 185–194; Ari Väänänen (2006) 'Fysiologiasta voimavarojen tutkimiseen', teoksessa Kirsi Ahola, Sirkku Kivistö, Maarit Vartia (toim.) *Työterveyspsykologia*, Hel-

Artikkelissa tarkastellaan yhtäältä sitä, ketkä Suomessa puhuivat 1900-luvun alkupuoliskolla työn psykologisista ja sosiaalisista ulottuvuuksista ja minkälaisiin aiheisiin keskustelussa tartuttiin. Toisaalta arvioidaan sitä, miten ihmissuhdekoulukunnan pioneerien ajatukset vertautuivat tieteellisen liikkeenjohdon periaatteisiin, ja mikä Suomessa käydyssä keskustelussa suhde oli alun perin Yhdysvalloissa syntyneen ihmissuhdekoulukunnan ajatteluun ja teorioihin. Aineistona käytetään 1900-luvun alkupuolella kirjoitettuja teoksia, jotka haastoivat rationalisoinnin ja tieteellisen liikkeenjohdon periaatteet psykologisella näkökulmalla työn organisointiin. Nämä kirjat ovat Aksel Rafael Kurjen *Tekniikka ja kulttuuri sekä työntekijäin sielunelämä* (1936), V. A. Niinisen *Sielutieteelliset ja kasvatustieteelliset näkökohdat työssä* (1942) sekä Ohto Oksalan *Työn psykologia* (1948). Artikkelissa sivutaan myös muutamia muita ihmissuhdekoulukunnan kannalta merkittäviä suomalaisia henkilöitä.

Ihmissuhdekoulukunnan vakiintumista suomalaisen työelämää koskevaan keskusteluun on tärkeää tutkia, koska johtamisoppien omaksuminen on aina yhteiskunnallinen, ideologinen ja poliittinen prosessi.¹² On kiinnostavaa tarkastella, miten erilaisia johtamisperiaatteita on perusteltu niiden omaksumisvaiheessa, ja minkä vuoksi ihmissuhdekoulukunnan vaikutus jäi Suomessa 1900-luvun alkupuolella heikoksi. Johtamisparadigmojen leviämiseen ja omaksumiseen eri maissa vaikuttavat monet institutionaaliset tekijät, kuten valtion tuki, yritysten koko, yritysten kansainvälinen kehitys, talouden suhdanteet ja ammattiyhdistysliikkeiden toiminta.¹³ Johtamistiedon leviämistä koskevat

sinki: Työterveyslaitos, 19–29; Osmo A. Wiio (1970) *Yritysdemokratia ja muuttuva organisaatio*, Helsinki: Weilin Göös; Antti Malinen (2008) 'Työelämän toteutumaton murroskohta? Tarkastelussa 1960- ja 1970-lukujen yritysdemokratiavisiot', *Työelämän tutkimus* 6, 82–93; Anna Kuokkanen, Aino Laakso & Hannele Seeck (2009) 'Management Paradigms in Personnel Magazines of the Finnish Metal and Forest Industries', *Journal of Management History* 15, ilmestyy alkuvuodesta 2009.

12. Guillén (1994) 1–6.

13. Barley & Kunda (1992); Guillén (1994); Eric Abrahamson (1997) 'The Emergence and Prevalence of

tutkimukset osoittavat, että myös monet eri ammattikunnat kuten professorit, opettajat, toimittajat, johtajat, insinöörit ja konsultit voivat olla avainasemassa johtamistiedon muotoilemisessa ja levittämisessä.¹⁴ Johtamisparadigmojen omaksumista koskevassa kirjallisuudessa on usein keskitytty institutionaaliseen näkökulmaan, vaikka myös yksittäisten toimijoiden merkitys voi olla johtamistiedon levittämisessä ja käyttöönottamisessa tärkeä.¹⁵ Muun muassa Pauli Kettunen ja Karl-Erik Michelsen ovat ansiokkaasti kuvanneet tieteellisen liikkeenjohdon rantautumista Suomeen.¹⁶ Sen sijaan ihmissuhdekoulukunnan alkuajoista Suomessa on vähemmän systemaattista tutkimusta.¹⁷ Artikkelissa keskitytäänkin ihmissuhdekoulukunnan suomalaisiin pioneereihin, mutta myös tieteellistä liikkeenjohtoa on tarpeen käsitellä jonkin verran ihmissuhdekoulukunnan pioneerien ajatusten peilaamiseen.

Employee Management Rhetorics: The Effects of Long Waves, Labor Unions, and Turnover, 1875 to 1992', *Academy of Management Journal* 40, 491–533.

14. Guillén (1994) 15; Eric Abrahamson (1996) 'Management Fashion', *The Academy of Management Review* 21, 254–285, 255; Lars Engwall & Matthias Kipping (2004) 'Introduction: The Dissemination of Management Knowledge', *Management Learning* 35, 245–253; Andrew Sturdy (2004) 'The Adoption of Management Ideas and Practices: Theoretical Perspectives and Possibilities', *Management Learning* 35, 155–179. Susanna Fellman (2007) on tarkastellut johtamiskoulutuksen kehitystä Suomessa artikkelissaan 'From Consolidation to Competition – The Development of Modern Management Education in Finland, 1958–2000', *Nordiske Organisasjonsstudier* 9, 5–38.

15. Julian Birkinshaw, Gary Hamel & Michael J. Mol (2008) 'Management Innovation', *Academy of Management Review* 33, 825–845; Lars Engwall & Matthias Kipping (2004) 'Introduction: The Dissemination of Management Knowledge', *Management Learning* 35, 243–253.

16. Pauli Kettunen (1990) 'Taylorismin tulo Suomeen', teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Pauli Kettunen (1994) *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Kettunen (1997); Pauli Kettunen (2001) *Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta*, Helsinki: Yliopistopaino; Karl-Erik Michelsen (1999) *Viides sääty. Insinöörit suomalaisessa yhteiskunnassa*, Helsinki: Tekniikan Akateemisten Liitto & Suomen Historiallinen Seura; Michelsen (2001); ks. myös Seeck & Järvelä (2007).

17. Ks. kuitenkin Kettunen (1994) 361–369; Väänänen (2006); Seeck & Kuokkanen (2007); Seeck & Kuokkanen (2008).

Johtamisen historia paradigmojen näkökulmasta

Steven Barley ja Gideon Kunda erottavat johtamisen historiassa viisi paradigmaa: teollisen parantamisen (1870–1900), tieteellisen liikkeenjohdon (1900–23), ihmissuhdekoulukunnan (1923–55), rakenneteoriat (1955–80) ja kulttuurikoulukunnan (1980–). Vuosiluvut viittaavat paradigmojen vaikutukseen Yhdysvalloissa.¹⁸ Ennen ihmissuhdekoulukunnan syntyä tieteellinen liikkeenjohto oli arvioinut työtä pitkälti tehokkuuden perusteella. Alunperin Frederick Taylorin kehittämän järjestelmän tarkoituksena oli jakaa työprosessi yksittäisiin työvaiheisiin, jotka voitaisiin laskea, mitata ja poistaa työprosessista kaikki työntekijän tarpeettomat työvaiheet ja liikkeet. Näin saavutettiin useissa tapauksissa jopa moninkertainen työteho.¹⁹

Tieteellisen liikkeenjohdon levittämä tehostamisen ideologia joutui Yhdysvalloissa kuitenkin pian myös kritiikin kohteeksi, ja työelämään kaivattiin inhimillisempiä piirteitä. Taylorismin tuottamina ongelmina pidettiin työn yksitoikkoisuutta, poissaoloja, työntekijöiden suurta vaihtuvuutta, konflikteja sekä työntekijöiden matalaa työmoraalia, ja niiden nähtiin heikentävän yritysten tuottavuutta. Ongelmien yhtenä syynä pidettiin teollisuuden liian pitkälle edennyttä teknistymistä, jossa ei enää ollut tilaa yksilöllisyydelle.²⁰ Myös 1920-luvulla syntynyt ihmishuhdekoulukunta kritisoi tieteellisen liikkeenjohdon soveltamaa työprosessin paloittelemista pieniin osiin, ja pyrki päinvastoin laajentamaan ja rikastamaan työntekijöiden työnkuvausta sekä kierrättämään työtehtäviä. Työntekijöitä myös rohkaistiin yhteistyöhön ja vuorovaikutukseen työyhteisössä.²¹ Kaikissa suhteissa ihmishuhdekoulukunta ei kuitenkaan edustanut jyrkkää katkosta tieteellisen liikkeenjohdon ajatteluun. Sekä ihmishuhdekoulukunnalle että tieteelliselle liikkeenjohdolle yhteisiä tavoitteita olivat tuottavuuden lisääminen ja johtajan auktoriteetin legitimointi. Molemmat opit pyrkivät myös tieteelliseen objektiivisuuteen eivätkä juuri huomioineet organisaatioiden toimintaympäristöä työn järjestämisen kysymyksissä.²²

Pauli Kettunen on todennut, että Suomen tapaukseen ei sovi erityisen hyvin organisaatio-oppien historiasta tuttu kehityskaari, jossa psykologia on nähty pehmeänä vastauksena tieteellisen liikkeenjohdon aiheuttamiin ongelmiin työpaikoilla. Tieteellisen liikkeenjohdon tekniikoiden käyttöönotto ja työpsykologian soveltaminen limittyivät Suomessa toisiinsa ja ajoittuivat molemmat 1940-luvulle. Kettusen mukaan työpsykologia oli Suomessa tapa legitimoida työelämän suhteita ja tehostaa työnantajien ja -tekijöiden yhteistyötä, jolloin työpsykologia oli pikemminkin osa rationalisointiliikettä kuin sen vastavoima.²³ Tätä Kettusen näkemystä käytämme lähtökohtana tässäkin artikkelissa. Koska pioneerit ovat yksi keskeinen ryhmä johtamistiedon levittämisessä, argumenttimme on, että ihmishuhdekoulukunnan pioneerien teoksia tutkimalla voidaan saada uutta tietoa paradigman alkuvaiheista Suomessa.²⁴

Psykotekniikka tieteellisen liikkeenjohdon jatkeena

Tieteellisen liikkeenjohdon ajatukset rantauduivat Suomeen ensi kerran 1910-luvulla, jolloin opin puolesta innokkaimmin puhui professori ja geologi Jakob Johannes Sederholm.²⁵ Sederholm ihaili avoimesti Taylorin tieteelliseen tietoon perustuvaa menetelmää ja opasti kirjassaan *Työn tiede* (1916), miten oppia voitaisiin soveltaa Suomessa eri aloilla. Taylorismissa Sederholmia viehätti eri-

18. Barley & Kunda (1992) 363.

19. Frederick Taylor (1911) *The Principles of Scientific Management*, New York: W. W. Norton, 40–55; Wren (2005) 239–241, 258.

20. Guillén (1994) 65–66; Ellen O'Connor (1999) 'Minding the workers, the meaning of 'Human' and 'Human Relations' in Elton Mayo', *Organization* 6, 223–246; Nikolas Rose (1999) *Governing the Soul. The Shaping of the Private Self*, London: Free Association Books, 59; Guillén (1994) 9–13; Hannele Huhtala (2004) *The Emancipated Worker? A Foucauldian Study of Power, Subjectivity and Organising in the Information Age*, *Commentationes Scientiarum Socialium* 64, Helsinki: Suomen Tiedeseura.

21. Morgan (1997) 34–36; Seeck & Kuokkanen (2007) 119–120.

22. Huhtala (2004) 70–71; Seeck & Kuokkanen (2007) 119–120.

23. Kettunen (1994) 362; Kettunen (1997) 91.

24. Ks. Sturdy (2004) 157; Abrahamson (1996) 255.

25. Kettunen (1997) 14.

tyisesti se, että sen avulla saatiin ”täysin varma ja objektiivinen, puolueeton selvitys kunnollisen työntekijän normaalista saavutuksesta”.²⁶ Sen perusteella voitiin määrittää työntekijän työsuoritukseen perustuva oikeudenmukainen palkka, mikä Sederholmin mukaan hyödytti yhtälailla työntekijää kuin työnantajaa.²⁷

Tieteellisen liikkeenjohdon johtamistekniikat omaksuttiin kuitenkin Suomessa varsin myöhään, vasta toisen maailmasodan jälkeen. Hitaan omaksumisen syinä olivat muun muassa Suomen hidas teollistuminen ja yritysten pieni koko. Pienissä ja erikoistumattomissa tehtaissa tuotantoa tehostavia toimenpiteitä ei juuri tarvittu. Teollistuminen kuitenkin vauhdittui heti sodan jälkeen jälleenrakennuksen ja Neuvostoliitolle maksettavien sotakorvausten myötä, ja samalla tieteellisen liikkeenjohdon tekniikoita otettiin laajemmin käyttöön.²⁸ Tieteellistä liikkeenjohtoa ajavan rationalisointiliikkeen vaikutus oli kuitenkin Suomessa varsin vahva jo sotien välisenä aikana. Liikettä edistivät valtiolliset instituutiot, kuten vuonna 1924 perustettu Maatalouden työtehosseura, jonka toiminta alkuhankaluuksien jälkeen laajeni 1930-luvulla ja edesauttoi uusien tehokkaampien menetelmien käyttöönottoa maataloudessa. Rationalisointi edistyiikin maataloudessa huomattavasti nopeammin kuin tehtaissa.²⁹ Teollisuudessa systemaattinen rationalisointi käynnistyi vasta sota-aikana, jolloin rationalisointia kohtaan tunnetut pelot muun muassa työttömyyden leviämisestä jäivät poikkeusoloissa taka-alalle. Tuotantoa ja viljelyä voimaperäistämällä pyrittiin selviytymään sodan menetyksistä. Valtio edisti rationalisointia muun muassa perustamalla vuonna 1942 Työtehovaltuuskunnan, jonka tehtävänä oli koordinoita teollisuudessa, alkutuotannossa, kodeissa ja hallinnossa tehtävää rationalisointityötä.³⁰ Samana vuonna perustettiin myös Teollisuuden työteliitto, joka otti tehtäväkseen rationalisoinnin tunnetuksi tekemisen ja edistämisen Suomessa.³¹ Jukka Tuomisto luonnehtii liiton toiminnan alkuaikojaa avoimen aatteellisiksi ja propagandistisiksi.³²

Tieteellinen liikkeenjohto kuvattiin niin

Suomessa kuin muuallakin tieteelliseen tutkimukseen perustuvaksi, objektiiviseksi ja siten poliittisesti ja ideologisesti riippumattomaksi.³³ Johtamistekniikoiden soveltamisella on aina vaikutuksia työntekijöiden välisiin suhteisiin ja työmarkkinasuhteisiin.³⁴ Tieteellisen liikkeenjohdon avulla pyrittiin usein torjumaan epäjärjestystä ja estämään poliittiset levottomuudet. Näin työnjohtajat osallistuivat osaltaan yhteiskuntarauhan turvaamiseen.³⁵ Mauro Guillénin mukaan johtamisparadigmassa on kaksi ulottuvuutta: johtamisideologia sekä siihen perustuvat johtamistekniikat. Ideologia tarkoittaa johtamisteorioiden pohjalla piileviä oletuksia ja näkemyksiä ongelmista, joita paradigmaan liittyvät teoriat pyrkivät ratkaisemaan. Tekniikat puolestaan viittaavat teorioiden käytännön sovelluksiin, eli konkreettisiin toimintatapoihin organisaatioissa.³⁶ Keskeistä on se, ettei johtamistekniikoita voi harjoittaa tyhjiössä ilman jonkinlaista, taustalla vähintään implisiittisesti vaikuttavaa ideologiaa.³⁷ Myöskään ihmisuuhdekoulukunta ei ollut ideologioihin sitoutumaton paradigma, vaan sen taustalla vaikuttivat osin samat tehokkuuden ja työntekijöiden kontrollin tavoitteet, jotka tieteellisen liikkeenjohdon

26. J. J. Sederholm (1916) *Työn tiede*, Porvoo: WSOY, 18. Ruotsinkielinen alkuteos *Arbetsvetenskap* ilmestyi vuonna 1915.

27. Sederholm (1916) 18.

28. Kettunen (1997) 12–27, 88; Kettunen (2001) 27; Michelsen (2001) 18.

29. Michelsen (2001) 58–59, 82.

30. Teräs (1992) 237; Michelsen (2001) 120; Pääministeri Risto Rytin II hallituksen ohjelma, Rytin ohjelmapuhe valtioneuvoston yleisessä istunnossa 27.3.1940; Seeck (2008) 80; Seeck & Järvelä (2008).

31. *Tehostaja* 1/1943, 1.

32. Jukka Tuomisto (1986) *Teollisuuden koulutustehävien kehittyminen. Tutkimus teollisuustyönantajien koulutustoiminnan ja kvalifikaatiointressien historiallisesta kehityksestä Suomessa*, *Acta Universitatis Tampereensis* ser A vol 209, Tampere: Tampereen yliopisto, 208.

33. Sederholm (1916) 18; Taylor (1911) 7; Guillén (1994) 9; Michelsen (1999) 288–290.

34. Kettunen (1994) 18–29.

35. Michelsen (2001) 46; ks. myös Edv. Lehmann (1918) *Kasvatus työhön*, Porvoo: WSOY.

36. Hannele Huhtala & Aino Laakso (2006) 'Kirjallisuuskatsaus johtamisen rakenneanalyttiseen paradigmaan', *Hallinnon tutkimus* 25, 4–18; Guillén (1994) 7–8; Seeck (2008) 21.

37. Guillén (1994) 7–8.

taustalla ilmaistiin eksplisiittisemmin. Ihmissuhdekoulukunnan johtamistekniikoita kuitenkin perusteltiin rationaalisten argumenttien sijaan normatiivisella retoriikalla, joka vetosi työntekijöiden yhteenkuuluvuudentunteeseen ja häivytti työn ja vapaa-ajan sekä johtajien ja työntekijöiden välisiä eroja. Ihmissuhdekoulukunta painotti myös työpaikalla yhteisesti jaettuja arvoja ja normeja sekä hyvinvointia, sillä paradigman teorioiden mukaan työpaikkaansa sitoutuneet ja motivoituneet työntekijät tuottivat parempia tuloksia.³⁸

Uusi, tieteelliseen liikkeenjohtoon nähden psykologisempi virtaus levisi suomalaiseseen työntutkimukseen ja johtamiseen alkusi Saksasta, kuten suuri osa muistakin johtamisvaikutteista 1900-luvun alkupuolella.³⁹ Psykotekniikan kehittäjänä pidetään saksalaista Hugo Münsterbergiä, jonka uutena oivalluksena oli soveltaa psykologista tietoa työelämään.⁴⁰ Münsterberg tutki muun muassa sitä, minkälaisia vaatimuksia työ asetti työntekijälle, kuinka työhön parhaiten sopivat työnhakijat pystyttäisiin erottelemaan muista, minkälaisissa psykologisissa olosuhteissa yksilöt pystyivät parhaisiin suorituksiin ja miten työntekijöiden mieleen oli mahdollista vaikuttaa niin, että tuotettaisiin liiketoiminnan kannalta parhaita saavutuksia.⁴¹ Bernhard Wuolle oli vuosisadan alun rationalisointiliikkeen tärkeimpiä hahmoja, mutta vaikutti myös psykologisemman otteen saapumiseen Suomeen.⁴² Münsterbergin kirjoituksiin tutustunut Wuolle kutsui yhdessä Suomalaisten teknikkojen seuran kanssa saksalaisen professori W. Moeden luennoimaan Helsinkiin psykotekniikan perusteista vuonna 1920.⁴³

Suomessa psykotekniikka oli kiinteässä yhteydessä rationalisointiin, sillä sen tarkoituksena oli löytää oikeat ja soveltuvat työntekijät oikeille paikoille.⁴⁴ Uutta tieteelliseen liikkeenjohtoon nähden oli kuitenkin se, että työntekijöiden soveltuvuutta arvioitiin aikaisempaa enemmän psyykkisten, ei ainoastaan fyysisten ominaisuuksien perusteella. Tällaiselle menetelmälle oltiin vastaanottavaisia sisällissodan jälkeisessä poliittisesti herkässä tilanteessa. Moeden luennot herättivät kiinnostusta, mikä puolestaan

rohkaisi Wuolletta perustamaan Suomen ensimmäisen psykoteknillisen laboratorion. Se rakennettiin VR:n alaisuuteen, ja sen malli omaksuttiin Saksasta.⁴⁵

Työntekijöiden valinnan lisäksi uutta psykologista lähestymistapaa käytettiin myös työntekijöiden väsymystä koskevassa keskustelussa 1920-luvulta lähtien.⁴⁶ Väinö Valkola kirjoitti väsymyksestä 1940-luvulla kirjassaan *Työ ja väsymys teollisuudessa*, jossa hän huomioi myös yksilöpsykologisia seikkoja:

Harkittaessa miten työ saataisiin tarkoituksenmukaisimmin hyödyttämään tuotantoa, ei riitä matemaattisten arvojen huomiointi, vaan on yhtä paljon tarkattava itseään työn suorittajaa ja niitä reaktioita, joista hänen työpanoksensa suuresti riippuu.⁴⁷

Valkolan kirjoittaa hyväksyvästi tieteellisen liikkeenjohton harjoittamasta aikatutkimuksesta,⁴⁸ mutta toisaalta käsittelee esimerkik-

38. Rose (1999); Barley & Kunda (1992).

39. Michelsen (1999) 57, 78–79; Kettunen (1994) 216–217; Seeck & Järvelä (2007) 253.

40. Wren (2005) 193; Matti Vartiainen (1994) *Työn muutoksen työvälineet. Muutoksen hallinnan sosiotekniset menetelmät*, Espoo: Otatieto, 26.

41. Hugo Münsterberg (1913/2006) *Psychology and Industrial Efficiency*, Boston: IndyPublish.com.

42. Timo Herranen (2007) 'Wuolle, Bernhard (1876–1962)' Kansallisbiografia-verkkojulkaisu, *Studia Biographica* 4, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997–, viitattu 30.10.2007, saatavissa: <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/1004/>.

43. Michelsen (2001) 49; Münsterbergin vaikutuksesta suomalaisen psykologian varhaiseen kehitykseen ks. myös Jouko Aho (1993) *Sieluun piirretty viiva. Psykologisia perinteitä suomenmielisestä sielutieteestä kokeelliseen kasvatustoppiin*, *Prometheus-sarja*, Oulu: Kustannus Pohjoinen, 208–109.

44. Ks. esim. B. von Alftan (1924) 'Onko psykotekniikalla käytännöllistä arvoa teollisuudelle?' *Teollisuuslehti* 8/1924, 108–111; myös Kettunen (1994) 221–222.

45. Michelsen (2001) 49; Antti Malinen (2007) 'Työmiesten ja perheenäntien väsymyksestä käyty keskustelu 1920–1940-luvulla', *Historiallinen aikakauskirja* 105, 180.

46. Väinö Valkola (1943) *Työ ja väsymys teollisuudessa. Ammattienedistämislaitoksen ammattikirjoja N:o 26*, Helsinki: Otava; V. A. Niininen (1942) *Sielutieteelliset ja kasvatustieteelliset näkökohdat työnjohdossa*, Helsinki: Otava, 73–80; laajemmin työntekijöiden väsymystä koskevasta keskustelusta vuosisadan alkupuolella ks. Malinen (2007).

47. Valkola (1943) 3.

48. Valkola (1943) 39.

si sitä, miten työntekijöiden tehokkuuteen vaikuttaa se, että he tietävät työnjohtajan näkevän vaivaa työolojen parantamiseen.⁴⁹ Valkolan vaikutteet tulivat ruotsalaisesta ja saksalaisesta kirjallisuudesta.⁵⁰ *Teollisuuslehdessä* ilmestyneessä kirja-arvostelussa väsymystä luonnehdittiin aiheena ajankohtaiseksi ja kiitettiin Valkolan teosta hyödylliseksi etenkin työvoimapulaan liittyvien ongelmien ratkaisemisessa.⁵¹ Väsymyksen ehkäisy nähtiin olevan myös suorassa yhteydessä työn tehokkuuteen ja tuottavuuteen. Psykologian soveltaminen nähtiinkin johtamiskeskustelussa edelleen pikemminkin rationalisoinnin työkaluna kuin mahdollisuutena työntekijöiden viihtyvyyden lisäämiseen.

Parantamalla työnjohtoa ja olosuhteita itse työssä opitaan suojelemaan työntekijöitä turhalta väsymykseltä ja siten kohotetaan työtehoa ja työn tuloksia. Tämä on sekä työnantajain että työntekijäin yhteinen etu.⁵²

Samanlainen psykologian ja työn tehostamisen liitto näkyy Urho Peltosen teoksessa *Työsubde* (1939). Useita rationalisointia käsitteleviä teoksia⁵³ kirjoittanut Peltonen painuu tässä kirjassa työhyvinvointia koskeviin kysymyksiin. Peltonen näkee rationalisointitoimenpiteiden parantavan myös työviihtyvyyttä.⁵⁴ Rationalisoinnin painotus on kuitenkin Peltolan teoksessa vahva, eikä häntä siten voi pitää ensisijaisesti ihmiskoulukunnan ajatusten edistäjänä. Peltosen teos kuitenkin kuvastaa suomalaista suhtautumistapaa, jossa psykologinen lähestymistapa työhön nähtiin usein rationalisoinnin täydentäjänä ja työhyvinvointi rationalisoinnin yhtenä sivuvaikutuksena.⁵⁵

Järkeistäminen ei kuitenkaan ole sidottu tähän taloudelliseen näkökantaan. [Järkeistämisen] tuloksena on lisäksi parempi viihtyminen, yhteisymmärrys ja sovinnollisuus. Näistä hyötyy koko yhteiskunta. Onnellisemmat olot synnyttävät taas uutta voimaa ja uutta työtä ("Kraft durch Freude") ja sitä tietä uutta varallisuutta.⁵⁶

Aksel Rafael Kurki (1880–1951, vuoteen 1935 asti Rosenqvist) oli ihmisystävällisen

psykologisen johtamistavan puolestapuhuja. Hän kirjoitti paljon kasvatuksesta, kurinpidosta ja koulutuksesta, mutta myös ammatinvalinnasta ja psykologian soveltamisesta työelämään.⁵⁷ Teoksessaan *Tekniikka ja kulttuuri sekä työntekijäin sielunelämä* (1936) Kurki käsitteli monipuolisesti psykologista työntutkimusta. Kurjen näkemys psykologian käytöstä työnjärjestämisessä ei kuitenkaan ollut yhtä vahvasti sidoksissa tehostamiseen kuin Valkolan ja Peltosen kirjoissa. Kurjen vaikutteisiin voi lukea psykoteknikan, erityisesti Münsterbergin ja useiden muiden saksalaisten tutkimukset, joihin hän oli perehtynyt teostaan varten.⁵⁸ Kurki analysoi kirjassaan tekniikan kehitystä ja sen vaikutusta ihmiseen. Vaikka Kurki suhtautui tekniikan edistysaskeliin innostuneesti, hän kritisoi tayloristisen järjestelmän monotonisuutta, sen työtä köyhdyttävää vaikutusta sekä tieteellisen liikkeenjohdon tapaa ymmärtää työntekijä pelkkänä mekaanisen prosessin osana.

Ja kuten olemme nähneet, menee johdonmukainen taylorismi tässä suhteessa niin pitkälle, että se tarkoin määrää työläiselle jokaisen erityisen työliikkeen aina osasenttimetreissä ja osasekunneissa eikä salli lyhyintäkään lepoa ilman nimenomaisesti määrättyä. Tämä merkitsee ajatuskykyisen työläisen alentamista pelkäksi "koneensyöttäjäksi", vieläpä suorastaan koneeksi. Taylorin menetelmän perusteena näyttää olevankin sellainen maailmankatsomus, että maailmassa on muutamia harvoja yli-ihmisiä ja suuri joukko sellaisia olentoja, jotka kaitselmus on määrännyt olemaan työnorjina.⁵⁹

Kurki näki tayloristisessa työjärjestelmässä jopa totalitaristisen yhteiskunnan uhkan. Kun työntekijän ei tarvitse ajatella tai käyttää arvostelukykyään työssä, hän saattaa luopua helpommin myös muista oikeuksistaan. Taylorismi johti Kurjen mukaan myös ammattitaitojen rappeutumiseen ja perinteisten käsityöläisten vähenemiseen, mikä osaltaan aiheutti sosiaalista eriarvoistumista, koska koulutettujen ammattityöläisten ryhmän katoaminen tarkoitti yhteiskunnan po-

larisoitumista työnjohdon ja tehdastyöläisten välillä.⁶⁰ Kurjen mielestä ei ollut moraalisestikaan oikein tyypistää työntekijää pelkäksi taloudelliseksi tuotannontekijäksi. Taloudellisten tarkoituksien tavoittelemisen oli Kurjen mukaan oikeutettua ”vain siinä määrässä, kuin ne eivät loukkaa suurempia, sosiaalis-eettisiä arvoja”.⁶¹ Kurjen kirjoituksissa näkyivätkin vahvasti filosofiasa saadut vaikutteet, ja hän viittaa kirjassaan muun muassa Rousseau'hon ja Kantiin.

Kurjen mukaan Taylorin ajatuksiin tuli suhtautua kriittisesti, eikä niitä hänen mukaansa voinut soveltaa Suomen oloissa sellaisenaan. Tieteellisen liikkeenjohdon täydennykseksi Kurki tarjosi psykotekniikkaa, joka ottaa huomioon työn vaikutukset kokonaisvaltaisemmin.⁶² Kurjen mukaan psykotekniikan tehtävänä oli ”saada aikaan tätä sisäistä osanottoa, elävää harrastusta työhön, herättää ja vaalia työntöön ja luomisen iloa, vastuunalaisuudentuntoa, toimintatarmoa ja -voimaa”.⁶³ Myös ihmissuhdekoulukunnan vaalima työviihtyvyys oli Kurjelle tärkeää työn suunnittelussa.⁶⁴

Jos työnjohtaja tai insinööri tahtoo alaisten henkilöitten kohtelemisessa osua oikeaan, tulee hänen ensinnäkin omassa käyttäytymisessään osoittaa johdonmukaista tahdikkautta, tyyntä itsensähillitsemistä sekä samalla taitoa asettua osaaottavaisesti toisten asemaan, eläytyä niihin sielullisiin edellytyksiin, joista työläisten elämän- ja toiminnanilo riippuu, ja syventyä paitsi yksilö- myöskin yhteistyötä helpottavien voimien vaalintaan.⁶⁵

Kurjen mukaan työntekijöistä voitiin sitouttaa työpaikkaansa palkitseamalla hyvästä suorituksesta sekä perehdyttämällä heidät työpaikkansa historiaan. Näin työntekijät saatiin ymmärtämään työnsä merkitys työpaikan ja koko yhteiskunnan kannalta. Kurjen mukaan johtajan tuli myös olla hyvä ihmistuntija ja osata motivoida työntekijöitä. Johtajan oli ansaittava työntekijöiden kunnioitus omalla osaamisellaan, sillä ihmiset eivät kunnioita johtajaa, jolla ei ole pätevyyttä työhön.⁶⁶ Kurki ei uskonut pakottamiseen, vaan hänen mielestään johtajan

tehtävä oli vastuuntunnon kehittäminen alaisissaan. Tämä puolestaan lisäsi työntekijöiden ahkeruutta ja työtehoa.⁶⁷

Kurjen näkemykset seurasivat osin Karl Marxin vieraantumisen retoriikkaa: äärimmillään kehitetyn tayloristisen työnjaon myötä työntekijä erikoistui yhteen pieneen työvaiheeseen eikä enää nähnyt työnsä lopputulosta, minkä vuoksi hän ei myöskään kokenut työn loppuunsaattamisen tuottamia onnistumisen elämyksiä.⁶⁸ Ratkaisuna vieraantumiseen Kurki näki koneellisen työn poistamisen niiltä aloilta, joilla se ei ollut välttämätöntä, tai järjestelmän, jossa työntekijä voisi osallistua työn suunnitteluun. Kurjen mielestä myös vapaa-ajan luova ja omaehtoinen toiminta saattoi toimia vastaavina työn tylsistyttävälle vaikutukselle. Hän ehdotti muun muassa maan jakamista työväestölle, mikä mahdollistaisi pienen

49. Valkola (1943) 53–55.

50. Valkola (1943) esittelee lähdeiteoksensa kirjan esipuheessa sivuilla 3–4.

51. 'Työ ja väsymys teollisuudessa', *Teollisuuslehti* 3/1943, 60.

52. 'Työ ja väsymys teollisuudessa', *Teollisuuslehti* 3/1943, 60.

53. Ks. esim. Urho Peltonen (1938) *Rationalisointityön järjestely Ruotsissa, Saksassa ja meillä*, Helsinki: Suomen teollisuusliitto; Urho Peltonen (1938) *Tehtaan toiminnan tehostaminen: Eräitä periaatteita ja niiden sovellutuksia*, Suomen Rationalisointityön Edistämisyhdistyksen julkaisu No 3, Porvoo: WSOY; Urho Peltonen (1944) *Työntutkimukset teollisuudessa*, Suomen teollisuuden rationalisointilautakunnan julkaisu 7, Porvoo: WSOY.

54. Urho Peltonen (1939) *Työsubde*, Suomen Rationalisointityön Edistämisyhdistyksen julkaisu No 4, Porvoo: WSOY, 13–15.

55. Kettunen (1994) 362.

56. Peltonen (1939) 14.

57. Aksel Rafael Rosenqvist (1920) *Elämänuran valinta ja kokeellinen ammattisielutiede, Sivistys ja Tiede* 11, Porvoo: WSOY; Aksel Rafael Kurki (1936) *Tekniikka ja kulttuuri sekä työntekijän sielunelämä*, Porvoo: WSOY.

58. Kurki (1936) 250–253.

59. Kurki (1936) 44–45.

60. Kurki (1936) 45–46.

61. Kurki (1936) 49–50.

62. Kurki (1936) 58–59.

63. Kurki (1936) 89–91.

64. Kurki (1936) 214.

65. Kurki (1936) 213–214.

66. Kurki (1936) 214–217.

67. Kurki (1936) 220–221.

68. Kurki (1936) 28, 123–127; Karl Marx & Friedrich Engels (1978) *Valitut teokset, 1. osa*, Moskova: Edistys.

mittakaavan viljelemisen ja ylläpitäisi tehdastyöläisten yhteyttä luontoon.⁶⁹ Vaikka Kurki piti tärkeänä vapaa-aikaa ja sen työn rasituksista palauttavaa vaikutusta, hän paheksui esimerkiksi tanssimista, alkoholin-käyttöä ja ”kaikenlaisia kevytmielisiä huvituksia ja sunnuntai-riemuja epämiellyttävien seurauksineen”.⁷⁰ Kurjen pyrkimys kannustaa työväestöä vapaa-ajan sivistäviin ja kasvatuksellisiin aktiviteetteihin⁷¹ muistuttaa 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alkupuolella Suomessa harjoitettua vapaa-ajan moraalisaätelyä, jonka avulla sivistyneistö pyrki kontrolloimaan työläisten vapaa-aikaa ja vahvistamaan kansallista yhtenäisyyttä.⁷² Muutenkin Kurjen kirjoituksissa kuultaa paikoin moralismi, joka vaatii ihmisiltä henkisyttä, siveellisyyttä ja korkeaa moraalialia.⁷³

Kurjen teoksen kehitysoptimismi ja teknologiamyönteisyys herättivät Suomessa keskustelua poliittista eliittiä myöten, kun sosiaalidemokraattien kansanedustaja Sylvii-Kyllikki Kilpi vei teoksen eduskuntaan. Kilven mukaan oli ollut väärin myöntää julkaisutukea poliittiselle ja epätieteelliselle teokselle, joka pönkitti kapitalistista järjestelmää. Närkästyksen syynä oli ainakin osittain teoksen omistaminen merkittävillä suomalaisille teollisuusjohtajille ja vuorineuvoksille.⁷⁴ Teoksen herättämä negatiivinen huomio sosiaalidemokraattien keskuudessa tuntuu jopa nurinkuriselta, koska kirja vaikuttaa perusvireeltään olevan pikemminkin työntekijän kuin työnjohtajan puolella. *Teollisuuslehdessä* Kurjen teosta sen sijaan referoitiin muuten varsin positiivisessa hengessä, mutta Kurjen tieteellistä liikkeenjohdotoa kohtaan esittämien kriittisten näkemysten arveltiin olevan ”hiukan teoreettista laatua”.⁷⁵ Rationalisoinnin kritiikin torjuminen *Teollisuuslehdessä* ei ole yllätys, sillä Suomen työnantajain keskusliiton julkaisema lehti oli vuosisadan alkupuolella vahvasti rationalisoinnin ja tieteellisen liikkeenjohdon menetelmien kannalla.⁷⁶ Muuten teoksen saama huomio jäi vähäiseksi.⁷⁷

Vaikka Kurjen ajattelussa on paljon ihmishuhdekoulukunnan ajattelulle ominaisia elementtejä, hän ei kuitenkaan viittaa yhteenkään ihmishuhdekoulukunnan keskeiseen

kansainväliseen teoreetikkoon. Sen sijaan Kurki osoittaa kirjassa tutustuneensa useiden tieteellisen liikkeenjohdon uranuurtajien, kuten Frederick Taylorin, Henry Fordin, Henry Ganttin ja Frank Gilbrethin teoksiin.⁷⁸ Münsterbergin ja muiden saksalaisten psykoteknikkojen vaikutus näkyi Kurjen kirjassa erityisen vahvana. Psykotekniikka ei kuitenkaan ollut yksin Kurjen käsissä. Esimerkiksi suomalainen Anitra Karsten (1902–88) tutki väsymystä ja työntekoon vaikuttavia psykologisia tekijöitä Berliinin psykologisessa instituutissa Kurt Lewinin tutkimusryhmässä, ja vuonna 1928 Karstenin väitöskirja *Psychische Sättigung* ilmestyi Lewinin julkaisemassa klassisessa psykologian sarjassa. Karstenin työ muodosti perustan myöhemmälle kyllästymisilmiöiden psykologiselle tutkimukselle. Palattuaan Suomeen 1930- ja 1940-luvun vaihteessa Karsten työskenteli mainos- ja myyntipsykologian opettajana Svenska Handelshögskolanissa Helsingissä. Vuonna 1951 hänet nimitettiin psykologian dosentiksi ja sosiaalipsykologian opettajaksi nykyisen Svenska social- och kommunalhögskolanin edeltäjään Svenska Medborgarhögskolaniin.⁷⁹

69. Kurki (1936) 179–182; vrt. työmiesten hyvinvoinnista käytyyn keskusteluun 1900-luvun alussa: Mikko Jauho (2007) 'Terveys on työmiehen ainut pääoma. Työ, lepo ja liikunta suomalaisessa terveysvalistuksessa 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa', *Historiallinen aikakauskirja* 105, 169.

70. Kurki (1936) 136.

71. Kurki (1936) 164–188.

72. Anne Seppänen (2000) *Populaarikulttuuri sosiaaliturvamisväylänä. Tampereen työväestön julkiset hovit 1860-luvulta vuoteen 1917*, Tampere Universtiy Press, 118–121; Anu-Hanna Anttila (2005) *Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaätely Suomessa 1930–1960-luvuilla*, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, 149–150.

73. Kurki (1936) 237–241; Kurjen moralismista ks. myös Aho (1993) 199.

74. Kettunen (2001) 38–46, 68–71; Michelsen (1999) 208–209.

75. 'Nykyaikainen tekniikka ja työntekijän sielunelämä', *Teollisuuslehti* 6/1937, 163–165, kirjoittaja "S.F".

76. Seeck & Kuokkanen (2008).

77. Kettunen (2001) 38–46, 68–71.

78. Paradigmojen keskeisten teoreetikoiden määrittelyssä on nojaututtu Mauro Guillénin (1994) jaotteeluun.

79. Anna-Liisa Sysiharju (1989) 'Anitra Karsten 11.12.1902–29.10.1988', *Psykologia* 24, 46–47; 'Psykologi i ekonomi', *Affärsekonomska Revy* 3/1951; Seeck (2008) 135; Kettunen (1994) 220.

Psykologia työnjohtajan apuna

Rationalisointiaatteen leviäminen Suomessa toisen maailman sodan jälkeen aiheutti jonkin verran vastarintaa ja kritiikkiä. Antero Rautavaara tiivistää rationalisoinnin aiheuttamat ongelmat seuraavassa katkelmassa:

Ensinnäkin on todettava, että riittävän laajasti ymmärrettyä rationalisointi edellyttää myöskin tuotantoprosessiin kytketyn elävän voiman entistä järkevää hyväksikäyttöä, mikä teknillistä vertausta käyttäen merkitsee työntekijän hyötysuhteen nostamista nykyisestäään. Toiseksi voimakas sosiaalinen paine monine kuohuntailmiöineen on tehnyt työsuhteen hoitamisen arkaluontoiseksi ja vaikeaksi. On tällöin hyvin ymmärrettävää, että se työnjohdon kerrostuma, joka joutuu välittömästi tekemisiin työntekijöiden kanssa, elää nykyään tiettyä kriisikautta, jonka vaikeuksia luonnehtivat ennen muuta syvällisemmän ihmistuntemuksen ja -käsittelytaidon puute, epätietoisuus oman arvovalan perusteista ja vajavaisesta koulutuksesta johtuvat aukot työsuhteiden hoitamistavoissa.⁸⁰

Rationalisointi oli tuottanut tulosta, mutta johtamiseen kaivattiin nyt ihmisläheisempää otetta. Ensimmäiset ihmissuhdekoulukuntaa käsittelevät artikkelit suomalaisissa johtamisalan lehdissä ilmestyivät 1930-luvulla, mutta systemaattisemmin ihmissuhdekoulukunnan teemoista alettiin kirjoittaa 1940-luvulla. Aluksi lehtikirjoittelu oli heräävää tietoisuutta sosiaalisten ja henkisten tekijöiden merkityksestä työntekijöiden viihtyvyydelle ja sitä kautta myös työn tuottavuudelle. Toisaalta keskustelu tieteellisestä liikkeenjohdosta ja rationalisoinnista jatkui edelleen vilkkaana, eikä niiden retoriikkaa juuri kyseenalaistettu.⁸¹ 1940-luvulla psykologian rooli korostui myös työnjohtopissa. V. A. Niininen käsittelee vuonna 1942 johtamisen psykologisia puolia teoksessaan *Sielutieteelliset ja kasvatustieteelliset näkökohdat työnjohdossa*. Niininen oli jyvaskyläläinen kunnallispoliitikko, kansakouluntarkastaja sekä Ammatinedistämislaitoksen opettaja, joka oli kiinnostunut kasvatustieteen soveltamisesta työelämään.⁸²

Kirjansa lähtökohtana Niininen esittää kysymyksen siitä, onko sielutiede tuotantolämässä tarpeellista. Niinisen mukaan koneita hoidettiin hyvin, koska ne olivat tuotannon kannalta välttämättömiä, mutta usein vähemmälle huomiolle jäivät työntekijät, joiden huonolla kohtelulla oli kuitenkin vähintään yhtä suuri vaikutus tuottavuuteen kuin koneiden hoidon laiminlyönnillä.⁸³ Niininen tarkasteli kirjan ensimmäisessä osassa muun muassa ihmisen sosiaalisia tarpeita sekä ympäristön, perinnöllisten tekijöiden ja hormonitoiminnan vaikutusta persoonallisuuteen ja tunne-elämään. Kirjan toisessa osassa Niininen esitti, miten näitä asioita voitiin soveltaa johtamiseen. Kirjassa näkyvät Niinisen Ruotsissa työnjohtokursseilla omaksumat ihmishuhdekoulukunnan teorioille perustuvat opit.⁸⁴ Sen sijaan ihmishuhdekoulukunnan keskeisimpien kansainvälisten teoreetikoiden vaikutus ei Niinisen mukaan kirjassa näy kuin välillisesti ruotsalaislähteiden kautta.⁸⁵

Niinisen kirjan tarkoituksena oli esitellä niitä psykologisia ja kasvatustieteellisiä tekijöitä, jotka johtajan tuli huomioida johtamisessa luodakseen työntekijöille miellyttävät työolot ja päästäkseen mahdollisimman hyviin tuloksiin.⁸⁶ Niinisen mielestä Taylorin johtamisjärjestelmä ei ollut riittävä, sillä se ei ottanut huomioon ihmisen tarpeiden kokonaisuutta, vaan keskittyi lähinnä fyysisen suorituskykyyn, jota Niinisen mukaan ei kuitenkaan voinut arvioida erillään psyykkisistä tarpeista.⁸⁷ Myös ihmisen sosiaalisuus ja yhteiskunnalliset tarpeet tuli hu-

80. Antero Rautavaara (1945) 'Teollisuuden työnjohtopisto perustettu: viitteitä toiminnan suuntaviivoista', *Tebostaja* 4/1946, 106.

81. Seck & Kuokkanen (2008).

82. Anne Hosio-Paloposki (2006) *Koulukasvatusta teknologisoituvaan yhteiskuntaan. Kansakoulun ope-*
tussuunnitelman rakentuminen, 1945–1952, Helsinki: Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehityskeskus, 92, 99; ks. myös V. A. Niininen (1945) *Kasvatus- ja koulukysymys demokraattisessa yhteiskunnassa*, Helsinki: Tammi.

83. Niininen (1942) 10–11.

84. Niininen (1942) 7–8; Kettunen (1994) 359–360.

85. Ihmissuhdekoulukunnan keskeisimmät teoreetikot, ks. Guillén (1994) 17–18 ja Seck & Kuokkanen (2007) 122–128.

86. Niininen (1942) 7.

87. Niininen (1942) 12, 19.

mioida työn järjestelyissä.⁸⁸ Niinisen mukaan johtajan tuli olla ennen kaikkea ”arvokas huomaavainen kasvattaja”, jolla on johtamansa asiaosaamisen lisäksi psykologista vaistoa ja kyky kohdella alaisiaan oikein.⁸⁹

Työnjohtajan asema on muuttunut siten, että vaikka hänelle onkin teknillinen tieto ja taito tarpeellista, hänellä täytyy tämän lisäksi olla ihmistuntemusta. Hänen täytyy olla innostunut myöskin ihmisistä, jotta hän voi käytöksellään ja ihmistuntemuksellaan herättää ihailua alaisissaan ja sellaisen tunteen, että meillä on johtaja, joka ”tietää asiansa”.⁹⁰

Niininen korosti kirjoituksissaan myös työniloa sekä alaisen ja johtajan välisen luottamuksen merkitystä työn sujuvuuden kannalta.⁹¹ Niininen suositti työntekijöiden valintaan psykotekniikkaa, jotta voitiin välttyä vääriltä valinnoilta ja niiden työmoraalia murentavalta vaikutukselta.⁹² Suosimansa psykotekniikan hän kuitenkin erotti terävästi taylorismista ja siihen kuuluvista aika- ja liiketutkimuksista.⁹³ Vaikka Niininen irtisanoutui taylorismin ajattelutavasta ja tekniikoista, hänellekin työntekijän tehokkuus oli itsestään selvä tavoite, johon johtaminen tähtäsi.⁹⁴ Tehokkuuden ihanteesta huolimatta Niinisen kirjasta huokuu varsin humaani näkemys. Niininen esimerkiksi viittaa monissa kohdissa filosofian ja psykologian suomalaiseen uranuurtajaan Eino Kailaan sekä useisiin filosofiin, kuten Kantiin, Lockeen, Schopenhaueriin, Rousseau'hon, Nietzscheen, Steineriin ja Jungiin. Johtamisteoreetikoista Niininen viittaa hyväksyvästi Henry Fayoliin, jota pidetään hallinnollisen koulukunnan esi-isänä.⁹⁵

Niininen kirjoitti teoksessaan sielutieteestä, eikä vältellyt normatiivisia arvostelmia.⁹⁶ Ohto Oksala (1905–84) sen sijaan oli modernimpi psykologi, joka käsitteli monipuolisesti ja Niinistä kiihkottomammin työnjohdon psykologisia ulottuvuuksia teoksessaan *Työn psykologia*. Oksala oli opiskellut Leipzigin Saksassa 1930-luvulla, ja toimi Wuolteen perustaman VR:n psykoteknillisen laboratorion johtajana vuosina 1938–44.⁹⁷

Myöhemmin Oksala aloitti työn Suomen ensimmäinen työpsykologian ja työnjohtopelin professorina astuessaan virkaan Teknillisessä korkeakoulussa vuonna 1952.⁹⁸ Työterveyslaitoksen psykologian osaston johtajana hän puolestaan toimi vuosina 1950–62. Teknillisen korkeakoulun työpsykologian laboratorio aloitti toimintansa vuonna 1946 ja Työterveyslaitoksen psykologian osasto perustettiin virallisesti vuonna 1951, joskin toiminnan suunnittelu oli aloitettu Oksalan johdolla jo edellisellä vuonna. Toimintansa ensimmäisinä vuosina Työterveyslaitoksen psykologian osasto keskittyi psykoteknillisiin soveltuvuustutkimuksiin. 1950-luvulla vallinneeseen rationalisointiaatteeseen psykologian osasto vastasi tiedottamalla toiminnastaan vihkosella nimeltä *Produktiviteettia lisäämään psykologisella rationalisoinnilla*.⁹⁹ Psykologian osaston profiloiminen rationalisointitoimintaan kuvaa tieteellisen liikkeenjohdon vahvaa asemaa ihmishuokoulukuntaan nähden 1950-luvun Suomessa. Työpsykologiakin ymmärrettiin usein osaksi rationalisointiliikettä.¹⁰⁰

Oksalan kanssa työskennellyt Häkkinen luonnehtii Oksalaa ”pohdiskelijaksi, asioiden ideoijaksi ja hahmottajaksi”, joka ei ollut erityisen tuottelias kirjoittaja, mutta innosti työtovereitaan sitäkin enemmän ja antoi heille riittävästi vapautta työssään.¹⁰¹ Ihmissuhdekoulukunnan oppien vaikutus näkyy *Työn psykologia* -kirjassa, jossa Oksala muun muassa kuvailee Hawthorne-tut-

88. Niininen (1942) 9.

89. Niininen (1942) 155.

90. Niininen (1942) 253, kursivointi alkuperäisessä.

91. Niininen (1942) 187–189, 237–244.

92. Niininen (1942) 82–83.

93. Niininen (1942) 91.

94. Niininen (1942) 78.

95. Niininen (1942) 224–225; Daniel A. Wren, Arthur G. Bedeian & John D. Breeze (2002) 'The foundations of Henri Fayol's administrative theory', *Management Decision* 40, 906–918; Wren (2005) 209–213.

96. Esim. Niininen (1942) 244.

97. Sauli Häkkinen (1993) *Työterveyslaitoksen psykologian osasto 1950–1970*, Helsinki: Työterveyslaitos, 2.

98. Kettunen (1994) 362.

99. Häkkinen (1993) 1–2, 12–14; Sirkku Kivistö (2006) 'Psykologia suomalaisen työelämän tarpeisiin', teoksessa Kirsi Ahola, Sirkku Kivistö, Maarit Vartiä (toim.) *Työterveyspsykologia*, Helsinki: Työterveyslaitos, 31.

100. Ks. myös Kettunen (1994) 362.

101. Häkkinen (1993) 2.

kimuksia. Vuonna 1948 ilmestyneessä ensimmäisessä painoksessa Hawthorne-osio ei tosin vielä ole mukana. Oksalan näkemysten mukaan sosiaalisten suhteiden kokonaisuus vaikutti merkittävästi työprosessien sujuvuuteen, ja siksi johtajan tuli työssään huomioida työntekijöiden sosiaaliset tarpeet.¹⁰² Oksalan mukaan työnjohdon tehtävä oli ensinnäkin ”työpaikan muodosteleminen, työhuoneiden järjesteleminen ja työvälineiden muovaaminen sellaisiksi, että ne helpottavat työn suorittajan tehtävää, säästävät häntä, tekevät hänen olonsa miellyttäväksi ja kohottavat työtehoa”. Toiseksi työntekijää on käsiteltävä ”inhimillisesti ja innostavasti”. Lisäksi johtajan vastuulla oli työhön kannustaminen, aloitetoiminnan aikaansaaminen sekä työntekijöiden valinnan ja koulutuksen kehittäminen.¹⁰³ Kaikki nämä periaatteet kuuluivat varhaisten ihmishuonekoulutuksen teoreetikoidenkin pyrkimykseen.¹⁰⁴ Kurjen tavoin Oksala oli sitä mieltä, että vapaa-ajan harrastukset voivat kompensoida työn yksipuolisia rasituksia.¹⁰⁵ Oksala tarkasteli teoksessaan myös sitä, miten työntekijän ”sielullinen väsymys” eli kyllästyminen työhön syntyi ja miten sitä voitiin ehkäistä.¹⁰⁶ Oksalan teoksen työtehoa ja liikesarjoja sekä niiden rationalisointista tarkastelevat osiot muistuttavat puolestaan varsin paljon tieteellisen liikkeenjohdon aika- ja liiketutkimusta.¹⁰⁷

Teollisuuden työteholiiton järjestämällä vuoden 1943 Työtehopäivillä keskusteltiin rationalisoinnin lisäksi aloitetoiminnasta, joka nähtiin työntekijän uudenaikaisena mahdollisuutena vaikuttaa työhönsä. Toki sen taustalla oli myös toive tehostaa tuotantoprosesseja kerätyn tiedon avulla.¹⁰⁸ Työnjohtajakoulutusta koskevassa keskustelussa V. A. Niininen toivoi koulujen todistuksiin arvosanaa ”sosiaalisesta mielialasta”. Niinisen mukaan tällainen arvosana helpottaisi valitsemaan johtajiksi henkilöitä, joilla on kyky käsitellä ihmisiä.¹⁰⁹ Ihmissuhdekoulutuksen opit tulivat mukaan suomalaisen johtajien koulutukseen ensimmäisen kerran 1930-luvulla, mutta niiden vaikutus jäi tuolloin lyhytaikaiseksi. Seuraavalla vuosikymmenellä keskusteltiin työn psykologisista perusteista. Samaan aikaa kuitenkin lisää-

tyi kiinnostus myös rationalisointi- ja tehokkuusoppeja kohtaan. Sen vuoksi myös ihmishuonekoulutuksen toinen aalto johtajakoulutuksessa 1940-luvulla jäi lyhyeksi, kun taylorismi ja työntutkimus hallitsivat johtamiskoulutuksessa toisen maailmansodan jälkeen. Vähitellen johdon koulutuksessa, erityisesti Ammatinedistämislaitoksessa, alettiin kuitenkin puhua myös ryhmäilmioistä ja työpsykologiasta.¹¹⁰ 1950-luvulla työpsykologia kytkeytyi entistä selvemmin yleiseen organisaatioteoriaan, ja ensimmäinen väitöskirja työsociologiassa oli Paavo Kolin työorganisaatiossa ilmeneviä ennakkoluuloja käsittelevä teos (1955), joka edusti samalla ihmishuonekoulutuksen ajatteluperinnettä.¹¹¹

Ihmishuonekoulutuksen oppien pohjalta Yhdysvalloissa 1940-luvulla kehitetty työnjohdon rekrytointi- ja koulutusohjelma Training within Industry (TWI) tuli tunnetuksi Suomessa pian sen jälkeen, kun se oli esitelty kansainvälisen rationalisointijärjestön konferenssissa vuonna 1947, ja ohjelmaa alettiin soveltaa seuraavana vuonna myös täällä. Ohjelma koostui kolmesta osasta: työnopastus, työn suunnittelu ja yksinkertaistus sekä ihmishuonekoulutuksen opetuksesta. Ensimmäisen vuoden aikana tuhatkunta työnjohtajaa oli jo käynyt kurssin.¹¹²

102. Oksala (1948/1956) 206–208.

103. Oksala (1948/1956) 5.

104. Wren (2005).

105. Oksala (1948/1956) 171–176.

106. Oksala (1948/1956) 141–156.

107. Ks. esim. Henry Lawrence Gantt & Alex W. Rathe (toim.) (1915/1961) *Gantt on Management, Guidelines for Today's Executives*, New York: American Management Association & The American Society of Mechanical Engineers.

108. Teollisuuden työteholiitto (1944) *Esitelmät ja keskustelu Teollisuuden työtehopäivillä 4. ja 5. päivänä lokakuuta 1943*, Helsinki: Teollisuuden työteholiitto.

109. Teollisuuden työteholiitto (1944) 135–136.

110. Paula Tiihonen (1992) *Hallintovallan pikkupilari: hallintoa koskevasta ajattelusta, opetuksesta, tutkimuksesta*, Helsinki: Paula Tiihonen, 67; Seeck (2008) 130; Tuomisto (1986).

111. Tiihonen (1992) 58; Seeck (2008) 139; Paavo Koli (1955) *Ennakkoluuloista teollisessa organisaatiossa, Sosiaalipoliittisen ybdistyksen tutkimuksia 2*, Porvoo: WSOY.

112. Tiihonen (1992) 68; Seeck (2008) 139.

Ihmissuhdekoulukunnan asema 1900-luvun alkupuolen johtamiskeskustelussa

Lopuksi pohditaan sitä, mikä suomalaisia ihmissuhdekoulukunnan pioneereja yhdisti, miten psykotekniikasta ja työnpsykologiasta Suomessa käyty keskustelu vertautuu tieteelliseen liikkeenjohtoon ja toisaalta ihmissuhdekoulukunnan kansainväliseen perinteeseen. Samalla eritellään myös mahdollisia syitä ihmissuhdekoulukunnan varsin heikoksi jääneeseen vaikutukseen Suomessa 1900-luvun alkupuolella.

Suomalaisista työnjohto-oppaista Kurjen, Niinisen ja Oksalan teokset puhuivat selvimmän psykologisen ja ihmissuhdekoulukunnalle ominaisen johtamisotteen puolesta Suomessa 1930- ja 1940-luvulla. Taulukoista 1 ja 2 nähdään, että ihmissuhdekoulukunnan pioneerit olivat psykologeja ja kasvatustieteilijöitä, kun taas tieteellistä liikkeenjohtoa ja taylorismia Suomessa promoteineet kirjoittajat olivat saaneet kauppatieteellisen, teknisen tai luonnontieteellisen koulutuksen. Samanlainen jako pätee pitkälti myös johtamisoppien kansainvälisesti merkittävimpiin teoreetikoihin.¹¹³ Ihmissuhdekoulukunnan suomalaiset pioneerit jäivät kuitenkin vähälle huomiolle 1930- ja 1940-luvun suomalaisessa johtamiskeskustelussa. Esimerkiksi *Teollisuuslehdessä* ja *Tebostajassa* heidän teoksiinsa oli vain muutamia viittauksia. Muutenkin ihmissuhdekoulukunnan teorioita käsiteltiin hyvin vähän verrattuna rationalisoinnin saamaan huomioon johtamisalan lehdissä.

Suomalaisia 1900-luvun alkupuoliskon työnjohto-oppaita lukiessa huomio kiinnittyy konemetaforan laajaan käyttämiseen työntekijän yhteydessä niin tieteellisen liikkeenjohtoa kuin psykologisempaakin johtamisotetta käsittelevissä kirjoissa.¹¹⁴ Rationalisoijien tapaan varhaisten psykoteknikoiden ja työnpsykologienkin orientaatio työnjohdon tutkimukseen oli varsin teknis-rationaalinen.

Ja tosiaankin on ihminen kone, jota ei käytä höyry eikä sähkö, vaan sielu, ja jonka tuotanto riippuu siitä, miten hänen sieluun hoidetaan ja kohdellaan.¹¹⁵

Myös tieteellinen tutkimus hahmottui legitiimiksi perustaksi johtamiselle ja työn organisoinnille niin rationalisoijien kuin psykoteknikoiden ja varhaisten työnpsykologienkin kirjoituksissa.¹¹⁶ Vaikka psykologisemman näkemyksen omaavat sanoutuivat irti useimmista Taylorin menetelmistä, he näkevät Taylorin töiden ansiona niiden tieteelliseen tietoon perustuvan pohjan. Esimerkiksi Oksala antaa Taylorille tunnustusta siitä, että tämän ansiosta ”myös työnjohtoa nykyään pyritään saattamaan rationaaliselle, so. tieteelliselle pohjalle”.¹¹⁷ Myös Kurki kehuu Tayloria tieteellisten menetelmien käytöstä työn suunnittelussa.¹¹⁸ Monissa muissa asioissa Kurkea ja Niinistä yhdisti kriittisyys Taylorin järjestelmää kohtaan.¹¹⁹ Oksala puolestaan piti Taylorin saavutuksia rationalisoinnin saralla merkittävänä.¹²⁰ Voisikin sanoa, että tarkastelluista pioneereista Kurki ja Niininen edustavat selvimmän ihmissuhdekoulukunnalle ominaista ajattelua, joka useissa muissa maissa toimi tieteellisen liikkeenjohdon haastajana ja vastavoimana.

Sen sijaan Oksala näki ihmissuhdekoulukunnan opit ja työnpsykologian soveltamisen pikemminkin osana rationalisointia. Esimerkiksi *Tebostaja*-lehdessä Oksala kuvailee työssä viihtymisen ja työtehon yhteyttä näin:

Myös työteho kysymykset tulevat esille työtätekevän ihmisen mentaalibiogeenin yhteydessä, ja onneksi nämä kysymykset

113. Guillén (1994), 15–20.

114. Sederholm (1916) 18; Kurki (1936) 212; Valkola (1943) 6, 55; Niininen (1942) 10–11, 157; ks. myös Kettunen (1997) 97–98.

115. Kurki (1936) 212.

116. Oksala (1948/1956) 3–4, 7.

117. Oksala (1948/1956) 7.

118. Kurki (1936) 43.

119. Niininen (1942) 12; Kurki (1936) 42–58.

120. Oksala (1948/1956) 8.

121. Taulukon lähteet: Kettunen (1997); Michelsen (2001); Sederholm (1916); Saija Heinonen (2006) *Käsityö – taide – teollisuus. Näkemyksiä käsityöstä taide-teollisuuteen 1900-luvun alun ammatti- ja aikakauslehdissä*, *Jyväskylän Studies in Humanities* 52, Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto; Herranen (2007); Erkki Pihkala (1999) *Suviranta, Bruno (1893–1967), Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*, *Studia Biographica* 4, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997–, viitattu 30.10.2007, saatavissa: <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/7227/>.

Taulukko 1. Tieteellisen liikkeenjohdon omaksumisen tärkeimpiä vaikuttajia Suomessa¹²¹

Nimi	Asema/t	Keskeiset kirjoitukset	Vaikutteet
Jalmari Kekkonen 1878–1948	Arkkitehti, opettaja, kauppa- ja teollisuusministeriön ammatillisten koulujen tarkastaja, aktiivinen kirjoittaja useissa ammattilehdissä	Suomensi Taylorin teoksen <i>Principles of Scientific Management</i> (Tieteellisen liikkeenhoidon periaatteet)	Taylorismi, Yhdysvallat
Jakob J. Sederholm 1863–1934	Professori, geologi, useita luottamus-toimia	<i>Arbetets vetenskap</i> (Työn tiede)	Taylorismi
Bernhard Wuolle 1876–1962	Yleisen koneopin ja teollisuustalouden professori (TKK), VR:n pääjohtaja, ministeri	<i>Suomen teknillinen korkeakouluopetus 1849–1949</i> , lehtikirjoitukset mm. Teknillisessä aikakauslehdessä	Taloudellinen ja teknillinen rationalisointi, Yhdysvallat ja Saksa
Bruno Suviranta 1893–1967	Kansantaloustieteen professori (TKK ja HY), useiden yritysten johtokuntien jäsen, kansainvälisten taloustieteellisten yhdistysten jäsen	<i>The study of the balance of trade in England: A study in Mercantilism</i> (1923), <i>Taloudelliset realiteetit – ja poliittiset</i> (1956)	Taloudellinen liberalismi

Taulukko 2. Ihmissuhdekoulukunnan pioneerit Suomessa

Nimi	Asema/t	Keskeiset kirjoitukset	Vaikutteet
Akseli Rafael Kurki 1880–1951	Kasvatus- ja opetusopin dosentti, Venäjän kielen lehtori	<i>Tekniikka ja kulttuuri sekä työntekijäin sielunelämä</i> (1936)	Kasvatusoppi, saksalainen psykotekniikka, teknologinen optimismi
V. A. Niininen	Kansakouluntarkastaja, kansakoulun opetus-suunnitelmakomitean jäsen, kunnallispoliitikko	<i>Sielutieteelliset ja kasvatusopilliset näkökohdat työhjössä</i> (1942)	Ruotsin työnjohto-opiston kautta omaksutut ihmissuhdekoulukunnan vaikutteet
Ohto Oksala 1905–1984	VR:n psykoteknillisen laboratorion johtaja, työpsykologian ja työnjohto-opin professori (TKK), Työterveyslaitoksen psykologian osaston johtaja	<i>Työn psykologia</i> (1948)	Ihmissuhdekoulukunta, taylorismi, saksalainen psykotekniikka

suhtautuvat toisiinsa sängen myönteisesti, kunhan asioita katsotaan kyllin laajasta näkökulmasta. Työn psykologiahan on osoittanut, että silloin kun ihminen viihtyy työssään ja saa siitä tyydytystä – mikä juuri sielullisen teveyden kannalta on ensiarvoisen tärkeää – on myös hänen työtehonsa suurin.¹²²

Myös esimerkiksi työnjohto-opetusta antavan *Tietomiehen* 1940-luvun opetusmateriaali kuvasti rationalisoinnin ja psykologian liittoa työelämässä. Oppikirjojen joukossa oli sekä Oksalan ihmishuhdekoulukuntaa edustava *Työn psykologia* että Eino M. Niinen *Työntutkimustekniikka*, joka puolestaan tarjosi rationalistisempaa lähestymistapaa työnjohdon ongelmiin.¹²³

On huomionarvoista, että tarkastelluissa kirjoissa ei Oksalan *Työn psykologiaa* lukuun ottamatta mainita lainkaan ihmishuhdekoulukunnan kansainvälisiä pioneereja. *Työn psykologiassa* esitellään sivun verran ihmishuhdekoulukunnan syntyyn johtaneita Yhdysvalloissa tehtyjä Hawthorne-kokeita, mutta siinäkin tutkijaryhmän jäsenten nimet jäävät mainitsematta. Suomalaiset pioneerit näyttävät siis ainakin tekstiensä perusteella tunteneen ihmishuhdekoulukunnan kansainväliset teoreetikot huonosti. Sen sijaan tieteellisen liikkeenjohdon teoreetikot tunnettiin Suomessa varsin hyvin ja heihin viitattiin kirjallisuudessa paljon, myös kaikissa tarkastelluissa kirjoissa. Ihmishuhdekoulukunnan teoreetikot jäivät vuosisadan alkupuolella Suomessa vieraiksi ja oppi välittyi lähinnä muista maista, kuten Saksasta, Yhdysvalloista ja Ruotsista saatujen vaikutteiden kautta. Tulos on yhdenmukainen sen huomion kanssa, että ihmishuhdekoulukunnan klassikkoteoksista ainoatakaan ei ole käännetty suomeksi, vaikka kaikkiin muihin merkittäviin johtamisparadigmoihin liittyvää kirjallisuutta on suomennettu varsin paljon. Siten tuntemus ihmishuhdekoulukunnan keskeisistä teemoista jäi Suomessa varmasti verrattain vähäiseksi teosten kirjoitusaikaan 1930–1960-luvuilla.¹²⁴ Suomeen ensimmäiset työelämän sosiaalista ulottuvuutta ja ihmishuhdeita koskevat teoriat ja käytännön sovellukset tulivat psykotekniikan ja varhaisen

työpsykologian muodossa. Osa suomalaisen ihmishuhdekoulukunnan pioneerien vaikutteista oli peräisin filosofiasta, mikä on ymmärrettävää, koska psykologia tai silloinen ”sielutiede” kuului Suomessa 1930-luvulle asti filosofian oppialaan.¹²⁵

Syy varsin instrumentaaliseen näkemykseen työntekijöistä sekä ihmishuhdekoulukunnan heikkoon menestykseen saattaa johtua osin siitä, että insinööreillä oli 1900-luvun alkupuolella Suomessa paljon valtaa. Insinöörien käsissä työelämää kehiteltiin Suomessa varsin rationaalisesti, ja metaforat seurasivat tekniikasta työnjohtoon.¹²⁶ Sen sijaan esimerkiksi Britanniassa, missä ihmishuhdekoulukunnalla oli paljon vaikutusta sekä ideologiana että johtamistekniikoiden tasolla, vallitsi 1900-luvun alkupuolella humanistinen ajatteluperinne, joka loi ihmishuhdekoulukunnan opeille vastaanottavaisen maaperän.¹²⁷ Johtamismuotien leviämistä tutkinut Chester Spell havaitsi, että johtamisen muotivirtaukset vaikuttivat joillakin liike-elämän aloilla aikaisemmin kuin toisilla.¹²⁸ Siten myös johtamisparadigmojen omaksumisen voisi ajatella tapahtuvan eri liike-elämän aloilla eri aikoihin ja eri intensiteetillä.¹²⁹ Suomalaisen johtamispuheen rationaalisuuteen lieneekin vaikuttanut osaltaan suomalaisen teollisuuden keskittyminen teknisille aloille, eli metsä- ja kaivannaisteollisuuteen. Useimpia Suomen suurimmista työpaikoista johtivat insinöörit, joiden saama tekninen koulutus ei todennäköisesti tarjonnut heille valmiuksia ihmishuhdekoulukunnan suosittelujen johtamismenetelmien soveltamiseen.¹³⁰

1900-luvun alkupuolella psykologia oli Suomessa vielä nuori tiede. Suomen ensimmäinen sielutieteen professuuri perustettiin vasta vuonna 1936 Jyväskylän Kasvatusopilliseen korkeakouluun, vaikkakin psykologian opetusta oli annettu muutamissa oppilaitoksissa jo ennen tätä. Lisäksi psykologista tutkimusta oli tehty muiden tieteiden, kuten kasvatusopin, fysiologian ja filosofian piirissä.¹³¹ Vakiintuneen psykologian perinteen puuttuminen kuitenkin todennäköisesti vaikutti osaltaan ihmishuhdekoulukunnan suhteelliseen vähäiseen näkyvyyteen Suomessa 1900-luvun alkupuolella.

Ihmissuhdekoulukunnan ajatuksilla ei myöskään ollut Suomessa samanlaista vahvaa institutionaalista ja valtiollista tukea kuin rationalisointiliikkeellä, joka 1900-luvun alkupuoliskolla ajoi tuotannon tehostamista ja muita tieteellisen liikkeenjohdon periaatteita Suomessa.¹³² Psykologista lähestymistapaa korostaneen uuden johtamisopin leviäminen jäikin vuosisadan alussa yksittäisten pioneerien aktiivisuuden varaan kunnes työpsykologian asema vahvistui vuosisadan puolivälissä muun muassa Työterveyslaitoksen ja Teknillisen korkeakoulun psykologian osastojen perustamisen myötä sekä johtamiskoulutusta antaneiden instituutioiden opetuksen kautta.

Ihmissuhdekoulukunnan näkyvyyteen vuosisadan alun johtamiskeskustelussa vaikuttanee myös Suomessa suhteellisen myöhään tapahtunut teollistuminen, minkä vuoksi tieteellisen liikkeenjohdonkin menetelmät otettiin täällä käyttöön varsin myöhään. Ihmissuhdekoulukunta jäi vaiheena väliin, ja se omaksuttiin eräänlaisena tieteellisen liikkeenjohdon täydentäjänä. Suomalaisessa johtamiskeskustelussa tieteellisestä liikkeenjohdosta siirryttiin suoraan toiseen rationaaliseen paradigmaan, eli rakenneanalyysiin, joka nousi esiin suomalaisessa johtamiskeskustelussa ja yrityksissä 1960-luvulla.¹³³ Edellä kuvattu insinöörien valta on ehkä vaikuttanut siihen, että rationaaliset paradigmat ovat menestyneet täällä psykologisempien ja humanistiseen traditioon nojaavien johtamisoppien kustannuksella. Etenkin 1900-luvun alkupuolella tieteellisen liikkeenjohdon puolesta argumentoitiin johtamisalan lehdissä usein ideologisilla väitteillä. Rationalisointi nähtiin välttämättömänä Suomen menestykselle ja tieteellisen liikkeenjohdon käytäntöjä perusteltiin usein kansallisella hyödyllä.¹³⁴ Rationaaliset teorit ja argumentit ovat menestyneet suomalaisessa yhteiskunnallisessa ja taloudellisessa keskustelussa ja päätöksenteossa myöhemminkin usein normatiivisia perusteluita paremmin.¹³⁵

Johtopäätöksenä voidaan todeta, että vaikka erityisesti Kurki ja Niininen etsivät teoksissaan aidosti vaihtoehtoja rationalisoinnille ja pyrkivät työelämän uudistuksiin,

heidän teostensa vaikutus ja tunnettuus jäi varsin vähäiseksi. Toisaalta kansainvälisestäikin on esitetty kriittisiä näkemyksiä siitä, miten paljon ihmissuhdekoulukunnan pioneerien teorioilla lopulta oli vaikutusta työpaikkojen inhimillistymiseen. Vaikka monissa maissa ihmissuhdekoulukunnasta keskusteltiin runsaasti, useissa tapauksissa ylevalt kuulostavat periaatteet ja teorit jäivät retoriikan tasolle.¹³⁶ Merkillepantavaa Suomen tilanteessa on se, että täällä sekä ihmissuhdekoulukunnan suomalaisten että ulkomaisten pioneerien tuntemus on ollut heikko. Tämän vuoksi ihmissuhdekoulukunnalle ominaiset johtamisajatuksukset eivät henkilöidy Suomessa keneenkään, vaan ovat jääneet irralliseksi retoriikaksi. Silti psykologisempi johtamisote vakiintui hiljalleen Suomessakin, vaikkakin pitkälti tieteellisen liikkeenjohdon tekniikoiden käyttöön-oton rinnalla.

122. *Tehostaja* 9/1950, 711, kursivointi alkuperäisessä lähteessä.

123. Kettunen (1994) 360.

124. Seeck & Kuokkanen (2007) 123, 132; Seeck & Kuokkanen (2008) 26–28.

125. Aho (1993) 9–10.

126. Kettunen (1997) 97–98; Michelsen (1999) 230–238, 297–301.

127. Guillén (1994) 230–236.

128. Chester S. Spell (1999), 'Where do management fashions come from, and how long do they stay?', *Journal of Management History* 5, 334–348.

129. Seeck & Kuokkanen (2008).

130. Sakari Heikkinen & Kai Hoffman (1982) 'Teollisuus ja käsityö' sekä Jorma Ahvenainen & Antti Kuusiterä (1982) 'Teollisuus ja rakennustoiminta', teoksessa Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2: Teollistuva Suomi*, Helsinki: Tammi, 60.

131. Aho (1993) 10.

132. Seeck & Kuokkanen (2007); Vartiainen (1994) 22–24; Michelsen (2001) 118–128; Seeck (2008).

133. Seeck & Kuokkanen (2008); Huhtala & Laakso (2006).

134. Ks. esim. 'Mitä teollisuutemme tarvitsee', *Teollisuuslehti* 4/1930, 41–42; 'Rationalisoinnin alat', *Teollisuuslehti* 14/1930, 155–156; Seeck & Kuokkanen (2008).

135. Michelsen (2001) 202–216; Anu Kantola (2006) 'Suomea trimmamassa: suomalaisen kilpailuvalltion sanastot', teoksessa Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio (toim.) *Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?*, Helsinki, Gaudeamus, 156–178.

136. Alfred Kieser (1994) 'Why Organisation Theory Needs Historical Analyses – And How This Should Be Performed', *Organization Science* 5, 608–620; Frits J. Roethlisberger (1968) *Man-in-Organization*, Cambridge: Cambridge University Press, 308–309.

JORMA KALELA

Historiantutkija ja politiikka

Uutispäivä Demari julkaisi 7.11.2008 Pilvi Torstin haastattelun, jossa tämä kertoi tutki-neensa, miten politiikka käyttää historiaa. Jorma Kalela kirjoittaa kirjaa siitä, miten historiantutkija tekee politiikkaa. Asetelmassa ei ole kysymys keskenään kilpailevista hankkeista, joista toinen olisi "oikeampi" kuin toinen. Olennaista on, että samaa teemaa tarkastellaan kahdesta erilaisesta näkökulmasta.¹

■ Juuri erilaisten näkökulmien olemassaolo ja välttämättömyys valita niistä jokin kuvaa historiantutkijan suhdetta politiikkaan. Torsti perusteli valintansa sillä, että historiaa käyttämällä on syvennetty poliittisia ristiriitoja. Oman ratkaisuni lähtökohtana on näkemys, jonka mukaan historiantutkijat eivät ole tehneet itselleen selväksi, mikä on heidän oman alansa tehtävä yhteiskunnassa.

Näkökulmien valinnat ovat poliittisia ratkaisuja. Torsti korostaa, ettei menneisyyttä saa painaa piiloon, koska "se on osa kansojen ja ihmisten identiteettiä". Hänen väitöskirjansa tavoitteena oli tukea monikulttuurisen perinteen elpymistä entisen Jugoslavian alueella ja toive kahden viimeisen vuosikymmenen jäämisestä "epänormaaliuden tilaksi". Nämä pyrkimykset edellyttivät historian poliittisen käytön selvittämistä.

Suomessa tilanne on toinen kuin entisissä sosialistimaissa tai niissä maissa, joissa on toiminut totuuskomissioita. Torstin tavoin pidän perusteltuna Erkki Tuomiojan kantaa, jonka mukaan komissioita ei tarvita, jos on riittävästi vapaata tutkimusta ja avoimet arkistot. Kovin monessa maassa ei historiantutkija ole yhtä vapaa tekemään tutkimusta kuin Suomessa.

Silti joutuu suomalainenkin historiantutkija ottamaan työssään kantaa politiikkaan. Tällä en viittaa sen kaltaiseen tilanteeseen, joka vallitsi maassamme aina 1960-luvulle saakka. Silloinhan oli neljän vuosikymmenen ajan hyväksytty vain "valkoinen totuus" vuodesta 1918. Tärkeätä on muistaa, ettei ole välttämätöntä ajatella politiikkaa vain oman työn mahdollisena rajoitteena. Tutkijalla voi myös olla positiivisia tavoitteita.

Kaksi vuosikymmentä sitten kirjoitin,² että "historialliset argumentit (ovat) kadonneet 1970- ja 1980-lukujen suomalaisesta politiikasta. Ratkaisuja ei suhteuteta sen paremmin yhteiskunnan menneeseen kuin tulevaankaan kehitykseen – muutoin kuin taloudellista kehitystä ilmaisevien lukusarjojen tasolla." Tuolloin olin huolestunut "suomalaisen yhteiskunnan historiattomuudesta ja perinteettömyydestä", enkä usko, että tilanne olisi tänään olennaisesti parempi.

Viimeistelyvaiheessa olevassa kirjassani esitän saman lähtökohdan toisin. Historia ei ole alan tutkijoiden etuoikeus, vaikka

1. Kalelan teoksen työnimenä on *The Historian in Society* ja sen julkaisee todennäköisesti Palgrave Macmillan vuonna 2009.

2. Jorma Kalela (1986) *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986*, Paperiliitto; Helsinki, 113–119.

moni meistä niin ajatteleekin. Se ei myöskään ole historioitsijoiden keksintö, kuten jotkut postmodernistiset ajattelijat väittävät. Historia on yhteiskunnan jäsenten yhteinen tuote: menneisyyttä tulkitaan alati jatkuvassa prosessissa, johon me kaikki, niin alan ammattilaiset kuin muutkin osallistuvat.

Historiaa eivät ole pelkästään merkittävät kansalliset tai paikalliset tapahtumat. Historia on jokapäiväistä³ siinä merkityksessä, että menneen tulkinnat vaikuttavat mitä moninaisimmilla tavoilla ihmisten ajatteluun ja toimintaan. Menneitä asioita ja tapahtumia voidaan myös tarkastella lukemattomista näkökulmista. Eri ihmiset myös arvottavat menneitä asioita ja tapahtumia eri tavoin. Näin ajateltuna kaikki yhteiskunnan jäsenet, eivätkä vain alan ammattilaiset, ovat historiankirjoittajia.

Historiantutkijoilla on kuitenkin erityisasema, koska heidän tehtävänä on tuottaa tietoteoreettisesti kestävää tietoa menneestä. Se oikeuttaa heidän ammattinsa ja sitä heiltä myös odotetaan. Samankaltainen ennalta annettu lähtökohta on välttämättömyys tehdä toistuvasti poliittisia ratkaisuja. Halusivat he sitä tai ei, heidän valintansa ”avaavat tai sulkevat, laajentavat tai supistavat inhimillisen toiminnan näköaloja”, kuten Pauli Kettunen asian esittää.⁴

Historiantutkija osallistuu historian yhteiskunnallisen kirjoittamisen prosessiin monilla sellaisilla tavoilla, jotka eivät ole ilmeisiä. Niiden nostaminen näkyviin, keskusteltaviksi, on työn alla olevan kirjani tavoite. Perusidea on sama kuin jo vuonna 1972 julkaisemassani *Historian tutkimusprosessi* -teoksessa, jonka avasin historian-tutkijalle asettuvalla vaatimuksella ”kontrolloida ... kahteen suuntaan vaikuttavaa yhteiskunnallista sidonnaisuuttaan”. Hän

”ei voi paeta yhteiskuntaa, asettua historian ulkopuolelle: vastauksilla hänen kysymyksiinsä on yhteiskunnallisia seurauksia; toisaalta tutkijan tulkinnasta ja siten historiallisesta tilanteesta riippumattoman tiedon saavuttaminen menneisyydestä on mahdollonta.”⁵

3. Tästä enemmän ks. *Jokapäiväinen historia* (2001), toim. Jorma Kalela ja Ilari Lindroos. Tietolipas 177, SKS, Helsinki.

4. Historian poliittisuus ja kansallinen katse. *Historiallinen Aikakauskirja 1/2003*, 9. Ks. myös Pauli Kettunen (2008) *Globalisaatio ja kansallinen me*, Vastapaino, Tampere, 24–48.

5. *Historian tutkimusprosessi. Metodinen opas oman ajan historiaa tutkiville*. Gaudeamus, Helsinki 1972, 11.

KRISTIINA KALLEINEN

Uudenlainen näkökulma Suomen 1700-luvun historiaan

Turun yliopiston Suomen historian professori Kirsi Vainio-Korhosen tutkimus 1700-luvun jälkipuoliskon aatelistelämästä Suomessa on uraa uurtava teos. Ulkoasultaan äärimmäisen kaunis ja käteen sopiva teos sisältää painavaa asiaa niin naishistorian, perhehistorian kuin ”perinteisen” poliittisen historiankin aloilta.¹

■ Tutkimuksen päähenkilö on itäisellä Uudellamaalla Lapinjärvellä Porlomin kartanossa 1752 syntynyt kreivitär Sophie Creutz, mutta teos ei ole hänen elämäkertansa vaan kuvaus kreivittären sukupiiristä sekä aikakauden aatelisverkoston toiminnasta ja kohtaloista 1700-luvun loppuvuosikymmenien ja seuraavan vuosisadan alun myllerryksissä. Syy siihen, miksi kirja ei ole pelkästään Sophie Creutzin elämäkerta, on selvä: suoria jälkiä Sophie Creutzin elämästä ja toiminnasta on aikakirjoihin jäänyt vain niukasti. Vainio-Korhonen on sen vuoksi paljolti luovan päättelyn avulla ja sen tiedon perusteella, mitä muista vastaavassa asemassa olleiden aatelisnaisten elämästä on säilynyt, joutunut rakentamaan kuvan Sophie Creutzin elämänkaaresta. Tutkimus perustuu suureksi osaksi alkuperäislähteille kuten kartanoarkistoihin ja kirjekoelmiin.

Lähteiden vähäisyys tai paremminkin historiallisiin dokumentteihin jääneiden jälkien vähäisyys ei hämmästytä, koska kysymys on naishistoriasta. Samoinhan on asian laita lasten, vanhusten, köyhien jne. historian kohdalla. Vaikka on jo aikaa sitten tunnus-tettu, että myös naishistoria, perhehistoria, arjen historia jne. voivat olla poliittista ja kansallista siinä missä ”perinteinen” poliittinen historiakin, etenkin 1700- ja osittain 1800-luvun osalta tämä on pitkälti vielä realisoitumatta suomalaisessa tutkimuksessa. Toki 1700-lukua koskevaa tutkimusta sinänsä on tehty, mutta enimmäkseen tutkimuskohteina ovat olleet joko valtiomiehet kuten G. M. Armfelt ja G. M. Sprengtporten² tai aikakauden poliittiset tapahtumat. Tuoreimmista suomalaisista tutkimuksista, jotka katsovat uudesta perspektiivistä 1700-luvun korkeinta aatelia ja sen elämäntapaa Ruotsi-Suomessa mainittakoon esimerkkeinä Jessica Parland-von Essenin ja Johanna Ilmakkunaksen tutkimukset.³

Jälkimmäisen vuosisadan osalta hallinto-historiaa ja yleensä valtiollispoliittista historiaa on runsain määrin, mutta nimenomaan naisiin kohdistunut tutkimus on marginaalista. Jonkin verran on tutkittu työläisnaisia, prostituoituja, kasvattajia, kansanedustajia, naistaiteilijoita ja -kirjailijoita ja naisjärjestöjä, mutta tämänkaltaisen tutkimus on kohdistunut vuosisadan loppupuoleen ja seuraavan vuosisadan alkuun.⁴ Mahdollisuuksia 1800-luvun aatelisnaisten historian kirjoittamiseen olisi useiden säilyneiden kirjekoelmien perusteella, sillä tunnetustihan tämä vuosisata kuten edellinenkin oli kirjeenkirjoittamisen aikakautta.

Nainen säätyläistössä

Vainio-Korhonen kuvaa tutkimuksessaan yhden aatelisnaisen ja hänen perheensä ja sukupiirinsä elämää 1700-luvun loppupuolella aikana, joka poliittisesti oli hyvin värikästä ja Suomelle lopulta dramaattistakin aikaa seuraavan vuosisadan alussa. Mielenkiintoiseksi ”perinteisen” poliittisen historian kannalta Vainio-Korhosen tutkimuksen tekee se, että Sophie Creutzin elinikäinen ja läheinen ystävä oli Suomessa sittemmin toisaalta maanpetturina, toisaalta patrioottina tunnettu Göran Magnus Sprengtporten, joka on yksi tutkimuksen päähenkilöistä. Tutkimuksessa annetaan kenties hieman liikaa tilaa sen pohdinnalle, oliko Sprengtporten mahdollisesti Sophien toisen lapsen, Wendela-tyttären, biologinen isä – vaikuttaa siltä, että kirjoittaja on tästä problematiikasta erityisen kiinnostunut, koska siihen palataan toistuvasti.

G. M. Sprengtporten siirtyi Venäjälle jo vuonna 1786 vastustettuaan kuningas Kustaa III:n politiikkaa. Kuninkaan vastaiseen kapinahankkeeseen – Anjalan liittoon, johon osallistuneet haaveilivat Suomen itsenäistymisestä tai itsehallinnosta Venäjän avulla – osallistunut Sophie Creutzin aviomies Lars Glansenstierna joutui maanpetturina poistumaan maasta loppuelämäkseen 1789.

Sophie Creutz ja useat hänen sukulaisensa asuivat kaksi vuotta kestäneen sodan aikana sotatoimialueella tai sen läheisyydessä Elimäen kylissä kuten Anjalassa, joihin venäläisjoukot hyökkäilivät toistuvasti aiheuttaen tuhoja mm. Anjalan kirkolle. Tilanne koettiin hermostuttavana kartanoissakin. Sophien sisaren, vuonna 1776 vapaa-herra Rabbe Wreden kanssa avioituneen Eva Creutzin perheen omistuksessa ollut Anjalan kartano paloi poroksi venäläisten ammuttua Kymijoen yli palavia ammuksia kesällä 1789. Vainio-Korhosen siteeraama Eva Creutzin silminnäkijäkuvaus kesältä 1789 on ainutlaatuinen ja ilmeisesti ainoa naisen kirjoittama ja säilynyt kuvaus Kustaa III:n sodasta. Anjalan kartano oli Wredesuvun hallussa 1600-luvulta lähtien vuoteen 1837, jolloin se siirtyi Creutz-suvulle. Kuitenkin jo vuonna 1842 Suomen senaatti osti

kartanon ja lahjoitti sen kenraalikuvernööri A. S. Menshikoville kiitokseksi lakikodifikaation torjumisesta.

Anjalan liittoon osallistuneiden maanpeturuudesta tuomittujen ja heidän tukijoidensa omaisuus tuomittiin menetetyksi kruunulle, joten niin Sprengtportenin Seestan kartano kuin Glansenstiernan Jokelan kartano Nastolassa siirtyivät valtion haltuun. Sophie Creutz muutti lapsineen Pernajan Malmgårdiin lähisukunsa hoiviin, minkä jälkeen otti nopeasti ohjat käsiinsä ja ryhtyi hankkimaan omaisuuttaan takaisin. Tässä on nähtävissä se Vainio-Korhosen korostama seikka, että Sophie Creutz poikkesi merkittävällä tavalla ”naishistorian vaalimasta kuuliaisen ja alamaisen naisen muotokuvasta”, kuten hän asian ilmaisee.

Jokelan kartanon Sophie osti takaisin huutokaupasta ilmeisesti omilla perintörahoillaan, ja saattoi siten siirtää kirjansa Pernajasta takaisin Nastolaan jo elokuussa 1795. Kartano kuului Sophie Creutzille, mutta lain mukaan vaimon omaisuuden hallintaoikeus kuului miehelle, joka ei kuitenkaan saanut ryhtyä vaimon omaisuuden myyntiin ilman tämän myötävaikutusta. Lars Glansenstierna yritti painostaa vaimoaan myymään Jokelan kartanon, mistä Sophie Creutz kieltäytyi asiaa aluksi harkittuaan.

1. Kirsi Vainio-Korhonen (2008) *Sophie Creutzin aika. Aateliselämää 1700-luvun Suomessa*. SKS:n toimituksia 1183, Jyväskylä. 398 s., kuv.
2. Molemmista näistä henkilöistä on kirjoitettu useita tutkimuksia, tuoreimpia: Stig Ramel (2005) *Kustaa Mauri Armfel: 1757-1814 – Ruotsissa kuolemaantuomittu kuninkaan suosikki, Suomessa kunnioitettu valtion perustaja*, Otava, Helsinki sekä (2005) *Yrjö Maunu Sprengtporten – Maanpetturi ja patriootti*, Otava, Helsinki.
3. Jessica Parland-von Essen (2005) *Behagets betydels – Dötrarnas edukation i det sena 1700-talets adelskultur*, Möklinta, Gidlund; Johanna Ilmakunnas (2004) *Aristokraattinen elämäntapa ja sen rahoitus 1700-luvun Ruotsissa – Carl ja Axel von Fersenin tulot, varallisuus ja kulutustottumukset*, Suomen historian lis.työ, Helsingin yliopisto sekä ”Adelsdamen som konsument på 1700-talet”, *Historisk Tidskrift för Finland* 2/2004, 116–134 ja ”Hovets damer i 1700-talets Sverige”, *Historiska och litt.historiska studier* 82, SLSF 2007, 17–47.
4. Kristiina Kalleinen on kuvannut aatelisnaisen ja kartanonrouvan elämää 1800-luvun Suomessa: ”Min älskade Nils!”. Piirteitä Sophia Margaretha von Haartman-Nordenskiöldin elämästä. – *Genos* 2/2005, 74–79.

Tästä voidaan havaita, kuten Vainio-Korhonen toteaa, että vaikka naisten toimivaltaa rajoittavat normit olivat olemassa, käytännössä voitiin kuitenkin toimia vapaammin.

Kuinka suhtautua venäläisiin?

”Ison vihan” ja Kymijoelle rajan siirtäneen ”pikku vihan” jälkeisen Turun rauhan kokeneet rajaseudun asukkaat suhtautuivat torjuvasti ja kielteisesti Venäjään ja venäläisiin.

Vainio-Korhonen analysoi mielenkiintoisella tavalla ”tavallisen” kansan ja säätyläistön suhtautumista Venäjään: kolmatta ”vihaa” ei enää haluttu, mutta ratkaisumalleista oltiin erimielisiä. Eräänä mahdollisena syynä mielipide-eroon Vainio-Korhonen esittää sen, että useimmilla Suomen tai ainakin Itä-Uudenmaan aatelisperheillä oli sukujuuret Baltiassa, jonka aatelin aseman edullisuus Venäjän yhteydessä oli heille varmasti tunnettua. Esimerkiksi Sophie Creutzin äidinisä kuului kuuluisaan ja menestyneeseen balttilaiseen von der Pahlen-aatelissukuun, jonka Viroon jäänyt sukuhaara omisti vuoteen 1919 saakka Palmsen barokkikartanon Viron pohjoisrannikolla. Säätyläistön suopeampi suhtautuminen Venäjän alaisuuteen joutumiseen tuntuisi selittyvän hypoteettisesti siten kuin Vainio-Korhonen sen selittää eli Baltian aateliston saamalla hyvällä asemalla Venäjän alaisuudessa.

Samoin kuin balttilainen aateli aiemmin myös suomalainen aateli ja säätyläistö saavuttivat Suomen 1808–09 sodan seurauksena merkittäviä etuisuuksia asettumalla lojaalisti uuden hallitsijan palvelukseen. Suomen siirryttyä osaksi Venäjän keisarikuntaa venäläisten hyvittely/rauhoituspoliittika puri Suomessa kuten se oli purrut aiemmin Baltiassakin. Säätyläistöä rauhoiteltiin paitsi aineellisesti myös aineettomasti virkojen ja uramahdollisuuksien avautumisen muodossa. Syntyneessä Suomen suuriruhtinaskunnassa aateli ja upseerit tarttuivat innokkaasti tarjottuihin virkauralla etenemismahdollisuuksiin joko Suomen uudessa keskuhallinnossa, joka tarjosi siihen runsaasti mahdollisuuksia, tai Venäjällä, jossa Suomen hajalle lasketun armeijan upseeristo sai mahdollisuuden sotilasuralla etenemiseen,

kuten Raimo Savolaisen ja Max Engmanin tutkimukset osoittavat.⁵

Suomen sota

Ensi vuonna tulee kuluneeksi 200 vuotta Suomen sodasta, jonka muisteleminen on aloitettu jo kuluneenkin vuoden aikana useiden erilaisten tilaisuuksien ja tapahtumien muodossa.

Suomen sota niin kuin kaikki muutkin suomalaisten käymät sodat on perusteellisesti dokumentoitu nimenomaan sotana eli taisteluina, tappioina, voittoina, kaatuneiden määränä. Vähäisemmälle huomiolle tutkimuksessa on jäänyt sodan sosiaalinen aspekti sekä siviiliväestön kohtalot ja suhtautuminen sotaan. Martin Hårdstedtin tutkimus Suomen sodasta on tästä harvinainen poikkeus kiinnittäessään nimenomaan huomion sodan sosiaalishistoriaan samoin kuin muutamia vuosia sitten dosentti Maria Lähteenmäki.⁶

”Sophie Creutzin aika” osallistuu ajan-kohtaiseen noiden vuosien merkityksestä käytyyn keskusteluun kuvaamalla Sophie Creutzin perhepiirin kokemuksia ja näkemystä sodasta.

Ruotsin ja Venäjän välinen sota eli siis suomalaisittain Suomen sota 1808–09 kosketti jälleen välittömästi Sophie Creutzin rajan läheisyydessä elänyttä perhettä. Sophien tyttären Wendelan tuolloin 43-vuotias aviomies Anders Munsterhjelm ilmoitautui heti sodan alettua kevättälvella 1808 Loviisan Svartholman linnoituksen puolustajiin. Kansallisarkiston Biographica Munsterhjelm -kokoelmassa on säilynyt Anders Munsterhjelmien vaimolleen lähettämiä kir-

5. Raimo Savolainen (1994) *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809–1892*, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 14, Painatuskeskus, Helsinki; Max Engmanin teokset: *St. Petersburg och Finland 1703–1917 – Migration och influens* (1983), *Bidrag till kannedom av Finlands natur och folk 130*, Helsingfors, *Förvaltningen och utvandringen till Ryssland 1809–1917* (1995), Hallintohistoriallisia tutkimuksia 20, Painatuskeskus, Helsinki, *Pietarinsuomalaiset* (2004), WSOY, Helsinki ja *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa* (2005), Siirtolaisuusinstituutti, Turku.

6. Martin Hårdstedt (2006) *Finska kriget 1808–1809*, Prisma, Stockholm (suom. 2007); Maria Lähteenmäki ”Tautinen sota: Suomen sota paikallisena ilmiönä”, *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2004, 447–455.

jeitä helmikuisen hyisestä Svartholman linnoituksesta, kun linnoituksen puolustajat melkoisen tietämättömyyden vallitessa odottivat venäläisten hyökkäystä. Kuten sittemmin Suomenlinnan linnoitus Svartholmakin antautui lähes vastarinnatta kolmen viikon piirityksen jälkeen. Sotaväki lähetettiin koteihinsa, mutta upseerit otettiin sotavangeiksi. Tästä Anders Munsterhjelm kuitenkin välttyi, mahdollisesti Sprengtportenin ansiosta. Mahdollisesti samoin Sprengtportenin ansiosta antautuneen linnoituksen komentaja Carl Magnus Gripenberg sai heti majurin viran venäläisessä armeijassa. Lähin syy linnoituksen antautumiseen vaikuttaa olleen uskonpuute Ruotsin kuninkaan mahdollisuuksiin hallita tilannetta, eivätkä kaikki aikalaisetkaan pitäneet antautumista tyrmistyttävänä; Wendela toivoi kirjeessään Andersille, että voisi nauttia samanlaisista eduista kuin rouva Gripenberg, joka ”oli niin onnellinen, kun hänellä nyt on miehensä kotonaan Villähteen kartanossa”.

Siviiliväestö odotti pelonsekaisin tuntein lähestyviä venäläisiä joukkoja, mutta joitakin yksittäisiä tapauksia lukuun ottamatta Venäjän armeija eteni rauhallisesti ja, kuten

tunnettua, eteläinen Suomi valloitettiin lähes taistelutta. Vainio-Korhonen osoittaa mielenkiintoisella tavalla, miten kaakkaisen Suomen aatelin paikallinen historia ja henkilökohtainen kokemuspiiri ratkaisevalla tavalla vaikuttivat valtiollisen historian kulkuun: ”sprengtportiaaneilla” ja pitkän linjan Anjalan miehillä oli ratkaiseva vaikutus sodan lopputulokseen eteläisessä Suomessa ja sen kautta loppujen lopuksi koko Suomessa. G. M. Sprengtportenin osuus Porvoon maapäivien koollekutsumiseen on suurella todennäköisyydellä ollut merkittävä, ja hänhän toimi lyhyen aikaa Suomen ensimmäisenä kenraalikuvernöörinä.

Kirsi Vainio-Korhosen tutkimus osoittaa vakuuttavalla tavalla, miten katsomalla asioita uudesta näkökulmasta, tarkalla lähteiden lukemisella ja tulkitsemisellä sekä loogisella päättelyllä voidaan merkittävästi täydentää ja tarkentaa olemassa olevaa kuvaa menneisyydestä. *Sophie Creutzin aika* tuo merkittävän lisän suomalaiseen 1700-luvun aateliseen nais- ja perhehistoriaan sekä monipuolistaa käsitystämme Kustaa III:n sodasta 1788–89 ja Suomen sodasta 1808–09.

Häpeää ja kunniaa oikeudenkäynneissä

Satu Lidman: Zum Spektakel und Abscheu. Schand- und Ehrenstrafen als Mittel öffentlicher Disziplinierung in München um 1600. Strafrecht und Rechtsphilosophie in Geschichte und Gegenwart, Peter Lang Verlag, Frankfurt 2008, 420 s.

■ "Kunnia" oli säätyerojen leimaamassa Münchenin kaupunkiyhteisössä perustava oikeudellinen ja sosiaalinen rakenneperiaate 1500- ja 1600-luvulla. "Kunnia" ilmensi symbolista pääomaa ja toimi luotettavana sosiaalisena koodijärjestelmänä. Kaupungin asiakirjoissa tavattavia häpeä- ja kunniarangaistuksia jaettiin piilevien kriminaalipoliittisten jännitteiden kentässä, jota hallitsivat erilaiset epäselvästi muotoillut rangaistustavoitteet. Kaupungin rangaistuskäytännössä langetetuilla häpeä- ja kunniarangaistuksilla noudatettiin suorastaan mekaanisesti tavoitteita, joiden

konkreettisia kriminaalipoliittisia päämääriä ei lähteistä voi yksiselitteisesti päätellä. Rangaistustavoitteiden kirjo ulottui ehdottomasta ja tarkoituksettomasta kostamisesta sovintoon ja hyvitykseen ja mitä moninaisimpiin yleisiin ja erityisiin esivallan rikollisuuden ehkäisytoimiin. Kunnianloukkaukset olivat rikkomuksia säätyhierarkkista sosiaalista järjestystä ja uskonnollis-teokraattisesti väritynyttä rangaistus- ja arvojärjestelmää vastaan, ja siksi esivalta pyrki suitsimaan niitä osin ankarana tukahduttamisen, osin huolehtivan yhteiskunnallisen kurinpidon avulla.

Satu Lidman on onnistunut historiallisen kriminaalitutkimuksen metodien mukaisesti rekonstruoimaan ja selittämään myöhäiskeskiaikaisen etelä-saksalaisen suurkaupungin, Münchenin, pien- ja suurrikollisuuden perusehdot ja syyt. Tulkittuaan huolellisesti erityyppisiä ja eri arkistoissa sijaitsevia laajoja lähdeaineistoja, joista jo myöhäiskeskiajan baijerinsaksalaisen arkistokielenkin takia koituu äidinkieleltään ei-saksalaiselle lukijalle suuria vaikeuksia, tekijä esittää uutta oivaltavaa tietoa, joka ylittää merkittävällä tavalla perinteisen tutkimuksen tason. Tärkeimpiä oivalluksia on häpeä-

ja kunniarangaistusten dikotomisuus. Tekijä osoittaa osuvasti kuinka nämä sanktiot tulee määrittellä rikostyyppienä ja sisäisten osatekijöidensä ja ulkoisten vaikutustensa mukaisesti kahteen erilliseen kategoriaan. Julkisen kurinpidon välineinä häpeärangaistukset vahingoittivat ja vähensivät rikoksentekijän kunniaa maineen (*fama*), henkilökohtaisen arvovallan (*autoritas*) ja yleisen sosiaalisen arvovallan (*bonor*) suppeammilla suhdekentillä. Sanktioiden oikeudelliset kuten sosiaalisetkin vaikutukset jäivät tavallisesti lyhytaikaisiksi, sikäli kuin asia on lähteistä yksiselitteisesti ja luotettavasti pääteltävissä.

Kunniarangaistukset sitä vastoin sulki rikoksentekijän hänen alkuperäisen elämänpiirinsä ulkopuolelle. Ne stigmatisoivat ja häpäisivät ihmisen. Lievimmilläänkin niiden rangaistusseuraamukset merkitsivät "kansalaiskuolemaa". Tämä "mors civilis" riisti rikoksentekijältä hänen yleisen siviilioikeudellisen asemansa ja oikeustoimikelpoisuutensa tehden hänen toimintansa yksityisellä, ammatillisella ja taloudellisella elämänalueella omistusoikeudellisesti ja yleensäkin mahdottomaksi.

Oikeusvaikutuksiltaan kun-

niarangaistukset eivät koskeneet vain rikoksenteikijää vaan hänen koko perhekuntaansa. Koska niihin usein liittyi oikeuden määräämä omaisuuden takavarikointi, kunniarangaistukset koskivat myös rikoksenteikijän perheenjäseniä vieden heidän elämältään taloudellisen perustan ja näin pahentaen perheen kunnian menetystä. Nämä kunniarangaistusten laaja-alaiset vaikutukset merkitsivät oikeastaan sanktioita ”kolmannelle osapuolelle”.

Häpeä- ja kunniarangaistuksilla vedottiin suureen yleisöön ankaran moralisoivassa hengessä. Rangaistusten piti toimia havainnollisina ja voimakkaina pelotteina, ne olivat hirveänä rekvisiittana – nykyajan näkökulmasta – makaaberissa ”spektaakkelissa”; ne herättivät yleisössä ”kammoa” ja pelkoa pahantekijän ja hänen tekonsa takia. Tästä huolimatta nämä rankaisukeinot pysyivät oikeudellisina sanktioina. Tällä määrittelyllään tekijä kumoaa vakuuttavasti konkreettisten lähdetietojen nojalla tutkimuskirjallisuudessa laajalle levinneen käsityksen, että nämä rangaistukset olisivat olleet ”sosiaalisia” rangaistuksia.

Väitöskirjassa arvioidaan ansiokkaasti häpeä- ja kunniarangaistuksia osana erilaisten sanktio- ja kurinpitotoimenpiteiden rangaistus oikeudellista keinovarianttoa kuten myös eteläsaksalaisen suurkaupungin elämänläheisen rangaistuskäytännön yhteiskunnallisessa kontekstissa. Tutkijan mielenkiinnon kohteina ovat etenkin sosiaali- ja mentaliteettihistorian kysy-

mykset. Tässä yhteydessä hän on tehnyt myös onnistuneen lyhyen yhteenvedon Münchenin valtiosääntö- ja oikeushistoriasta ja niihin vaikuttaneista poliittisista ja sosiaaliekonomisista tekijöistä.

Hans Schlosser

Kenen nimeä kannat?

Sofia Kotilainen: Suvun nimissä. Nimenannon käytännöt Sisä-Suomessa 1700-luvun alusta 1950-luvulle. 361 s. + liitteet.

■ Sofia Kotilaisen väitöskirja käsittelee nimeämiskäytäntöjen historiallisuutta ja tuo siten uuden näkökulman sekä suomalaisen nimistöntutkimukseen että historian tutkimukseen. Suomalaisten etunimien merkityshistoriasta tiedetään aika paljon, mutta tässä tutkimuksessa etunimet asetetaan historialliseen kontekstiinsa suvun nimenantotapoina.

Kotilainen tutkii sisäsuomalaisella maaseudulla vallinneita nimenannon käytäntöjä pitkällä aikavälillä, joka ulottuu 1700-luvun alkupuolelta 1900-luvun puoliväliin. Hän tulkitsee henkilönnimistön yhteisöllisiä merkityksenantoja sisältäväksi kulttuuristen symbolien verkostoksi. Jotta nimenannon käytäntöjä voidaan ymmärtää, pitää Kotilaisen mukaan tutkia paikallisyhteisöä nimenantoon ja nimien käyttöön liittyvänä kontekstina.

Kiinnostus kulttuurisiin symboleihin ja niiden verkostoihin suuntaa tutkimusta mentaliteettihistoriaan samalla kun tutkimuksen rajaus kahden sisäsuomalaisen suvun nimenannon käytäntöihin tekee työstä otteeltaan mikrohistoriallisen. Tutkimuksen keskeisenä menetelmänä on kahden toisiinsa limittyvän suvun kollektiivi-biografinen tarkastelu.

Tässä tutkimuksessa Carlo Ginzburgin johtolankamethodi on antanut virikkeitä omintakeiselle tutkimusotteelle. Kotilaisen keskeisin aineisto käsittää tiedot yli 5 600 kivijärveläisestä Kotilaisten tai Hakkaraisen sukujen jäsenestä. Lisäksi aineistoon kuuluu muita henkilöitä siten että sen kokonaislaajuus on noin 9 000 henkilöä. Kollektiivibiografista aineistoa täydentävinä lähteinä on käytetty Suomen asutuksen yleisluetteloa, tuomiokirjoja, perukirjoja, muistitietoa, haastatteluja, hautamuistomerkkejä ja HisKi -tietokantaa. Monitieteinen lähestymistapa auttaa ymmärtämään tutkittavaa ilmiöitä historian tutkimuksen, etnologian, kielitieteen ja sosiologian kehittämien välineiden avulla.

Kotilainen tutkii menneisyyden henkilönnimikäytäntöihin sitoutuneita ajattelutapoja. Tutkimustehtävä on neliosainen. Ensinnäkin Kotilainen selvittää, millaisia henkilönnimien valintaan, nimien antamiseen ja nimien käyttöön liittyviä tapoja ja käytäntöjä tutkimuksen kohteena olevilla sukuyhteisöillä ja niiden jäsenillä oli. Toiseksi hän kysyy, miksi suvun jäsenille annettiin sellaisia nimiä kuin annettiin, eli mitä ne paljastavat sukuyh-

teisöjen mentaliteeteista. Kolmanneksi hän miettii, missä määrin nimenkantajan tai nimeäjän sukupuoli vaikutti nimeämiskäytäntöjen muodostumiseen ja eriytymiseen. Neljänneksi tutkimustehtäväksi määrittyy kysymys, kuinka nimenannon käytännöt sekä toisaalta niihin liitetyt ajattelutavat muuttuivat pitkällä aikavälillä siirryttäessä varhaismodernista moderniin yhteiskuntaan.

Tutkimuksen toisessa luvussa tekijä käsittelee nimeä kulttuurisena merkityksenä ja symbolina, Kotilaisten ja Hakkaraisen sukuyhteisöjä tutkimusajankana ja nimenantoa tapahtumana. Siitä käy kiinnostavasti ilmi, millä tavalla suku on sosiaalinen konstruktio. Se konstruoi tuu sekä sukututkijoiden että historiantutkijoiden rajauksista, mutta sitä konstruivat myös aikalaiset määrittäessään toisia sukulaisia enemmän sukulaisiksi kuin joitakin toisia sukulaisia. Kotilainen itse rajaa tutkimuksessaan sukua muun muassa paikallisuuden avulla.

Seuraavassa luvussa Kotilainen käsittelee nimien periytymistä, nimenannon sukupuolittuneita käytäntöjä ja nimenantoa poikkeuksellisissa tilanteissa. Tarkasteltavia poikkeustapauksia ovat kuolleen sisaruksen mukaan nimeäminen, kaksosten syntymä, hätäkaste ja aviottoman lapsen syntymä. Luku antaa kosolti uutta tietoa paitsi nimenannon käytännöistä myös maaseutuyhteisön ajattelutavoista ja uskomuksista. 1700-luku oli perinteisen nimenannon aikaa, jolloin esimerkiksi isovanhempien kaimanimet olivat tavallinen käytäntö. 1800-lukuun ajoittui

kaksi eri murrosvaihetta, jolloin nimenannon käytännöt muuttuivat, nimistö monipuolistui ja lapset alkoivat saada enemmän kuin yhden etunimen. Tyttöjen nimet ja nimenannon käytännöt uudistuivat aiemmin kuin poikien. Esikoislusten nimeäminen oli pitempään perinteisempää kuin nuorempien lasten nimeäminen. Luku hätäkasteesta kertoo, että hätätilanteessa turvaututtiin perintönimiin. Aviottoman lapsen nimeämisestä käytiin kiinnostavia kamppailuja. Osa äideistä julkisti lapsensa isän lapsen nimessä, osa nimesi lapsen oman sukunsa nimellä, mutta nimiä haettiin myös yhteisön ulkopuolelta.

Neljäs luku keskittyy yksilöllistymisen ja yhteisöllisyyden jännitteisiin. Aluksi tarkastellaan kumminkaimoja. Samalla tutkimusta alkaa jäsentää uusi teoreettinen käsite – sosiaalinen pääoma, kun kummiutta tarkastellaan luottamusverkostona. Kotilainen osoittaa, että muualta tulleet säätyläiskummit toivat paikalliseen nimistöön myös uutta aineistoa. Paikalliset suvutkin pystyivät aloittamaan nimimuoteja. Yksilölliset nimet ja nimimuodit nousivat vähitellen suvun perintönimien rinnalle ja ohi, mitä pitemmälle 1900-luvulle tultiin.

Kirjan viides luku, joka käsittelee erilaisia kutsumanimiä, köllinimiä ja nimittelyä, tuo merkittävän ulottuvuuden nimenannon käytäntöjä koskevaan tutkimukseen. Yhteisössä nimenanto ei jäänyt vanhempien yksinoikeudeksi eikä päättynyt kastetilaisuuteen. Köllinimiä saattoi saada sekä hyvässä että pahassa elämän

muissakin vaiheissa. Tässä luvussa värikäs Kotilan Hessu valtaa ehkä turhankin paljon alaa hiljaisemmilta sukulaisiltaan, mutta häntä koskevien tarinoiden kautta nimittelyn ja köllinimien käytännöt tulevat havainnollisesti esiin.

Kotilaisen tutkimus nimenannon käytännöistä sisäsuomalaisella maaseudulla 1700-luvun alusta 1900-luvun puoliväliin on oivallista työtä. Kotilainen on kerännyt laajan aineiston kahden suvun etunimistä ja verrannut sitä muuhun paikalliseen aineistoon. Tutkimusaineiston käyttö on taitavaa ja ainakin suomalaisessa historiantutkimuksessa ainutlaatuista. Suunnaton nimimassa, jonka tutkija kohtaa tutustuessaan kirkonkirja-aineistoihin, on pystytty kääntämään lähdeaineistoksi, joka vastaa tutkijan esittämiin kysymyksiin. Kvantitatiivisen erittelyn ohella aineistoa on luettu kvalitatiivisesti. Tässä Kotilainen osoittaa taitavuuttaan tutkijana, jolla on kosolti tieteellistä mielikuvitusta. Hän saa näennäisen puhumattoman aineiston kertomaan kiinnostavia ja merkityksellisiä asioita maaseudun sukuyhteisöjen mentaliteeteista ja niiden murroksista.

Tieteellisen mielikuvituksen lisäksi Kotilainen omaa kiitetävän lukeneisuuden. Tutkimuksen viiteapparaatti paljastaa tekijän harrastuneisuuden asioiden tarkastelemiseen vielä kolmannesta ja neljänestäkin näkökulmasta. Tutkimuskysymysten esiin nostamia teemoja käsitellään monipuolisesti, välillä laveastikin taustoittaen. Silti tutkimuksessa ei eksytä harhapoluille, vaan

taustoituksesta palataan aina varsinaisiin tutkimusteemoihin. Johdantoluvussa julki tuotu monitieteinen tutkimusote näkyy kautta työn. Kokonaisuutena ottaen Kotilaisen työ on vankka ja kunnianhimoinen tutkimus. Hän vastaa oivalta-
vasti laajoihin tutkimuskysymyksiinsä, jotka on esitetty poikkeuksellisen hankalalle lähdeaineistolle. Tuloksena on mentaliteettien ja kulttuurihistorian näkökulmasta antoisa tutkimus.

Pirjo Markkola

Suomen poika pellollansa

Laura-Kristiina Moilanen: Talonpoikaisuus, säädyllisyys ja suomalaisuus 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana. Jyväskylä Studies in Humanities 105. Jyväskylä 2008. 207 s.

■ Historian- ja kirjallisuuden tutkijat tekevät hämmästyttävän vähän yhteistyötä, vaikka toisin luulisi, varsinkin nyt kun kirjallisuudentutkijat ovat yksissä tuumin palanneet kontekstuaaliseen lähestymistapaan. Se malli, joka haki kaiken vain teoksista itsestään, on eilistä.

Laura-Kristiina Moilasan väitöskirja on siis melkoinen harvinaisuus: historian tutkimus, joka vakavissaan käyttää kaunokirjallisuutta lähteenään.

Hänen aineistonaan on liki yhdeksänkymmentä suomenkielistä proosatekstiä, jotka ilmes-
tyivät 1850-luvun ja 1910-luvun välillä. Laajalta materiaaliltaan hän kysyy, mitkä te-
maattiset kuviot siinä toistuvat. Kysymyksen voi muotoilla toisinkin: onko talonpoikaisuus 1800-luvun jälkiosan ja 1900-luvun alkukymmenien kaunokirjallisuudessa niin keskeistä kuin erilaiset historialähteet ovat olettaneet?

Moilanen päätyy siihen, että suomenkielinen kaunokirjallisuus propagoi arvoja ja normeja, joita voi luonnehtia talonpoikaisiksi, ja että nämä arvot pysyivät kaunokirjallisuudessa vielä 1900-luvun puolella, kun yhteiskunnallinen kehitys jo oli mennyt menojaan. Kyse oli nimenomaan suomenkielisestä kaunokirjallisuudesta; maamme ruotsinkielinen kirjallisuus lähti vielä yhteissuomalaisiksi koettujen J. L. Runebergin ja Z. Topeliuksen jälkeen omaan suuntaansa.

Suomenkielisessä kaunokirjallisuudessa toistui työteliään ja sivistystahtoisen viljelijän hahmo; herroja ja säätyläisiä kritikoitiin ja talonpoikia kehoitettiin pysymään omalla pohjallaan niin vaatetuksessaan kuin tavoissaan; hyvä avioliitto katsottiin suotuisan elämänmenon edellytykseksi, ja naisen ja miehen rooleista neuvoteltiin. Moilanen analysoi hyvin etenkin sitä, miten kaunokirjallisuus edisti uutta, demokraattista avioliittokäsitystä, jonka mukaan alkoi olla suorastaan moraalitonta avoittua muusta kuin rakkaudesta. Miehen kunnia, joka perustui työhön, salli myös tunteet.

Moilanen myös huomaa, ettei ajan kaunokirjallisuus puhunut pelkästään yhdellä äänellä, kun se vannotti toisaalta py-
syttelemään entisellä sääty-yhteiskunnan perustalla, toisaalta piti muutosta arvokkaana. Sekä kirjakirjallisuus että viih-
teinen arkkikirjallisuus olivat tässä suhteessa samanlaisia. Molemmilla oli yhteinen mallikin: Pietari Päivärinta, 1800-luvun jälkiosan suosituimpiin kuuluva kirjailija, jonka Moilanen syystä nostaa esiin.

Väitöskirjansa loppuluvussa Moilanen linkittää kaunokirjallisuuden talonpoikaispainotuksen suomalaisuusliikkeen ohjelmaan, olihan osa kirjoittajista käytännössä fennomanian tilauskirjailijoita. Samalla tulee vaivihkaa esiin, että suomalaisuusliikkeen hellimä "talonpoikaisuus" oli lähinnä yhteisesti ymmärretty mutta rajoitetaan tarkentumaton mielikuva, myyttikin, jonka ainekset tulevat moniaalta, aina antiikista asti. Kaunokirjallisuus sekä heijasti sitä että voimaperäisesti tuotti ja muokkasi uusiin tarpeisiin.

Moilasan väitöskirja linjaa kiinnostavasti sitä, miten kaunokirjallisuus voimaannutti suomalaisuusliikehdintää 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Se osoittaa, että suomalaisuusliikkeen ja kaunokirjallisuuden suhteita kannattaa vatedeskin perata, mutta rajatummin, ottaen esimerkiksi huomioon kirjoittajien sosiaaliset ja alueelliset erot ja kirjallisuuden lajierot sekä sen, että 1900-luvun alkukymmenien kirjallisuuden kenttä on ratkaisevasti erilainen kuin 1800-luvun: modernisoitunut ja kansainvälistynyt, kokenut kansankuvan murrok-

sen ja menossa kohti vuotta 1918. Pääosa Moilasan havainnoista koskee 1800-luvun kirjallisuutta.

Kun kaunokirjallisuutta käydetään 1800-luvun tutkimuksen lähteenä, on huomattava, että osa kirjoittajista oli oppia saaneita, osa lähipiiriään kuvaavia kansankirjailijoita. Vaikka Moilasan tutkimus viittaa siihen, että niin mähkituvan kuin papin piirissä eläneillä kirjoittajilla oli 1800-luvun ja 1900-luvun alun historiallisessa tilanteessa hämmästyttävän yhtenäinen arvo- ja ajatusmaailma, asiaa syvemmin pohdittaessa olisi noussut miettäväksi ainakin kaunokirjallisuuden, raportoivimmankin, intertekstuaalinen luonto. Kaikki kirjoittivat, tavalla tai toisella, Runebergin ja sittemmin Kiven sekä Päivärinnan vaikutuspiirissä.

Moilaselle kaunokirjallisuus on tietyllä lailla tekijätöntä yhteistä "todistusta" ajasta. Kirjallisuudentutkijaa moinen tietysti tökkii, mutta suhtautumistapa on ymmärrettävissä historian tutkimuksen kehyksissä: kun tietyt aiheumat toistumistaan toistuvat materiaalissa, ne antavat vaikutelman jostakin todella olemassa ja dokumentoitavissa olevasta, mikä ikään kuin siirtyy teokseen, ilman fyysisen kirjoittajan julki tuotua panosta. Moilanen painottaa johdannossaan, ettei hän hae kirjallisuuden todenvastavuutta, mutta käytännössä hän tekee niin.

Tekijättömyyden kanssa jonkinvertaisessa ristiriidassa on, että Moilanen esittelee kirjoittajat omassa luvussaan "Kirjoittajat, kokemukset ja todellisuuden kuvaus" ja jakaa heidät kiinnostavasti kolmeen temaat-

tiseen ryhmään: kuvaustavan pohjustajiin, näkökulman kehittäjiin ja tradition vahvistajiin ja kommentoijiin. Hän ei valittavasti sitten hyödynnä tätä jaotteluaan, vaikka se olisi voinut olla yksi mahdollisuus ryhdistää materiaalin käsittelyä. Sitä kautta olisi tultu intertekstuaaliseen tai intertekstuaalis-temaattiseen analyysiin. Moilasan väitöskirjan eittämättömänä ongelmana on laajan aineiston käsittely yhtenä kokonaisuutena, jossa eivät näy kirjailijoiden väliset eivätkä alueelliset erot eikä teemojen kehittyminen yli puolen vuosisadan aikana.

Kuten huomataan, kahdella tieteenalueella liikkuvan tutkijan osa on epäkiitollinen. Moilanen selvästikin hallitsee oman alueensa, historian tutkimuksen, ja hänen tieto- ja lähdemääränsä on vakuuttava. Sama ei aivan päde – ei voinakaan päteä – siihen tapaan, jolla hän kirjallisuudentutkimusta käyttää. Teorioilla ja tutkimuksilla on aina omat historiallis-kulttuuriset laahuksensa, eikä niitä voi yksioikoisesti liittää toisiinsa. Juuttumatta tähän puoleen pitempään totean vain esimerkiksi, ettei realistinen teos välttämättä ole sen todenmukaisempi kuin muilla tavoin kirjoitettu eikä sen tarkastelu, miten temaattisia aineksia on teoksissa käytetty, oikein onnistu ilman narratologian käsitteistöä.

Liisi Huhtala

Maanmittari runoilijoiden isä

Oiva Turpeinen: Anders Lönnbohm. Maanmittari ja runoilijoiden isä. Amanita, Tampere 2008. 247 s.

■ Oiva Turpeisen uusimman kirjan aiheena on komission maanmittari Anders Lönnbohm (alun perin Mustonen, 1824–90) elämä ja työ maanmittarina Kainuun seudulla autonomian ajan keski- ja loppupuoliskolla. Lönnbohm oli rivimaanmittari mutta yksi hänen yksitoistalapsisen perheensä pojista, Eino Lönnbohm, myöhempi Leino, nousi kansallisten merkkihenkilöiden joukkoon.

Kirjan keskipisteessä ovat Anders Lönnbohmien elämä ja työ, perhe-elämä sekä kotitalo Hövelön vaiheet. Kirja on vahvasti dokumentoitu ja siinä on 90 sivun laajuinen liiteosa tilastoihin ja lähdejulkaisuineen. Liitteissä selvitetään seikkaperäisesti Lönnbohmien maanmittaustyöt, niihin käytetty aika ja saadut tulot. Tämän kvantitatiivisen lähdeaineiston lisäksi kirjassa on vahva kvalitatiivinen elementti, jota Turpeinen valottaa Lönnbohmien kirjeenvaihdon avulla. Turpeisen käyttämä tutkimuskirjallisuus on koherentti kokoelma kotimaista Kainuu-keskeistä tutkimusta.

Anders Lönnbohm toiminta aktiivimaanmittarina ajoittuu autonomian ajan jälkipuoliskon merkittävään yhteiskun-

nalliseen ja taloudelliseen murroskohtaan.

Kaskitalous joutui 1800-luvun puolivälissä törmäyskursille maan pohjoisosiin vähitellen rataverkon ja Oulujärven höyrylaivaliikenteen mukana etenevän metsäteollisuuden kanssa. Kun liikenneyhteyksiä saatiin parannettua, myös Kainuun seuduilta kannatti kuljettaa puuta sahateollisuuden tarpeiksi. Pohjoisen puulle syntyi kantohinta, mikä mullisti koko alueen elämän. Metsien jako ajankohtaistui ja sitä alettiin toteuttaa Kainuussa vuonna 1841 aloitetun isoajan avulla. Suurhanketta toteuttamaan tarvittiin maanmittareita, yksi heistä oli Anders Lönnbohm.

Maanmittarien saaminen alalle tuotti vaikeuksia. Maanmittarin työ oli kovaa ja huonosti palkattua, eikä metsissä rämpimisen katsottu olevan virkamiehen arvolle sopivaa puuhaa. Maanmittarivajeen takia silloinen maanmittauslaitos joutui laskemaan maanmittarien pätevyyskynnystä. Alalle pääsi erioikeuksien turvin myös ilman akateemista koulutusta. Anders Lönnbohm kuului tähän ei-akateemisten maanmittarien joukkoon. Myös maanmittaustekniikka muuttui näihin aikoihin kylien vaiheilla tehdystä mittapöytämittauksesta syvälle metsiin ja erämaihin ulottuvaksi kartoitustoiminnaksi. Kaukana taloista olevat ulkotilukset oli kartoitettava, mikä merkitsi raivaustöitä selkälinjoiden ja tähystyslinjojen aukaisemiseksi. Lönnbohm osallistui myös Suomen ja Arkangelin kuvernementin välisen rajan aukaisuun. Rajan aukaisut olivat raskasta työtä erämaassa, jonne maanmittari

joutui lähtemään kymmenhenkisen kantajajoukon avustamana. Erämaahan kuljetettiin laitteita, asiakirjoja, elintarvikkeita, työkaluja ja majoitteita. Kuukausien työ oli hankalaa jo pelkästään elintarvikkeiden heikon saatavuuden takia.

Autonomisen Suomen maanmittausorganisaatiota, Maanmittauksen ja metsänhoidon yllähallitusta (1851–63) ja Lönnbohm kaltaisen komission maanmittarin asemaa siinä olisi voinut valottaa jonkin verran, kuten myös maanmittaustekniikkaa eli sitä mitä maanmittari käytännössä teki maastossa ja maastovaiheen jälkeen sisätiloissa.

Myös sääty-yhteiskunta oli murroksessa. Virkamiehet eivät vielä olleet eriytyneet omaksi ryhmäkseen, vaikkakin juuri näihin aikoihin maanmittarien kaltaisten eri puolilla maata yksin liikkuvien virkamiesten ammatti-identiteetti alkoi muodostua. Tähän vaikutti mm. lehdistön kautta syntynyt julkisuus, jota myös maanmittarit tai toimitusten asianosaiset – luku- ja kirjoitustaitoiset talonpojat – osasivat käyttää hyväkseen. Maanmittarien yhteenkuuluvuuden tunnetta lisäsi vielä 1880-luvulla syntyneet maanmittausalan ensimmäiset ammattilehdet. Taloudellisestikaan maanmittarit eivät vielä olleet eriytyneet omaksi ”säädykseen” vaan esimerkiksi Lönnbohm harjoitti viranhoitonsa lisäksi maataloutta. Virkatalon merkitys kasvoi varsinkin 1860-luvun suurina nälkävuosina.

Elannon saaminen pieneltä maatilalta oli kuitenkin vaikeaa jo pelkästään siksi, että väkeä oli paljon, Hövelössä

toistakymmentä henkilöä. Tilojen jakaminen, osittaminen pienempiin osiin, oli tietyn rajoituksen jo sallittu mutta ei vielä yleistynyt jakoihin liittyvien kustannusten takia. Perheet olivat suuria ja elivät saman katon alla. Väestöhistoriallisesti elettiin aikaa demografisen transition kynnyksellä. Väestö kasvoi mutta kuolleisuus oli nälkävuosia lukuun ottamatta jo vähentynyt. Osasyynä kuolleisuuden laskuun on modernisoituvaa lääketiedettä, joka 1800-luvun puolivälin paikkeilla irtaantui vuosisataisesta humoralipatolgian traditiosta. Huomio kohdistettiin mm. viruksiin. Mainittakoon, että Hövelössä oli asunut ennen Lönnbohmeja Elias Lönnrot lääkärintointaan hoitaessa.

Turpeinen analysoi erityisen tarkkaan Lönnbohmien työn maanmittarina. Sitä lukiessa tulee mieleen taloudellisten vaikeuksien alla elävä yrittäjä nyky-Suomessa. Lönnbohmien elämä muuttui loppuvaiheessa murhenäytelmäksi. Jatkuvien taloudellisten paineiden alla eläminen vei terveydenkin. Syynä oli maanmittarien palkkausjärjestelmä. Maanmittarit joutuivat tekemään kuukausia tai jopa vuosia töitä ilman palkkaa. Maanmittaustoimituksia tehtiin ennakkomaksujen turvin tulevaa tuloa syöden. Kaikkensa peliin laittaneen maanmittarin kannalta uhkapelin jännittävin hetki oli revisiotilaisuus, jossa yllähallituksen revisori kävi hiuksia halkoen läpi maanmittarin laskut. Ainaakin Lönnbohmien tapauksessa oli pikemminkin sääntö kuin poikkeus, että laskutettavasta summasta katosi revisiossa ”perusteettomina” suuri osa.

Saatavat jäivät mitättömän pieniksi. Olisi kiinnostavaa tietää, kuinka paljon Lönnbohmin tapaus on yleistettävissä. Oliko Lönnbohm joutunut ylihallituksen virkamiesten silmätiukaksi, niin kuin vaikuttaa, ja jos oli niin miksi? Oliko kyseessä uhmakkaasti suomen kielellä valituskirjeitä kirjoittavan Lönnbohmin ”asennevika” ylihallitusta kohtaan vai kenties se, että hän oli erivapauksin alalle valmistunut. Näihin kysymyksiin Turpeinen ei ota kantaa.

Lönnbohmin taloudellisen perikadon ja sairastumisen sinetöi eräs maanmittaustoimetus, jonka hän joutui tekemään säädösten vastaisesti, toisin silmänsairaudesta johtuvan pakon edessä epäpätevällä apumiehellä. Asia paljastui ja siitä nousi suuri kohu paikallisessa lehdistössä. Epäpätevän sijaisen käyttö maanmittaustoimituksessa on historiallisesti mielenkiintoinen yksityiskohta, sillä apulaisten käyttö maanmittaustöissä oli vuosisatoja maanmittaustoimeen liittynyt epäkohta, johon yritettiin puuttua jo 1600-luvulla. Lönnbohmin silmänsairauskin oli maanmittarien vuosisatainen ammattisairaus. Tuntikausien tähtäämiset vuorokaudesta toiseen dioptriin ja kynttilän tai öljylampun valossa tehdyt pikkutarkat karttatyöt sisätiloissa veivät monen maanmittarin näön.

Kirjan rakenne ei ole puhtaasti kronologinen elämäkerta syntymästä kuolemaan vaan tiettyjä teemoja, kuten Hövelön talon vaiheita tarkastellaan kootusti samassa kohtaa. Rakenne toimii, mutta tietyt luvut kuten ”Kiista Hövelön kalave-

sistä” ja luku ”Lönnbohmin maanviljelijänä” jäävät irralliseksi ja ne olisi voitu käsitellä jo heti alussa kootusti samassa luvussa. Lönnbohmeja oli paljon saman katon alla, ja aina välillä joutuu palaamaan alkuun selvittämään kuka on kyseessä. Henkilöluettelo selityksineen tai sukulaisuussuhteita valaiseva kaavio ei olisi ollut pahitteeksi, kuten ei myöskään Pohjois-Suomen kartta, josta olisi ilmennyt se valtavan laaja alue, jolla Pohjois-Suomessa toiminut maanmittari joutui liikkumaan. Karttoja on käytetty perinteiseen tapaan lähinnä kuvituksena. Niitä olisi voinut hyödyntää enemmän esimerkiksi maanmittaustekniikan ja kartanteon näkökulmasta.

Oiva Turpeisen kirja on ennen kaikkea merkittävä lisä virkamiesten elämää ja toimintaa käsittelevään mikrohistorialliseen tutkimukseen. Samalla se on lisä Kainuun paikallishistorialliseen tutkimukseen ja tätä kautta jatkoa Turpeisen omaan tuotantoon.

Mikko Huhtamies

Elämäkerta suositusta kuninkaasta

Knud J. V. Jespersen: Rytterkongen. Et portraet af Christian 10. Nordisk Forlag. Kööpenhamina 2007. 567 sivua.

■ Tanskan kuninkaan (1912–47) Kristian X:n elämäkerta on

suurella määrin myös Tanskan poliittista historiaa. Vaikka kuningas jo varhain mukautui parlamentaariseen demokratiaan, hänellä oli paljon todellista vaikutusvaltaa, jota vahvisti jatkuvasti kasvanut kansansuosio. Hänen hallituskauteensa osuivat molemmat maailmansodat, joista Tanska loppujen lopuksi selvisi pelkällä säikkähdyksellä.

Tunnettu tanskalainen historioitsija Knud J. V. Jespersen on kirjoittanut Kristian X:stä yli 500-sivuisen elämäkerran, joka poikkeaa aikaisemmista elämäkertoista erityisesti siksi, että kirjoittajan käytössä ovat ensi kertaa olleet kuninkaan päiväkirjat, joita tämä tunnollisesti piti 60 vuoden ajan. Tämä on epäilemättä vaikuttanut myös siihen, että kuninkaan persoonallisuus tulee aikaisempaa monipuolisemmin valotetuksi. Jespersen osoittaa, että velvollisuutensa hyvin vakavasti ottaneessa, hieman jäykkässä Kristianissa oli erikoinen tunneperäinen, suorastaan romanttinen puoli.

Kuninkaan ei ollut aina helppo tulla toimeen pääministeriensä kanssa. Mutta 1924 nimetetystä Tanskan ensimmäisestä sosiaalidemokraattisesta pääministeristä Thorvald Stauningista tuli Kristianin monivuotinen luotettu yhteistyökumppani.

Stauningin hallitukseen tuli muuten maailman ensimmäinen naisministeri, Nina Bang (siis pari vuotta ennen Miina Sillanpäättä). Hänen toimensa eivät aina miellyttäneet naisasialiikkeeseen happamasti suhtautunutta Kristiania.

Vanhana sotilaana Kristianin oli vaikea taipua siihen,

että Saksa 1940 miehitti Tanskan vastarintaa juuri kohtamatta. Yhteistyössä Stauningin kanssa kuningas pyrki selviytymään miehityksestä parhain päin. Miehityksen kiristyttyä sodan loppuvaiheessa, jolloin pääministerinä oli miehittäjiin pehmeämmin suhtautuva Erik Scavenius, Kristianin terveys horjui (mm. hänen pudottuaan päivittäisellä Kööpenhaminan ratsastuksellaan hevosen selästä). Scaveniuksen suhde miehitykseen ei myöskään miellyttänyt kuningasta.

Tanskan juutalaiset pelastautuivat tunnetusti Ruotsiin. Tätä käsitellessään Jespersen täsmentää Kristianin asennetta koskevia uskomuksia. Samoin saa nyt ehkä ensi kerran tyhjentävän selvityksen Hitlerin syntymäpäiväonnitteiluista ja Kristianin kiitossähkeestä 1942 alkunsa saanut kriisi.

Kristian suhtautui Suomeen yhtenä Pohjoismaana myönteisesti. Hänellä oli hyvät suhteet Mannerheimiin, joka vieraili valtionhoitajana 1919 Kööpenhaminassa. Tästä sen paremmin kuin Kristianin Suomen vierailusta 1928 Jespersen ei mainitse mitään (vaikka hän muuten käsittelee melko laajasti kuninkaan ulkomaansuhteita). Ei myöskään syksyn 1939 Tukholman Pohjoismaiden valtionpäämieskokouksesta, jota sävytti Suomeen kohdistunut uhka. Kaikesta tästä samoin kuin Talvisodasta voi olettaa Kristianin päiväkirjoissa olleen merkintöjä.

Sukulaissuhteet olivat Kristianille tärkeitä. Niitä koskevalla tietoudella on keskeinen osuus Jespersenin elämäkerrassa.

Vielä on syytä mainita, että

tietystä diskreettisuudestaan huolimatta Jespersen on käsitellyt Kristianiin kohdistunutta, lähinnä hänen ”suoraviivaisuudesta” johtunutta kritiikkiä.

Mutta kaiken kaikkiaan arvostettu kuningas on saanut arvoisensa elämäkerran, joka sujuvasti kirjoitettuna tarjoaa em. puutteistaankin huolimatta myös suomalaiselle lukijakunnalle kiinnostavaa tietoa eteläisen veljesmaamme jo jotenkin unohtuneesta kuninkaasta.

Pekka Harttila

Puhtaasti ruotsalaisen urheilun puolesta

Jan Lindroth: Idrott för kung och fosterland. Den svenska idrottens fader Viktor Balck. Stockholm, Sisu 2007. 207 s.

Leif Yttergren: I och ur spår! En studie om konflikter och hjältar i svensk skidsport under 1900-talet. Malmö Högskola 2006. 139 s.

■ Ruotsalaisen urheilun patriarkan Viktor Balckin (1844–1928) poikkeuksellisen painavat muistelmat julkaistiin kahdenä niteenä kohta hänen kuolemansa jälkeen. Tutkimuksellinen esitys Balckin elämäntyöstä ilmestyi vasta vuosisadan vaihduttua, ja sen kirjoitti Jan Lindroth, joka on puolestaan urheiluhistoriallisen tutki-

muksen kantahahmo Ruotsissa.

Lindroth lähestyy upseeria ja urheilumiestä temaattisesti jäsenettyjen lukujen avulla. Uutta teesiä hänellä ei ole tarjota, ja loppuluku tasapainoilee kriittisen yhteenvedon ja suurmieskultin tukemisen välillä. Jälkimmäiseen valintaan on toki tiettyjä perusteita. Balck vaikutti sotaväessä, kouluissa, seuroissa ja kabinetissa sekä teki ”Ruotsin nimeä” tunnetuksi johtamallaan voimistelun ja urheilukierteilla. Hän hankki Tukholmalle käytännössä omin voimin (kuten Lindroth korostaa) vuoden 1912 kansainväliset olympiakisat, jotka vietiin onnistuneesti läpi hänen valvonnassaan.

Balckin olympiapuuhista voisi jo koota kokonaisen monografian. Toisaalta hänen elämänsä oli siinä määrin pragmaattista uurastusta, että relevantti kysymyksenasettelu vaikeutuu, ja Lindrothillakin kerronta etenee paikoitellen kronikan tavoin. Balck oli läpeensä käytännöllinen johtaja, jolle niin sanottu urheiluaste merkitsi naiivin edistysuskon ja kiihkeän patriotismin yhdistelmää. Sen yli menevää filosofointia ei hänen tuotannostaan erotu.

Lindroth hahmottelee jännittävän kontrastin päähenkilön ja Pierre de Coubertinin välille. Ranskalainen olympiajohtaja oli helleenisiin haaveisiin ja oikullisiin fundeerauksiin taipuvainen ajattelija. Hänen ruotsalainen kollegansa sitä vastoin halusi riisua moderneilta olympiatapahtumilta pseudohelleenisen keikaroinnin ja kosmopoliittisen kuorutuksen. Uuden ajan Olympia

avasi Balckille tilaisuuden sinikeltaisten värien vyörytykseen, ensin Pariisissa 1900, sitten Ateenassa 1906 ja Lontoossa 1908.

Niinä vuosina Suomessa avoimesti kadettiin naapurimaan urheilullista voittomarssia. Ruotsilla oli olympiahankkeissaan alusta asti valtiovallan tuki, mitä Lindroth havainnollistaa Balckin ja kuningashuoneen suhteisiin paneutuvassa luvussa. Balck operoi luontevasti suuren maailman seuraipiireissä, ja niitäkin verkostoja hän hyödynsi ”kuninkaan ja isänmaan puolesta”, kuten kirjan nimi todistaa.

Jos ohodetaan kansainvälisten kontaktien laajuus, Viktor Balckin lähin suomalainen vastine olisi Ivar Wilskman (1854–1932). Miehet tunsivat toisensa 1880-luvulta asti, Wilskman kokosi Suomen urheiluväkeä Balckiin vertautuvalla tehokkuudella, ja Tukholmassa 1912 hän viimein pääsi vuodattamaan kyöneleitä ”Suomen nimeä” kiillottaneiden urheilijoiden kunniaksi.

Wilskmanin ajattelu oli Balckin tavoin perin suoraviivaista. Vankkaan patriotismiin heillä liittyi muodikas rotuopillinen imperatiivi, oletetun rodullisen rapping torjuminen voimainponnistuksilla. Mutta kumpikaan ei hylännyt voimistelua, 1800-luvun johtavaa ruumiinkulttuuria; he vain toivat sen rinnalle senteillä ja sekunneilla mitattavia urheiluja. Moisella koplauksella oli kolsolt vastustajiaakin. Lindroth käy läpi ruotsalaisten voimistelupiirien antiurheilullisia näkemyksiä, jotka eivät silti Balckin projekteja sanottavasti häirinneet. Yhtä sujuvasti eli

opportunistisesti Wilskman luovi voimistelusalin ja urheilukentän välillä.

Kotimaisen Wilskman-tuntemuksen puutteet korostuvat Lindrothia lukiessa. Tilanne on luonnollisesti suhteutettava urheiluhistoriallisen tutkimuksen yleisiin laiminlyönteihin tässä maassa. Muinaisen kansallisurheilun hiihdon parissa riittäisi myös tekemistä; mutta juuri sillä suunnalla on Ruotsinkin tutkimustilanne Norjaan nähden pari suksenmittaa jäljessä. Näin voidaan päätellä Leif Yttergrenin artikkelikoosteen *I och ur spår!* alkusanojen perusteella.

Antologia etenee 1800-luvun haparoivasta suksiturheilusta seuraavan vuosisadan loppuun. Päätösluvussa pohditaan urheilusankaruudessa tapahtuneita muutoksia, ja kun Yttergren näkee Thomas Wassbergin viimeisenä autenttisena heeroksena (folkhälte), suomalaisen lukijan ajatus rientää Juha Mietoon, Wassbergin nemesikseen, jonka imago hakee latu-uskottavuudessa vertaistaan. Urheilusankaruus on kuitenkin aina rakentunut median välityksellä. Tekijä näyttäisi ottavan toisinaan diskurssit todesta, eli etsivän aitoa minuutta median tuottamasta kuvastosta.

Huomattavasti vakuuttavamin argumentein Yttergren ratkoo ruotsalaisen hiihtohistorian solmukohtia. Sikäläistä hiihtoa leimasi alkuvaiheessa ja oikeastaan yllättävän kauan virkistysliikunnan ja kilpaurheilun vastakkainasettelu. Kenelle kuuluisi vastuu ja sitä tietä kunnia kansallisurheiluksi nimetyn kulkumuodon kehittämisestä? Järjestöjen keski-

näinen kiista meni 1920-luvulla päällekkäin kansainväliseen konfliktiin nähden, kun sekä Ruotsissa että Norjassa vierokuttiin talvisajan olympiakilpailuja. Sehän ei sinänsä tunnu täysin perusteettomalta linjaukselta, jos siis muistelemme suksiturheilun marginaalista roolia antiikin otteluissa.

Yttergren löytää vastarinnaalle kolme syytä. Hiihtourheilun hegemonia haluttiin ensin näkin säilyttää Pohjolassa, eli traditioiden suojelu koettiin tärkeämmäksi tavoitteeksi kuin olympialaismitalien jahti. Voimistelun perintönä vaikutti edelleen monipuolisuusajattelu (etevän hiihtäjän tuli hallita myös mäenlaskun taito), ja viimein tahdottiin varmistaa Holmenkollenin paikka talviurheilukalenterin ensimmäisellä lehdellä.

Ranskan Chamonix'ssa 1924 pidetyille kisoille myönnettiin takautuvasti olympinen status. Näin tapahtui 1925, jolloin Kansainvälinen hiihtoliittokin perustettiin. Seuraavana vuonna järjestettiin sitten viimeisen kerran Nordiska spelen, talviurheilujen yhteispohjoismainen suurkatselemus, jota Viktor Balck oli ollut ideoimassa. Norjassa viriteltiin yhä boikotia vuoden 1928 olympiahiihtojen aattona, mutta hanke raukesi vähin äänin, ja niin kiiruhtivat norjalaisetkin maineen ja mitalien perässä olympialatuja lykkimään.

Se oli urheilullista reaaliopliittikka paljaimmillaan. Mutta vielääkään ei talvikisojen tarina ollut turvattu. Seuraavalla vuosikymmenellä oppositioliikhehdinnän kärkinimi oli ruotsalainen Sigfrid Edström, Kansainvälisen yleisurheiluliiton pu-

heenjohtaja ja Kansainvälisen olympiakomitean (KOK) jäsen, joka takertui osanoton riemuun tyytyvän amatööriurheilun illuusioon. Siviilielämässä hän oli suurkapitalisti, joten itselleen hän salli rajattoman rahallisen voiton, jonka hän voimatoimin tahtoi urheilijoilta riistää. Edström edellytti palkkaa nauttivien hiihdonopettajien sulkemista olympiakisoista ja lämmitti vanhan aiheen talvikauden tapahtuman likvidoisesta.

Suomessa Edström tunnetaan parhaiten hänen osuudesta Paavo Nurmen diskvalifioinnissa 1932. Historioitsija Yttergren huomauttaa nyt, että amatöörisäännöillä elämänti oli hyödyllinen keino rakentaa urheilupäällikön karriääriä. Edström kohosikin 1940-luvulla KOK:n ylimmäksi johtajaksi. Sittemmin on amatöörikysymys korvautunut dopingkohulla, ja kuten Yttergren toteaa, myös dopingin suhteen urheilujohtajat voivat huokeasti profiloitua nollatoleranssia vaatimalla.

Viktor Balckin ja Ivar Wilskmanin aikalaisille ”puhdas urheilu” viittasi rotuopilliseen puhtauteen. Seuraava puhtauden kriteeri oli amatööriys, ja viimein virtsanäytteen laatu. Aatehistorioitsijoiden kannattaisi varmasti kartoittaa urheilullisen puhtauden jyrkkiä käännteitä, vaikka sitten meille suomalaisillekin rakkaasta karpasuurheilusta aloittaen.

Erkki Vettenniemi

Ihmiskauppaa itärajalla

Max Engman: Raja. Karjalankannas 1918–1920. WSOY 2007. 797 s.

■ Max Engman on pitkän linjan suomalais-venäläisten suhteiden tuntija. Yleensä Engmanin monipuolisesta tuotannosta muistetaan hänen pietarinsuomalaisia käsittelevät tutkimuksensa. Hän on kuitenkin kirjoittanut myös monesta muusta aiheesta, kuten eurooppalaisten imperiumien hajoamisesta ja niihin liittyneistä rajakysymyksistä. Näitä kahta teemaa yhdistäen on kirjoitettu massiivinen teos *Raja*, joka kuvaa Suomen itsenäistymisvaiheessa ja Venäjän imperiumin muuttuessa bolshevistikseksi Neuvostovenäjäksi Karjalankannakselle syntyneen valtiorajan historiaa Tarton rauhaa edeltäneiden kahden kriittisen vuoden ajalta 1918–20.

Engmanin kirja kuvaa, kuinka vielä sisällissodasta vereshallalla ollut nuori Suomi ja kovin huterin jaloin seisonut ja lähes kaoottisessa tilassa ollut Neuvosto-Venäjä yrittivät kunniansa säilyttäen saada molemmille välttämättömät raja-asiat järjestykseen. Tämä ei ollut helppoa, maat olivat periaatteessa sotatilassa keskenään. Kannaksella ja rajalla oli lähes tungosta. Suuri joukko Venäjällä olleita suomalaisia halusi palata Suomeen. Pahasta elintarvikepulasta kärsinyt Suomi taas pakotti Suomessa asuneita

venäläisiä palaamaan Venäjälle. Toisaalta suuret joukot venäläistä väkeä pakeni Kannaksen kautta Venäjältä Suomeen bolshevikkivallan alta. Olot Kannaksella olivat sekavat, väkivaltaa ja tuhotöitä tapahtui tiheään. Raja-alueen hallinnon pystyttäminen takkuili. Raja-joen takana uhittelevat ja ajoittain mielivaltaa harjoittavat entiset suomalaiset punakaartilaiset eivät helpottaneet tilannetta. Kannaksesta muodostui monien osatekijöiden solmu kohta. Tähän ”solmuun” sijoittuu Engmanin teoksen ydin.

Kirja muodostuu oikeastaan yli paristakymmenestä erillisestä kirjoituksesta, jotka on järjestetty yhtenäiseksi kirjaksi väljään kronologiaan. Kronologia muodostuu tarkastelu vuosina Suomen ulkopoliittikkaa kulloinkin hallinneen mahdin mukaan: vuonna 1918 sellainen oli Saksa, sen jälkeen vuoteen 1920 entente eli käytännössä Ranska ja Englanti. Tässä vaiheessa tärkeä toimija suomalaisten kotiuttamisessa bolshevikki-Venäjältä oli Tanskan Punainen Risti. Kevään 1920 jälkeen Suomi pyrki sopuun bolshevikkien kanssa omin toimin.

Engman kertoo kirjansa esipuheessa, että suurin osa teoksen kirjoituksista oli valmiina jo 1990-luvun alussa, mutta käsikirjoitus jäi pöytälaatikon virkatehtävien viedessä ajan tutkimuksen viimeistelyltä. Engmanin kirjan ilmestyminen nyt 2000-luvun puolimaisa oli toki tapaus, mutta jos se olisi ilmestynyt 1990-luvun alussa, kun Neuvostoliitto hajosi ja Kannas avautui suomalaisille matkailijoille, olisi se varmasti ollut ”jymypaukku”.

Parin viime vuosikymmenen aikana on ilmestynyt melko paljon aihetta sivuavaa tutkimusta, josta esiin nousevat erityisesti Pekka Nevalaisen tutkimukset. Silti Engmanin kirjassa on aika lailla uutta asiaa – ainakin asiaan vihkiytymättömälle. Tätä uutta on erityisesti Kannaksen tapahtumien kytkeminen siihen kansainväliseen suureen Euroopan uudelleenjärjestelyyn ja poliittiseen peliin, joka tapahtui ensimmäisen maailmansodan jälkipyykissä.

Vaikka Engman ilmoittaa, että hänen näkökulmansa tapahtumiin on erityisesti suomalainen, se ei tarkoita, että suomalaisten toimintaa Kannaksella noina vaikeina vuosina käsiteltäisiin silkkihansikkain. Päinvastoin, monien Kannaksella ja Helsingissä toimineiden suomalaisten upseerien ja virkamiesten venäläisvastaisuuteen ja sisällissodan nostattamaan vihaan perustunut ja kansainvälisistä periaatteista piittaamaton lyhytnäköinen toiminta saa ironiaa tihkuvan käsittelyn. Tätä kautta Engman myös kuvaa yhtä kirjansa pääkysymyksistä, sitä ”miten raja eräänlaisena vuotavana rautaesirippuna muovasi ja määritteli Suomea.”

Kirjan eräänlainen kantava teema on eri ihmisryhmien liikkuminen ja liikuttaminen Kannaksen rajan yli suuntaan ja toiseen. Rajan ylittämistä tapahtui vapaehtoisesti, pakotettuna, pakenemalla ja erityisesti järjestettyinä vankien, sotavankien ja siviilien vaihtoina. Vaihtosopimusten liikuttamat ihmiset ja ihmisryhmät saattoivat olla myös vastentahoisia objekteja eri valtojen

välisessä pelissä. Nämä järjestelyt, jotka suomalaisten osalta tähtäsivät Venäjällä olevien suomalaisten kotiuttamiseen, mutta jotka linkittyivät moniin erilaisiin vankien ja muiden ryhmien vaihtosopimuksiin Euroopassa ja erityisesti Venäjän suuntaan, näyttävät Engmanin teoksessa konkreettisesti sen, kuinka Kannaksen tapahtumia on mahdotonta ymmärtää vain kansallisesta näkökulmasta. Ajoittain monimutkaiset kansainväliset kuviot eri sotavankien ja siviilien vaihdosta muistuttavat ihmiskauppaa.

Kuten Engmanin toteaa, kirjan näkökulma on äärimmäisen toimijakeskeinen. Tämä on mielestäni kirjan keskeinen vahvuus mutta myös sen Akilleen kantapää. Kirja vilisee värikkäitä hahmoja: diplomaatteja tai sellaisiksi tekeytyviä, valkoisia ja punaisia upseereja, seikkailijoita sekä häikäilemättömiä opportunisteja ja onnenonkijoita. Tapahtumien annetaan viedä tekstiä ja aikakauden ominaislaatua ja henkeä tuodaan esiin runsaalla kuvituksella ja otteilla sanomalehdistä. Kirja on aika-ajoin suorastaan jännittävää luettavaa.

Toimijanäkökulma toimisi kuitenkin varmasti paremmin suppeammassa teoksessa, jos sivuja olisi vaikkapa kolmasosa tai edes puolet nykyisestä lähes kahdeksastasadasta. Engmanhan on aivan erinomainen kirjoittaja. Nyt kahden vuoden ajalle sijoittuva henkilögalleria paisuu valtavan laajaksi ja aikakauden poliittista historiaa heikommin tuntevalle lukijalle, ainakin allekirjoittaneelle, tämän ”kauhukabinetin” hallinta

muodostuu lopulta lähes mahdottomaksi tehtäväksi.

Keskeisiä ja värikkäitä henkilöitä ja heidän taustojaan on nostettu esiin erillisissä tietolaatikkomaisissa mutta kuitenkin sangen pitkissä erilliskirjoituksissa. Tämä on sinänsä hyvä ratkaisu. En kuitenkaan ole koskaan pitänyt nykyisten taittajien tavasta sijoitella näitä erilliskirjoituksia leipätekstin keskelle. Tässä kirjassa, jossa tekstin seuraaminen vaatii muutoinkin keskimääräistä enemmän tarkkaavaisuutta, tällainen taitto on erityisen häiritsevää, sillä pitkät tietolaatikat katkaisevat tekstin ajatuksenjuoksun.

Toinen seikka, joka kirjan ulkoasussa häiritsee, on ylimääräisen runsas kuvitus. Kuvia on etsitty paitsi kuvakoelmista, myös vanhoista sanomalehdistä ja kirjoista. Sutuimmat näistä olisi hyvin voinut jättää julkaisematta. Lisäksi kuviin on laadittu, vastoin kaikkia perinteisiä ohjeita, erittäin pitkät ja leipätekstiin nähden runsaasti uutta informaatiota sisältävät kuvatekstit joihin syventyminen jälleen pysäyttää varsinaisen kertomuksen seuraamisen.

Kirja on taitettu komeaksi ja ilmapaksi, marginaalit ovat suuret ja rivivälit reilut. Tekstiä on toki paljon, mutta myös taitto on synnä valtavaan sivumäärään, jonka seurauksena kirjaa on lähes mahdotonta lukea pidemmän aikaa muutoin kuin pöydän ääressä. Kirjan näyttävyyteen panostaminen on siis ainakin oman kokemukseni perusteella heikentänyt sen luettavuutta. Taitosta johtuen kirja tarvitsisi mukaansa käyttöohjeen: ennen päalu-

vun aloittamista lue ensin eriliset henkilökuvaukset, katso kuvat ja lue kuvatekstit. Vasta sen jälkeen voit keskittyä rauhassa varsinaisen asian seuraamiseen.

Edellä todetusta huolimatta Engmanin teos *Raja* on todella merkittävä kirja: yhtä aikaa tutkimus ja tehdyn tutkimuksen synteesi, näkemyksellinen tulkinta ja kuvaus, joka yhdistää aiemmin paljolti kansallisesta näkökulmasta tarkastellun kappaleen Suomen rajahistoriaa sen olennaisiin kansainvälisiin yhteyksiin. Kannaksesta tai itsenäisen Suomen ensimmäisistä vuosista kiinnostuneelle kirja on perusteos, rajaan liittyviä kysymyksiä pohitavalle se on kokoneen tutkijan mallisuoritus siitä, miten moniulotteisesti rajakysymyksiä voi tarkastella.

Kimmo Katajala

Itävallan ja Unkarin monidimensionoinen rajakiista

Mari Vares: The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Conflict of National and International Policy. *Jyväskylä Studies in Humanities* 90, Jyväskylä 2008. 328 s.

■ Ensimmäisen maailmansodan jälkiselvittelyt ovat yksi

maailmanhistorian tutkituimpia kohteita. Siihen kuuluvat sellaiset murrokset kuin Keski-Euroopan ylikansallisten keisarikuntien sortuminen, kymmenen uuden tai uusiutuneen valtion synty Eurooppaan, Venäjän vallankumoukset ja Pariisin rauhankonferenssi ja rauhansopimukset. Lisäksi näitä on tutkittu aktiivisesti jo 80 vuoden ajan, ja niistä on kumuloitunutta tietoutta ja useita sukupolvia vaihtuneita näkemyksiä ja tulkintoja. Ajan arkistot ovat käytännöllisesti katsoen kaikki avoimina tutkimukselle. Olemme valtavan tieto- ja tulkintavuoren päällä.

Käytännössä tutkimus eteneekin osakysymysten kautta. Suomessa on professori Max Engmanin tutkimusryhmä Åbo Akademiä tutkinut imperiumien, lähinnä Itävalta-Unkarin ja Venäjän keisarikuntien hajoamista. Tästä ryhmästä on peräisin eräänlainen rinnakaistutkimus, Tom Gullbergin väitöskirja Kärntenin kysymyksestä ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Mari Varesen tutkimus ei kuulu tähän joukkoon, vaan sopii hyvin itsenäisenä tuotoksena Jyväskylän yliopiston Hungarologia-kokonaisuuteen.

Mari Varesen väitöskirja on kiinnostava yhdistelmä suurvaltapolitiikkaa ja paikallista rajakiistaa. Toimijoina ja kiistan ratkaisijoina olivat ensimmäisen maailmansodan voittajavallat ja kohteena pieniksi muuttuneet entisen habsburgivallan valtiokansat. Ne katsottiin alueen hävinneiksi kansakunniksi. Niitä ei kuitenkaan ollut miehitetty, eikä niiden kesken aikaisemmin ollut

merkittäviä rajariitoja. Siten kyse ei ollut merkittävästä suurvaltapolitiisesta kysymyksestä. Toisaalta rajariita osoitti, että pientenkin valtioiden toimilla ja toimijoilla saattoi olla merkitystä kansainvälisen politiikan ratkaisuille, tässä tapauksessa rauhankonferenssin lopputulokselle. Mukaan kytkeytyi vielä muita pikkuvaltioita, tulevan Pikku ententen muodostavat seuraajavaltiot.

Tutkimuksen lähde pohja on monipuolinen ja riittävä aihepiirin käsittelylle. Keskeistä arkistoaineistoa on hankittu Ranskan, Unkarin, Englannin, Itävallan sekä Burgenlandin arkistoista ja monista keskeisistä lähdejulkaisuista. Myös uusin tutkimuskirjallisuus on varmaan niin täydellistä kuin toivoa voi. Toisaalta monet klassikotkin olisivat voineet olla hyödyksi, ja niiden avulla olisi saatu koko traditio paremmin haltuun.

Lähteiden ja tutkimuskirjallisuuden läpikäynti tarjoaa myös pohjan kysymyksenasettelulle. Itävaltalaiset ja unkarilaiset ovat kirjoittaneet runsaasti rajakiistasta omalta kannaltaan, samoin muutamat ulkopuoliset ovat pyrkineet esittämään tasapuolisempaa kokonaiskuvaa. Mitä puuttuu, on voittajavaltiojen suhtautuminen Länsi-Unkarin/Burgenlandin ongelmaan ja rajakiistan näkeminen osana Keski-Euroopan järjestämistä ja järjestyttämistä. Näiltä osin väitöskirjan tutkimukselliset premisit ovat kunnossa.

Kansainvälisten suhteiden historia on varsinaista metodien ja metodologioiden temmellyskenttää, onpa se ajautunut tutkimuksen laajuuden

vuoksi kehittämään omaa teoriaa, mitä on historiassa ta-
vanomaista. Tästä laajasta meto-
dodi- ja metodologiapaletista
Vares on valinnut käsiteparin
realismi-idealismi ja jaottelee
havaintonsa tämän mukaisesti.
Tämä näkyy olevan taas tapana
anglo-amerikkalaisessa tut-
kimuksessa. Kuitenkaan käsi-
tepari ei mielestäni ole varsinaista
metodologiaa vaan kat-
tokäsitteitä, jotka sisältävät
varsinaisia selittäviä tekijöitä
kuten tarve ulkoisen ja sisäisen
turvallisuuden tai valtion
ja sen kansalaisten taloudellisten
etujen varmistamiseen.
Useimmiten idealistisiksikin
leimattavat toimenpiteet kuten
demokratian levittäminen pala-
lautuvat turvallisuustarpeeseen
tai taloudellisiin etuihin.

Yhtä yleinen politiikan pe-
rustelu ensimmäisen maail-
mansodan loppuvaiheissa on
oliko toiminta suunnattu Sak-
saa vai bolševismia vastaan.
Olen itse pohtinut kysymystä
yli kolmenkymmenen vuoden
ajan ja taivun kannattamaan
täysin Varesen huomiota, että
kommunismiin vaara oli useim-
miten enemmän tutkijan sil-
missä kuin lähteissä.

Itse käsittely on mielestäni
oikein hyvää. Se jakautuu loo-
gisesti ja rauhankonferenssin
kulkua noudattaen ensin Itä-
vallan rajajärjestelyihin Bur-
genlandissa ja sitten Unkarin
kohteluun ja osittaiseen rajare-
visioon Sopronin osalta. Mo-
lempien käsittely on hyvin
tarkkaa käännteiden ja eri osa-
puolten kannanottojen tarkas-
telua. Länsi-Unkarin/Burgen-
landin kysymys tulee perus-
teellisesti tutkituksi. Myös
huomion kiinnittäminen seura-
raajavaltioihin, erityisesti Tšek-

koslovakiaan on paikallaan ja
täydentää kokonaiskuvaa.
Myös Italian rooli korostuu
omaperäisen politiikkansa ja
Sopronin kysymyksen aktiivi-
sen välityksen vuoksi. Tarkan
kuvan kääntöpuoli saattaisi
olla, että teksti tuntuu olevan
kovin lähellä lähteitä. Kuvaa
voisi laventaa, ei paljolla teks-
tillä mutta muutamalla selittä-
vällä havainnolla. Näin esimer-
kiksi että Unkarin kansalli-
suuspolitiikka oli ollut niin
kovakouraista, että seuraaja-
valtioiden reaktio kohdistui
nimenomaan Unkariin, ei niin-
kään Itävaltaan. Tai että pieni
Itävalta peri suurvallan pää-
kaupungin, mistä johtuvia on-
gelmia kirjoittaja käsittelee
ansiokkaasti.

Käsittelyyn kuuluu myös
katsaukset keskeisten toimijoi-
den kokonaispolitiikkaan.
Ranskan politiikka on viime
vuosikymmeninä ollut voimak-
kaan uudelleenarvioinnin koh-
teena, taloudellisten näkökoh-
tien ja viime kädessä Euroopan
unionin avaamien perspektii-
vien vuoksi. Niinpä kannattai-
si olla vähän varovainen Cle-
menceaun kovin vanhakantai-
sessa kosto- ja voimapolitiikan
korostamisessa Saksaa koh-
taan. Yhdysvallat ei myöskään
aikunut jatkaa Ranskan talou-
dellista tukemista eikä varsin-
kaan sen valtavan jälleenraken-
nuksen rahoittamista. Ranskan
oli löydettävä uusia keinoja ja
yksi oli yhteistyö Saksan ksan-
sa. Tämä on selvästi nähtävissä
saksalaisistakin akteista, ja
Marc Trachtenbergin laskel-
mien mukaan Ranska odotti
saavansa Saksalta sotakorvauk-
sia suunnilleen sen verran kuin
se oli valmis maksamaan. Jacques
Bariëty rakentaa taas voi-

makasta tulkintaa Ranskan
raudan ja Saksan hiilen varaan
jo parina aselepoa seurannee-
na vuotena. Bariëty'n mukaan
Versaillesin rauhansopimuksen
sisään oli rakennettu Ranskan
ja Saksan taloudellisen yhteis-
työn ohjelma. Siten rauhanso-
pimus ei olisi ollut tuottama-
ton Ranskalle, jos suunnitelma
olisi kyennyt voittamaan Sak-
san vastustuksen.

Bloc Nationalin kannattaja-
kunta kansalliskokouksessa oli
kyllä kansallismielistä ja oi-
keistolaisista, mutta se koostui
myös voimakkaasti rintama-
miehistä, jotka olivat tottuneet
asialliseen toimintaan ja kan-
nattivat myös Millerandin so-
vinnollisia aloitteita. Ranskan
uudista liittolaisista todetta-
koon, että joukosta puuttuu
yksi läheisimpiä eli Belgia
vuodelta 1920. Vaikka Pikku
ententen maat olivat ja tulivat
olemaan löysässä liittosuhtees-
sa Ranskaan, liitto Puolan
kanssa 1921–22 oli sitova ja
automaattinen Saksan osalta ja
olisi mahdollistanut tuen myös
Neuvosto-Venäjää vastaan, Li-
säksi se tarjosi mahdollisuuden
taloudellisen yhteistyöhön, jos
ei muuta niin ns. köyhän mie-
hen imperialismin. Joka tapauk-
sessa Saksa säilyi jatkossakin
Ranskan ulkopoliitiikan ongel-
mana numero 1.

Ison Britannian käsittelyn
osalta haluaisin viitata kahteen
paralleeliin Ranskan politiikassa.
Maria Ormosin esittämän
epäilyn mukaisesti on syytä
todeta, että Ranskan pääesi-
kunnan 2. toimisto, tiedustelu-
osasto, teki samanlaista selvi-
tystyötä Euroopan oloista kuin
muiden tutkimuskomissiot.
Myös Ranska kannatti ajoittain
sodan aikana Itävalta-Unkarin

säilyttämistä, mikäli siitä olisi hyötyä Saksaa vastaan. Vertailu laveammin Ranskan politiikkaan ensimmäisen maailmansodan jälkeen olisi korostanut, ettei Ranskalla ollut välttämättä mitään omia tavoitteita useimpiin pieniin maihin nähden. Tämän Millerand totesi eksplisiittisesti myös Itävallasta keväällä 1920.

Kuten edellä on jo todettu, rajakysymysten käsittely niin Itävallan kuin Unkarin osalta on pikkutarkkaa käänteiden selvittämistä ja varmaan parasta mitä on esitetty. Yksityiskohtia on kuitenkin niin paljon, että lukija on vaarassa tipahtaa suurista linjoista. Esimerkiksi *Anschlussin* kiellon yleinen tausta on selvä, mutta missä vaiheessa ja miten rauhankonferenssi teki sitä koskevan päätöksen? Erityisesti unkarilaisten hellimä ajatus taloudellisten houkuttimien vaikutuksesta Ranskan politiikkaan saa selkeän ja hyväksyttävän ratkaisun. Mutta eikö silti tämä todellinen ja maailmanhistorian mitassakin ainutlaatuinen poliittisen tuen ostoyritys saatanut näkyä vaikkapa rajakysymyksen loppuvaiheen ilmiselvässä sympatiassa unkarilaisia kohtaan?

Kalervo Hovi

Juhlavuoden elämäkerta

Panu Rajala: Unio Mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset. WSOY 2008, Juva. 832 s.

■ Mika Waltarin syntymän satavuotisjuhlavuodeksi ilmestynyt Panu Rajalan kirjoittama elämäkerta on saanut poikkeuksellisen paljon huomiota. Kirjasta on itse asiassa melkoinen osa ilmestynyt sanoma- ja aikakauslehdissä Rajalan erillisinä kirjoitelmina tämän vuoden aikana. Teoksen merkitystä korostaa, ettei 1920-luvulta lähtien lukijoiden suosikkeihin kuuluneesta kirjailijasta ole aiemmin ilmestynyt laajaa elämäkertaa.

Kirjallisuudentutkimuksessa perinteinen elämä ja teokset-lähestymistapa on ollut paitiossa jo kauan. Rajala määrittelee esipuheessaan lähestymistavakseen kertoa elämästä ja tuotannosta "turhia tärkeilemättä tai teorisoidmatta" ja "vailla tieteen mittatuomareiden asettamia askelmerkkejä". Tämän rajauksen pohjalta teosta ei voi moittia teorioiden unohtamisesta. Teos onkin yleisrakenteeltaan kertomus, jossa elämä esitetään käytävissä olleiden lähteiden pohjalta, niiden aukkoja kovin paljon miettimättä.

Aukoista seuraa myös sirpaleisuutta Rajalan kertoessa siitä, mistä hänellä on lähteitä. Vaikkapa kirjailijan alkoholismia ja mielenterveyden ongelmia käsitellään lähinnä sodan

jälkeiseltä ajalta, jolta haastateluista avautuu värikkäitä kertomuksia esimerkiksi humalassa saadusta mielenjohteesta matkustaa Sveitsiin ja sekavassa tilassa maailman johtajille lähetyistä sähköistä. Näistä eteneminen isompiin johtopäätöksiin, linjoihin kirjailijan toiminnan ja ajattelun kannalta jää kesken. Esimerkiksi Waltarin omaperäisistä uskonnollisista näkemyksistä, joiden osuus hänen teoksissaan oli merkittävä ja joista on myös tutkimusta olemassa, ei muodostu kokonaiskuvaa. Teos tuo uutta tietoa kirjailijan uskonkriiseistä sillä tavoin, kuin ne näkyivät esimerkiksi hänen kirjeenvaihdossaan, mutta sen yhdistäminen teoksiin jää hiukan irralliseksi. Esimerkiksi tulkinta, että reformaatioaikaa kuvaava *Mikael Karvajalka* on "kirkon- ja uskonnonvastainen" tuntuu yksinkertaistukselta, Waltarin pohdinta idealismin sortumisesta reaalisen valtopolitiikan jalkoihin sisältää enemmän sävyjä.

Waltarin toiminnan ja tuotannon käsittelyssä ilmiselvä ongelma on tuotannon määrä. Rajala pyrkii ottamaan kirjailijan elinajalta kaiken mukaan, niin keskeiset teokset kuin tilapäistyöt sekä niihin suhtautumisen. Niinpä sivumäärästä melkoinen osa uppoaa teosten ja niiden arvostelujen referointiin. Varsinkin teoksiin pohjautuvien elokuvien käsittely karkaa jo aika kauaksi kirjailijan merkittävimmistä alueista, vaikka puolustaakin paikkaansa yleiskuvan muodostamisessa tuotannon jättiläisestä.

Referoiva ote tuo teokseen tiettyjä ongelmia, mm. lähteiden kielen tarttumisella. Tar-

koituksetonta vanhahtavuutta on vaikka sellaisen tiedon kohdalla, että Waltarin ystäväpiiriin kuuluu myös "homoseksualisteja". Ongelmallisempaa on esimerkiksi Rajalan kertoessa Waltarin Saksan matkasta 1938 kun hän toteaa – alkuperäisestä Waltarin matkakirjoituksesta ammentaen – kirjailijan saapuneen paikalle "suurten juutalaismellakoiden jälkeen". Käsitteessä hämärtyy pahasti mellakoitsijoiden henkilöllisyys, kyseiset marraskuun 9.–10. päivän tapahtumat kun tunnetaan nykyisin paremmin kristalliyönä.

Rajalan lähteistö koostuu ennen kaikkea Waltarin kirjailijahaastatteluista 1970-luvulta, joista pääosa on julkaistu teoksena *Kirjailijan muistelmia* jo 1980, Waltarin ja hänen isällisen ystävänsä Jalo Sihtolan kirjeenvaihdosta sekä lukuisista eri aikoina eri henkilöiden tekemistä haastatteluista. Tekemissään haastatteluissa Rajala on kerännyt runsaasti detaljeja, jotka muuten olisivat kadonneet.

Kirjailijahaastatteluista saadut tiedot kulkevat teoksessa selkeästi pohjana myös silloin kun harva viitteistys ei lähdetä mainitse. Näkökulma on siis edelleen paljolti kirjailijan oma. Tämä näkyy siinäkin, että Waltarin suhdetta esimerkiksi 1930-luvulla sellaisiin aikansa ilmiöihin kuten kielitaitelu ei käsitellä, koska Waltari ei itse niitä nostanut esiin. Samoin Waltarin toiminta yhteiskunnallisena vaikuttajana – piirre, jota hän itse väheksyi, jää vähäiselle sijalle kirjassa.

Kaunokirjallisuuden historiallinen totuudenmukaisuus nousee teoksessa kahdella ta-

valla esiin. Rajala pohtii moneneen otteeseen Waltarin romaaniin suhdetta todellisuuteen, varsinkin tapauksissa joista on erilaisia kaunokirjallisia versioita, vaikka käyttää erityisesti matkakertomuksia myös varsin suoraan lähteinä kirjailijan elämästä. Toisaalta Rajala käsittelee Waltarin historiallisten romaanien "totuudenmukaisuutta", teosten historiallisten tietojen paikkaansa pitävyyttä. Esimerkiksi *Turms, kuolemattomasta* Rajala toteaa, ettei teos ainakaan vielä 1980-luvulla "ollut vanhentuneena muuttunut virheelliseksi". Tällainen on sinänsä vähän turhaa: fiktiota voisi opetella lukemaan Suomessakin fiktiona, jonka arvo muodostuu muusta kuin "todennukaisuudesta".

Teos toimii kokonaisuudessaan juhlavuoden elämäkertana. Ongelma on tietysti se, että teoksen kohdalla odotukset ovat olleet suuret ja teoksen merkitys Waltari-tutkimuksen vähäisyyden vuoksi huomattava. Kirjalta odottaa enemmän analyysia mitä sen luonne suurelle yleisölle tarkoitettuna elämäkertana vaatikaan. Tutkimuksen kannalta Waltarin ajatteluun kannattaa edelleen perehtyä suoraan alkuperäislähteiden kautta, koska ne tässä tapauksessa löytyvät suoraan kirjaston hyllystä.

Teoksessa kirjailijan elämä levitetään monipuolisesti esiin ja tuotanto käydään läpi teokselta. Eniten uutta tietoa, vaikka usein epävarmaakin, tulee kirjailijan yksityiselämästä, varsinkin avioliiton ulkopuolisista suhteista. Teos todistaa kirjailijan massiivisella tuotannollaan vaikuttaneen

suomalaisiin ja osoittaa kirjailijan tutkimisen tarpeen.

Juba Järvelä

Suomen talouden puinen perusta

Juhana Aunesluoma: Paperipatruunat. Metsäteollisuus sodassa ja jälleenrakentamisessa 1939–1950, SKS 2007. 285 s.

Niklas Jensen-Eriksen, Läpimurto. Metsäteollisuus kasvun, integraation ja kylmän sodan Euroopassa 1950–1973, SKS 2007. 461 s.

■ Juhana Aunesluoman ja Niklas Jensen-Eriksenin teosten valmistuttua Metsäteollisuuden maa -projekti on edennyt 3. ja 4. osaan. Tämä kattaa ajan toisesta maailmansodasta ensimmäiseen öljykriisiin.

Teosten aihepiiri on hyvin laaja. Ne käsittelevät toisaalta metsäteollisuuden kehitystä teollisuutena ja vientialana, toisaalta sen suhdetta ympäröivään yhteiskuntaan ja maailmaan. Teokset luonnollisesti käsittelevät metsäteollisuuden keskeistä asemaa Suomen viennissä tarkasteluaikana. Talous- ja kauppapolitiikan kysymykset korostuvat molemmissa niteissä. Esimerkiksi asutuspolitiikka kosketti voimakkaasti myös metsäteollisuutta suurmetsänomistajana ja harjoitetun politiikan kärsijä-

osapuolena. Molemmat kirjoittajat ulottavat tarkastelun myös henkilötasolle. Johtohenkilöiden rooli tuleekin havainnollisesti esiin.

Näin laaja-alaisia tutkielmia ei olisi mahdollista tehdä, ellei käytettävissä olisi runsaasti jo ennen julkaistua tutkimuskirjallisuutta. Teokset ovatkin synteesejä, joissa aikaisempaa kirjallisuutta ja Suomen Puunjalostusteollisuuden Keskusliiton – nykyinen Metsäteollisuus ry. – ja muita arkistoaineistoja käytetään rinnakkain.

Vaikka Aunesluoman tutkimusperiodi on lyhyempi, Suomen ja metsäteollisuuden olosuhteet muuttuivat rajusti juuri tarkastellulla kymmenvuotiskaudella. Tähän mahtuvat talvisota, välirauha, jatkosota ja jälleenrakennuskausi suurvaltapoliittisine mullistuksineen.

Tutkimus muun muassa vahvistaa sen kuvan, että Suomen metsäteollisuusjohtajat tunsivat suurta vastenmielisyyttä Natsi-Saksaa kohtaan, jonka politiikka suuntautui kaikkia niitä vapaan talouden periaatteita vastaan, joita vuorineuvokset pitivät tärkeinä. Talvisodan jälkeen Saksan etupiiriin oli kuitenkin alistuttava. Jopa anglofiilinä tunnettu Suomen Puunjalostusteollisuuden Keskusliiton asiamies Axel Solitander vääntäytyi vuonna 1940 realiteettien edessä Saksan-kaupan puolestapuhujaksi.

Aunesluoma ei täysin hyväksy sitä yleistä viisautta, jonka mukaan sodan olosuhteissa metsäteollisuus muodostui jollakin tavoin toisarvoiseksi teollisuudenalaksi. Hän korostaa, että pääasiassa metsäteollisuus edelleen hankki Suo-

melle ne resurssit, joilla välttämätön tuonti maksettiin, minkä lisäksi ala tuotti runsaasti tarvikkeita sekä sodankäyntiin että kotirintaman kulutukseen. Hän korostaa, että vuodesta 1940 alkaen Saksa oli valmis ostamaan kaikki metsäteollisuustuotteet, joita Suomi tarjosi. Metsäteollisuuden tuotannon ja viennin lasku johtui osittain siitä, että Suomi pyrki passiiviseen kauppataaseeseen Saksan kanssa, toisin sanoen vältti luotottamasta Saksan sodankäyntiä. Metsäteollisuuden johtajat olivat myös tärkeässä asemassa sota-ajan hallinnossa ja politiikassa. Metsäteollisuuden keskeinen asema korostuu erityisesti jälleenrakennuksen kaudella.

Jensen-Eriksenin tutkimusperiodi tunnetaan maailman taloushistoriassa taloudellisen kasvun ”kultaisena aikakauteena”. Sekä sisäpoliittiset että kansainvälispoliittiset olosuhteet olivat tänä aikana suhteellisen vakiot, ainakin verrattuna 1940-lukuun. Ehkä tärkein olosuhdemuutos metsäteollisuuden kannalta oli Suomen kauppapolitiikan siirtyminen protektionismista kohti avointa taloutta 1960-luvun alusta lukiin. Kirjoittajan perehtyneisyys Suomen silloin tärkeimmän vientimaan Britannian kauppapolitiikkaan laajentaa kirjan perspektiiviä.

Jensen-Eriksen tarkastelee seikkaperäisesti metsäteollisuuden roolia Suomen läntisissä integraatioratkaisuissa. Entuudestaan tiedettiin, että Suomessa metsäteollisuus oli vapaakaupan tärkein puoltaja, sillä länsivienti oli sille elinehto. Jensen-Eriksenin tutkimus kuitenkin osoittaa metsäteolli-

suuden toimineen asiassa paljon intensiivisemmin kuin julkisen esiintymisen valossa näytti.

Mielenkiintoinen anti muodostuu tiedoista, jotka koskevat metsäteollisuuden niin sanottua teollista diplomatiikkaa eli kansainvälisiä kartelleja. Tutkimus myös vahvistaa aikaisempaa kuvaa, jonka mukaan kartelli oli teollisuusjohtajille itsestäänselvyys, kunnes toisen maailmansodan jälkeisellä kaudella käsitys kilpailusta etevämpänä markkinamuotona vähitellen sai jalansijan myös suomalaisessa yhteiskunnassa. Tärkeimpiä olivat pohjoismaiset kartellit eli Scan-järjestöt. Tämän jälkeen tulivat neuvottelut länsi-eurooppalaisten ja kanadalaisten kilpailijoiden kanssa. Tutkija toteaa kuitenkin, että kartellit eivät muodostuneet lähestulkoonkaan kattaviksi edes pohjoismaiden suhteen.

Jensen-Eriksen torjuu jyrkästi käsityksen, että Suomen talouspolitiikka olisi ollut metsäteollisuuden etuja ja vaatimuksia myötäilevää. Päinvastoin, sodanjälkeisen ajan hallituspuolueet suhtautuivat lähinnä kielteisesti metsäteollisuuden vaatimuksiin. Teollisuusjohtajien keskuudessa hallituksen politiikka herätti ärtymystä. Arkistolähteistä ilmenee esimerkiksi, että metsäteollisuus meni ”vapaaehtoiseen” suhdannemaksujärjestelyihin vain pakkon edessä. Teollisuus olisi halunnut hyväksyä vain sellaiset suhdannetalletukset, jotka sittemmin palautetaan samoille yrityksille. Metsäteollisuuden kannalta talouspolitiikassa kysymys oli pikemminkin siitä, että se salli teollisuuden toimia

juuri ja juuri kannattavasti.

Vaikka tutkija näyttää hyväksyvän metsäteollisuusjohtajien poliittiset näkemykset, hänen arvionsa metsäteollisuuden yritysstrategioista on hyvin kriittinen. Investoinnit tuottivat heikosti. Runsaiden raaka-ainevarojen ja energialähteiden turvin toimivat yritykset tuottivat bulkkituotteita yrittämättäkään minkäänlaista tuotekehitystä. Ensimmäinen ”Euroopan valloitus” 1960-luvulla oli katastrofi.

Jensen-Eriksen omistaa runsaasti huomiota metsäteollisuusjohtajien yleispoliittiseen toimintaan. Teos antaa havainnollisen kuvan siitä, miten vastenmielinen henkilö Urho Kekkonen useimmille heistä oli. Mutta kun Kekkonen oli vakiinnuttanut valta-asemansa, hänet tunnustettiin realiteettina. Metsäteollisuudella oli vähän poliittisia ystäviä. Karsaimin suhtautuivat kommunistit ja muut vasemmistoradikaalit. Mutta yleisemminkin työläis- ja talonpoikaissiirejä edustaneet poliitikot suhtautuivat alan teollisuusjohtajiin vähintäänkin varauksellisesti. Tutkija kuvailee metsäteollisuuden vuorineuvosten hämmennystä, kun he 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa joutuivat radikaalien räikeän propagandahyökkäyksen kohteiksi.

Jensen-Eriksen käsittelee myös metsäteollisuuden ja laajemminkin teollisuuden vaalirahoitusta. Teollisuus rahoitti ensisijaisesti ehdokkaita, joiden tiedettiin tukevan sen näkökantoja, käytännössä ennen muuta kokoomusta. Mutta teollisuus tuki myös Kekkonen vaaliväilyä, koska tiedettiin, mi-

ten hän suhtautui tuen eväisiin. Kun vaalirahoituksen korkein päämäärä oli kommunistin torjuminen, suunnattiin rahoitusta myös maalaisliittokeskustapuolueelle ja sosialidemokraateille skogilaisia lukuun ottamatta, vaikka näiden suhtautumista teollisuuden vaatimuksiin pidettiin kielteisenä.

Tapani Paavonen

Turvallisuus- poliisien aseveljeys

Oula Silvennoinen: Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944. Otava, Keuruu 2008, 477 s.

■ Oula Silvennoinen on onnistunut Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyötä 1933–44 käsittelevässä väitöskirjassaan kaivamaan paljon uutta tietoa esiin. Hän osoittaa jo Esko Riekin aikana käynnistyneen yhteistyön syventyneen jatkosodan alussa 1941 aseveljeydeksi, jolle oli tunnusomaisista erityisesti taistelu kommunistia vastaan. Vaikka aseveljeyteen liittyi ainakin yksilötasolla vieläkin enemmän yhteistä, hän varoo paisuttelemasta asioita, vaikka ottaa kantaa, kun siihen on aihetta. Näin lopputulos on hyvä.

Teoksen pääluvut käsittelevät välirauhan ja jatkosodan aikaa. Talvisodan osalta Silvennoinen on jättänyt mieles-

täni tutkimustyön kuitenkin kesken. Häntä ei ole kummuttanut, vaikka Valtiollisen poliisin apulaispäällikkö Bruno S. Aaltonen ehdotti jo 26. helmikuuta 1940 saksalaisille kollegoilleen vanhojen unohtamista ja yhteistyön käynnistämistä. Mielenkiintoista nimittäin on, että Suomi oli tuolloin vielä sodassa Neuvostoliiton kanssa, ja Saksaakin pidettiin sodan aikana melkein vihollisvaltiona.

Silvennoisen olisi pitänyt yrittää selvittää, liittyikö varhainen yhteydenotto jotenkin siihen, mistä Heikki Ylikangas on puhunut. Jos talvisodan rauha tehtiin Herman Göringin kehotuksesta, jotta suomalaiset pääsisivät sodassa ”oikealle puolel”, varhainen yhteydenotto olisi hyvin ymmärrettävää.

Joka tapauksessa Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisien suhteet normalisoituivat pian ja kehittyivät kohinalla kohti aseveljeyttä. Selvimmin se tapahtui Lapissa, jossa varsin alhaalla Valtiollisen poliisin hierarkiassa olleet pääsivät jo kesällä 1940 jyvälle siitä, mitä saksalaiset suunnittelivat, ja mitä tulisi tapahtumaan. Saksalaiset tekivät heille nimittäin selväksi, mitä heiltä odotettiin.

Silvennoinen ei tyydy kumartelemaan nimekkäitäkään tutkijoita, vaan kaataa oikeastaan koko aiemman tulkin. Kun yleensä on hehkutettu, että sotavankeja tuhonneita erikoisjoukkoja toimi vain Ukrainassa, Valko-Venäjällä, Baltiassa jne., Silvennoisen mukaan Lapissa ja Suomen itärintamalla toimittiin samalla periaatteella.

Silvennoinen kertoo uutena tietona, että muutamista suomalaisista turvallisuuspoliisin miehistä muodostettiin Itä-Karjalaan tunkeutuneissa joukoissa operoinut erikoiskomennuskunta (Sonderkommando Finnland) ja parilla saksalaisella vankileirillä (Stalag 322 Norjan Elvenesissä ja Stalag 9 Sallassa) toiminut toimintakomennuskunta (Einsatzkommando Finnland), jotka alistettiin saksalaisille.¹

Erikoisjoukkoihin kuuluneiden tehtävänä oli lähinnä sotavankien kuulustelu, erottelu ja tietojen hankinta saksalaisia varten, mutta heille kuului ”myöskin tuomioiden langettaminen (kuolemantuomiot ampumalla)”, kuten suomalaisista mukana ollut Tauno Heliara myöhemmin kertoi.

Vaikka Silvennoisen aineisto osoittaa, että jotkut suomalaiset poliisimiehet syyllistyivät sotavankien ampumisiin, hän painottaa kuitenkin sitä, ettei suomalaisten osallistuminen teloituksiin voinut olla kovin laajaa.² Vaikka surmia tapahtui (esim. Norjan Elvenesissä ja Sallan Kairalan kapinassa 1942), ne jäivät vähäisiksi, jos niitä verrataan siihen, mitä Saksan ja Neuvostoliiton turvallisuuspoliisin joukot tekivät vankeilleen valtaamallaan alueilla.

Surmaamiset jäivät vähäisiksi myös sen rinnalla, miten sodassa yleensä toimittiin. Suomalaisten toimeenpanema sotavankien tutkimaton, laitton surmaaminen oli nimittäin jatkosodassa hyvin yleistä, kuten esimerkiksi Antti Kujala on tuoreessa oikeusasiakirjoihin perustuvassa tutkimuksessaan osoittanut. Laittomuuksiin

syyllistyivät niin komentajat kuin sotilaitkin.³

Vaikka apulaispäällikkö Aaltonen erotettiin, ja erikoiskomennuskuntien toiminta loppui hyökkäysvaiheen jälkeen, Valtiollisen poliisin päällikkö Arno Anthoni jatkoi yhteistyötä Saksan turvallisuuspoliisin edustajien kanssa ja jopa laajensi sitä. Hän vieraili Berliinissä ja sopi saksalaisten kanssa muutamista henkilöluovutuksista.

Anthoni ja hänen johtamansa poliisi olivat tietoisia siitä, että saksalaiset kohtelivat Virossa sotavankejaan ja juutalaisia erittäin huonosti. Silvennoinen päättelee, että Anthoni teki saksalaisten kanssa jopa sopimuksen tiettyjen henkilöiden luovuttamisesta, mikä pantiinkin marraskuussa 1941 täytäntöön.

Stalingradin taistelu oli käännekohta, jonka jälkeen Suomi halusi irrottautua sodasta. Myös Valtiollinen poliisia alkoi valmistautua uuteen tilanteeseen. Anthoni sai lähteä 1944 Paavo Kastarin tieltä.

Kastarin aikana kompromettoivat aineistot pyrittiin hävittämään. Jotkut poliisimiehet katsoivat viisaimmaksi lähteä maasta. Ruotsiin paennut Anthoni palasi kuitenkin takaisin Suomeen, oli oikeudessa ja selvisi varsin pienin naarmuin.

Vaikka historian tutkimuksen on yritettävä ymmärtää poikkeusolojenkin ratkaisuja ja tekoja ajan edellytyksistä käsin, sen tehtävänä ei ole kuitenkaan villaisella painaminen, eikä koskaan varsinkaan salailu. Niinpä myös sota-ajan salaisimmatkin tapahtumat on uskallettava nostaa valokeilaan.

Viime aikoina on jälleen todisteltu Suomen käyneen 1941–44 erillissotaa. Erillissotateessin puolustajat unohtavat kuitenkin monta tosiasiaa ja tuijottavat vain sodan loppuvaiheessa virinneisiin rauhanpöytäluuhin ja aseveljeyden päättämiseen.

Ryhtymättä lainkaan puolustamaan Neuvostoliittoa on syytä korostaa sitä, että Suomi oli jo hyvissä ajoin ennen sotaa puolensa valinnut, eikä erillissodasta ole syytä puhua. Suomea motivoi pyrkimys selviytyä vaikeasta naapurista mahtavan aseveljen avulla ja kuitata aiemmat menetyksensä.

Sen lisäksi, että muka puolueeton Suomi oli sallinut organisoida kansalaisistaan jo keväällä 1941 Saksan SS-joukkoihin liitetyn suomalaisen SS-pataljoonan, jota markkinoitiin uutena jääkäriliikkeenä, Suomen armeija oli val-

1. Valtiollisen Poliisin Oulun osaston päällikkö Eino Pallari paljasti langolleen, Esko Riekkelle elokuussa 1941, että osa poliisin miehistä oli annettu Gestapon käyttöön. Hän ei kertonut kuitenkaan tarkemmin komennettujen miesten tehtävistä. Ks. Matti Lackman (2007), *Esko Riekki (1891–1973). Jääkäri- ja poliisivaikari, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja*, SKS. Historiallisia tutkimuksia 232. Hämeenlinna, s. 424.

2. Vaikka yleensä Silvennoisella on riittävästi näyttöä, kajaanilaisen Albin Tolosen tapaus on mielestäni hiukan epävarma, sillä se perustuu ilmiantoon. Tolonen oli jo varsin iäkäs (s. 1886), ja hänellä lienee entisenä turvallisuuspoliisin miehenä ja kyydytyksien toimeenpanijana kotimaakunnassaan Kainuussa ollut paljonkin vihamiehiä, jotka saattoivat tehdä perättömän kantelun.

3. Antti Kujala (2008), *Vankisurmat. Neuvostosotavankien laittomat ampumiset jatkosodassa*. WSOY, Juva 2008.

mennettu toimimaan yhteistyössä Saksan asevoimien kanssa ja että III AK oli jopa alistettu niille, Silvennoisen teos todistaa myös pitkälle menevästä yhteistyöstä turvallisuuspoliisialalla.

Kun Suomi oli vielä luovuttanut maaperänsä hyvissä ajoin Saksan tukialueeksi, josta käsin sen hävittäjät hyökkäsivät kesällä 1941 ja josta käsin nämä aseveljet yrittivät lähi-kuukausina päästä eteenpäin, puheet erillissodasta tuskin vakuuttavat kovin hyvin niitä, jotka joutuivat hyökkäyksen kohteeksi.

Silvennoisen teos on erinomainen lisä turvallisuuspoliisin, Suomen ja Kolmannen valtakunnan suhteiden sekä jatkosodan historiaan.

Matti Lackman

Jatkosodan vankisurmat

Antti Kujala: Vankisurmat. Neuvostosotavankien laitomat ampumiset jatkosodassa. WSOY, Helsinki 2008. 333 s.

■ Teoksessaan *Vankisurmat* dosentti Antti Kujala selvittää neuvostosotavankien jatkosodan aikana Suomessa kohdistuneita surmatöitä. Tutkimus on osa Kansallisarkiston alaisuudessa toiminutta Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955 -tutkimushanketta ja sen pääaineistona ovat korkeimman oikeuden asiakirjat. Kujalan teos on ensimmäinen

järjestelmällinen tutkimus suomalaisen sotarikollisuuden tästä ulottuvuudesta. Arkaluontoisuutensa takia on vaikea kuvitella, että tämän työn kaltaista olisi Neuvostoliiton olemassaolon aikana voitu laatia siinäkin tapauksessa, että aineisto olisi ollut käytettävissä. Kujala kirjoittaa itsekkin yllättyneensä asiakirjojen paljastamien sotavankien kohdistuneiden raakuuksien yleisyydestä ja vakavuudesta.

Kirja jakautuu kahteen osaan. Ensimmäinen käsittelee sotavankien surmatapauksia rintamaolosuhteissa ja rintaman välittömässä läheisyydessä, ja toinen sotavankileirien olosuhteita. Kuten kaikissa sodissa, vangiksi antautumisen hetki oli antautuvalle vihollisotilalle kaikkein vaarallisin. Taistelutilanteita hallitsivat pelko, kiihko ja viha. Antautuvia, aseettomia tai haavoittuneita vihollisotilaita surmattiin hetken huumassa tai uhkaavaksi koetun tilanteen paineessa. Tällaisten tapausten lukumäärää ei luonnollisesti kyetä koskaan selvittämään. Kujala tyytyy kattavasti esittelemisensä tapausten nojalla toteamaan, ettei suomalaisten käytös tässä suhteessa poikennut muiden sotaa käyvien armeijoiden sotilaista.

Sotavankileirien olosuhteissa ei kuitenkaan enää ollut kyse pikaistuksissa tapahtuneista teoista, vaan harkitummasta toiminnasta. Kuten Kujala kirjoittaa, siellä alkoivat todelliset ongelmat. Vartijat ja vangit elivät leireillä rinnakkain molemminpuolisen pelon vallassa. Leirien päällystö ja miehistö olivat usein vajaan kymmeneen ihmiseen tehtäviin kel-

paamattomaksi arvioitua joukkoa. Sotavankihallinnon tehtäviä pidettiin yleensä vähäarvoisina, ja ne sysättiin helposti heikoimmiksi arvioitujen upseerien vastuulle. Ylemmän upseerikunnan lausunnoista näkyy myös Neuvostoliittoa vastaan käydyin tuhoamisodan sodan suomalainen arvopohja: vihollisen, ”ryssän”, kohtelussa kaikki lempisyys ja ystävällisyys olivat paheksuttavaa heikkoutta. Rintamasotilaiden ja rintamantakaisen siviiliväestön sotavankien kohtaan osoittamaa myötämielisyyttä pidettiin tuomittavana veljeilynä.

Kuten kenraaliluutnantti Lennart Oeschin komentaman IV armeijakunnan tapahtumista käy selvästi ilmi, tällainen mentaliteetti vaikutti helposti ylimpien esimiesten käskyihin sotavankien kohtelun linjasta. Matkallaan komentoketjua alaspäin kovuutta tavoittelevat ohjeet saattoivat tehtäviinsä sopimattomien alempien upseerien toteuttamina kärjistyä käytännöksi, jossa vankien vähäpätöisetkin rikkomukset johtivat muutta mutkitta kuolemanrangaistukseen. Päämaja taas käytännössä laiminlöi valvontavelvollisuutensa. Se tyytyi kieltämään laittomuuksien harjoittamisen, muttei ryhtynyt todellisiin toimenpiteisiin niiden estämiseksi eikä sodan aikana tutkituttanut tiedossaan olleita räikeitäkään rikoksia.

Vankisurmista jatkosodan alkuvaiheen henkinen taustakangas tulee usein selvästi näkyville. Alkumenestyksen, Saksan voiman, kärjistyneen ryssävihan ja katkeroituneen kommunisminvastaisuuden määrittämä suhtautuminen vastusta-

jaan kannusti osan puolustusvoimien ja virkakoneiston jäsenistä samaistumaan Saksan käymän ideologisen sodan tavoitteisiin. ”Vihan, halveksunnan ja voitonvarmuuden” yhdistelmä oli räjähdysherkkää tavaraa. Seuraukset ulottuivat sotavankien piittaamattomasta tai tarpeettoman karkeasta kohtelusta aina kiistattomiin sotarikoksiin. Asenteenmuutos alkoi vasta sodan ilmeisen käännekohdan jälkeen vuoden 1943 aikana.

Kujala ei paneudu ylimmän johdon osuuteen tämän enempää, eikä käytetty lähdeaineisto siihen tarjoaisi mahdollisuksiakaan. Hän ei myöskään esitä kovin pitkälle meneviä arvioita siitä, mitä teoksessa esille tulevat asiat kenties kertovat Suomen sodankäynnistä laajemmin. Kujala kuvaa Suomen sen enemmän problematisoimatta demokraattiseksi oikeusvaltioksi. Vaikka oikeusvaltion ihanteeseenkaan sitoutuneet valtiot eivät kykene kokonaan estämään Kujalan kuvaamien tapausten kaltaisia oikeudenloukkauksia, erityisesti sotavankileirien tapahtumat kuitenkin kuvaavat juuri sitä, miten oikeusvaltio paineen alla antaa poikkeusoloissa periksi. Jossain on raja, jonka jälkeen oikeusvaltiosta ei kannata enää varauksetta puhua. Kujalan ratkaisu on kuitenkin jättää pitemmälle menevät johtopäätökset lukijan itsensä tehtäväksi.

Sodan jälkeen Suomi sai selvittää sotarikosasiansa itse ja omien lakiensa mukaisesti. Suomessa toki pelättiin, että sotarikosoikeudenkäynnit saataisivat muodostua Neuvostoliitolle poliittiseksi aseeksi ja

riistäytyä omasta hallinnasta maan koko poliittiseen ja sotilaalliseen eliittiin kohdistuvaksi puhdistukseksi. Sen tien päässä taas kajasteli Suomen muuttaminen kansandemokratiaksi. Kujalan arvio on, että tuomioistuimet tässäkin tilanteessa selvisivät hankalasta tehtävästään hyvin. Neuvostoliittokin osoitti lopulta hyvin vähän kiinnostusta neuvostototavankeihin kohdistuneiden sotarikosten tutkimiseen. Neuvostonäkökulmasta vangit olivat sosialistisen isänmaan pettureita, joiden kohtelu vankeudessa oli toisarvoinen asia.

Asiansa tuntevan ja hallitsevan kirjoittajan esitystä on miellyttävää lukea. Teksti on sujuvaa ja elävää, ja esitystä tukee moitteeton lähdeapparaatti. Lukujen otsikointi on herkullisen iskevää. Tapauskuvausten tyyli on paikoin sotakirjallisuudesta tutumpaa hirtehisempää ilmaisu: (s. 97) ”... oli korkea aika panna tupakat pois ja piiput piiloon, jos mieli säilyä muonavahvuudessa.” Lähdeaineiston värikkäitä yksityiskohtia heijasteleva kieli väistyy sentään pohtivissa yhteenveto-osuuksissa viileän asiantuntevan kielenkäytön tieltä.

Lukuisien esimerkkitapausten laajaa ja usein sekavaa henkilögalleriaa seurattaessaan lukija putoaa helposti kyydistä. Kujala on omaksunut sen linjan, ettei hän viittaa aineistossaan esiintyviin pataljoonankomentajaa alemmassa asemassa oleviin tai vapauttavan tuomion saaneisiin henkilöihin muuten kuin kotipaikkatiedolla, sotilasarvolla tai sukunimen etukirjaimella. Lukijan tehtävää ratkaisu ei aina-

kaan helpota: (s. 109) ”P. ilmoitti vieneensä vangin kapteeni L:n ja V:n kuulustelujen jälkeen...kuultavaksi.” Kun kyse on korkeimman oikeusasteen rikosasioissa antamista tuomioista, on kysyttävä, eikö tiedon intressi ainakin tuomitujen osalta tässä jo ajaisi yksilönsuojan vaatimusten edelle?

Kujalan esille tuomat asiat eivät ehkä lopultakaan yllätä. Jokainen sodankäynnin historiaan perehtynyt tietää tämän kaltaisten tapausten kuuluvan sodan todellisuuteen, eivätkä Suomen käymät sodat olleet erityistapauksia. Erillissotaopille ei löydy perusteita tältäkään suunnalta.

Oula Silvennoinen

Martti Simojoki – Primus inter pares

Pekka Niiranen: Martti Simojoki. Kirkon ääni. Kirjapaja 2008, 539 s.

■ Turussa sijaitsevalla Suomen arkkipiispanistuimella on istunut legendaarisesta Henrikistä viran nykyiseen haltijaan Jukka Paarmaan 53 piispaa. Kekkonen kirkkosuhteilla vuonna 2000 väitellyt Pekka Niiranen käsittelee tuoreessa teoksessaan Turun piispantalon yhtä merkittävintä asukasta Martti Simojokea (1908–99). Mikkelin (1951–59), Helsingin (1959–64) ja lopulta Turun

(1964–78) piispana toiminutta Simojokea voi perustellusti pitää 1900-luvun merkittävämpänä suomalaisena kirkollisena vaikuttajana. Niirasen teos on tutkimus Simojoesta kolmen hiippakunnan piispana, ei biografia, sillä teos alkaa vuodesta 1951, jolloin Simojoesta tulee Mikkelin piispa. Tämän johdosta perinpohjainen vastaus siihen, miksi Simojoesta tuli oman aikansa kirkollinen johtotähti – sanan varsinaisessa merkityksessä *Primus inter pares* – jää avoimeksi.

Martti Simojoki oli monessa mukana, niinpä teosta lukiessa suorastaan ihmettelee, miten yksi ihminen on ehtinyt tehdä kaiken tämän. Lähdeaineistosta ei siis ole ollut puutetta. Niiranan on perehtynyt hyvin Oulun maakunta-arkistossa olevaan Simojoen kokoelmaan. Eräin paikoin tutkijalta olisi tosin kaivannut suurempaa harkintaa sen suhteen, mikä lähteiden paljoudesta on relevanttia, mikä ei. Kirjeitä ja Simojoen kirjoituksia referoidaan paikoin pitkästi, kun olennaisen olisi voinut tiivistää muutamalla sanalla.

Teos on sujuvasti kirjoitettu. Tosin välistä pohtii, kuinka hyvin raflaava kieli, kuten esimerkiksi ”lopullinen selätys” puolustaa paikkaansa, jos puhutaan piispainkokouksen tekemästä päätöksestä rakentaa Lontooseen uusi merimieskirkko. Hyvään tietokirjaan sopii tietty annos huumoria. Niirasan teoksesta sitä mukavasti löytyykin. Tosin lukiessa välillä tuntuu, että ainut tavoite on saada piispa huvittavaan vaaloon listaamalla moralisoinnilla vaikuttavia Simojoen sanomisia tanssimisesta, alkoholin-

käytöstä ja pornografiasta esimerkiksi 1950-luvun piispan-tarkastuksilta. Se, mikä nykypäivänä saattaa vaikuttaa huvittavalta, oli osa yleistä ajan-kuvaa sodanjälkeisessä Suomessa. Martti Simojoki ei käyttäytynyt tässä suhteessa mitenkään muista kirkollisista tai yhteiskunnallisista vaikuttajista poikkeavalla tavalla; aika oli eri.

Tutkimuksen suuri vahvuus on, että se perustuu kattaviin arkistolähteisiin. Sen sijaan monien Simojoen lähipiiriin kuuluneiden – edelleen elossa olevien – henkilöiden haastatteleminen olisi voinut huomattavasti elävöittää kuvaa Martti Simojoesta. Vastaus siihen, millainen Martti Simojoki oli luonteeltaan, jää pitkälti avoimeksi. Martti Simojoki oli Mikko Juvan ohella oman aikakautensa merkittävä suomalainen ekumeeninen vaikuttaja. Tämän johdosta ulkomaalaisten arkistolähteiden käyttö olisi ollut tutkimukselle suureksi hyödyksi. Simojoen keskeinen rooli Luterilaisessa maailmanliitossa käy kyllä paikoin tutkimuksesta ilmi, mutta jää kuitenkin astetta liian pienelle volyyymille muihin käsiteltyihin asioihin nähden.

Turun arkkipiispakautta käsittelevä osa on ehdottomasti teoksen kolmesta pääluvusta paras. Relevanttia lähdeaineistoa on selvästi ollut riittämiin. Esimerkiksi Hannu Salaman *Jubannustanssit*-teoksesta alkanut Salamasodan nimellä tunnettu kohu ja saarnasensuurikiistaa, jossa Yleisradio pyrki saamaan radion ja television hartausohjelmat ennakkotarkastuksen alaiseksi, on selvitetty perusteellisesti.

Teoksen ehkä eniten yleistä mielenkiintoa herättävä osa käsittelee vuonna 1970 alkaneita Suomen luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon välisiä oppikeskusteluja. Niiranan on löytänyt teokseensa aiemmin tuntemattoman arkistolähteen, joka osoittaa, että aloite oli toisin kuin muistitiedon pohjalta on väitetty, venäläisten. Niirasan teoksesta ilmenee, kuinka suurta osaa rauhankysymys näytteli suomalaisvenäläisessä teologisessa dialogissa.

Martti Simojoen nimitti ensimmäiseen piispanvirkaan presidentti J. K. Paasikivi. Suurimman osan Simojoen piispuusajasta elettiin Urho Kekkonen Suomessa. Tämän johdosta on luonnollista, että arkkipiispa ja tasavallan presidentti kohtasivat eri yhteyksissä toisensa. Kekkos-tutkijana Niiranan pyrkii kuitenkin näkemään paralleelia Simojoen ja Kekkonen välillä paikoin myös siellä, missä sitä ei aina ole. Arkkipiispana Simojoki oli oman näkemykseni mukaan edeltäjänsä Ilmari Salomieheen verrattuna tasavallan presidentistä selkeästi erillinen yhteiskunnallinen toimija.

Kokonaisuutena Pekka Niirasan teos on lukemisen arvoisen kirkkohistorian perusteos Simojoesta, joka oli arkkipiispana todellinen *primus inter pares*, ensimmäinen vertaistensa joukossa.

Ville Jalovaara

Suomen historian juurilla

Armas Luukko: Tutkijan taipaleelta. Otava, Keuruu 2008. 477 s.

■ Hiljakkoin on ilmestynyt lajissaan monella tavalla harvinaisen muistelmateos. Helsingin yliopiston henkilökohtainen ylimääräinen professori Armas Luukko (1908–93) kirjoitti lapsilleen muistelmansa (valmistui 1988) ilmoittaen, että ne voitaisiin joskus julkaista, ei kuitenkaan hänen elinaikanaan. Nyt ne ovat siten Armas Luukon lasten toimesta nähneet päivänvalon. Tuloksena on massiivinen, runsain valokuvin ja kirjesitaittein varustettu kiintoisa teos.

Ja mikä siinä sitten on niin harvinaista? Ensinnäkin tutkimus perustuu poikkeuksellisen laajaan ja yksityiskohtaiseen sukuarkistoon ja yhtä laajaan Luukon omaan arkistoon, joiden tietoja tarkka muisti täydentää. Tällaisena kirja luo elävää ajankuvaa niin Luukon lapsuudesta Nurmossa, jossa vielä venäläinen ratsuväki liikkui kurinalaisesti komeissa univormuissaan, opettajanhempien pojan opintiestä kiertokoulusta Seinäjoen yhteiskoulun kautta Helsingin (syyslukukauden 1931 myös Tarton) yliopistoon pääaineina suomen kieli ja historia, opettajistaan ja näiden ominaispiirteistä sekä tietysti omista tutkimuksistaan ja opetustoiminnastaan.

Osallistuminen talvi- ja jatkosotaan kattaa kirjasta huomattavan sivumäärän. Ajankuvia täydentävät muistot urheilusta (kaksi Suomen mestaruutta korkeushypyssä) ja osakuntatoiminnasta, jonka huipentui pitkähköön inspektorikauteen Eteläpohjalaisessa Osakunnassa. Hän toimi myös lehtimiehenä Kansan Kuvalehden toimittajana ja pitkään Historiallisen Aikakauskirjan toimitussihteerinä. Erityismaininnan ansaitsee muistelmateoksen upea painoasu ja kirjoittajan sujuva kielenkäyttö, usein huumorilla höyrytetty. Lukija ei aina tiedä, lukeeko hän romaania vai vankkaa tietokirjaa.

Teoksessa on paljon tekstiä Luukon sukutaustasta ja oman perheen vaiheista, koska se on kirjoitettu ensisijassa hänen jälkikasvulleen. Mutta on siinä runsaasti myös yleisesti mielenkiintoa ansaitsevaa aineistoa. Armas Luukko lukeutui opiskeluaikoinaan niihin – itse asiassa suhteellisen harvinaisiin – eteläpohjalaisiin, jotka eivät liittyneet Akateemiseen Karjala-Seuraan. Seura hallitsi silloin ylioppilaselämää. Hän hyväksyi seuran isänmaallisuuden mutta vieroksui sen mahtipontisuutta ja paatoksellisuutta. Valinta ei jäänyt vaille seurauksia. ”AKS:ään kuulumattomuus merkitsi lähinnä sitä, ettei kelvannut edustajaksi tärkeisiin tehtäviin osakunnan ulkopuolella, oli siis ylioppilaspoliittisesti epäluotettava.”

Luukko ei kiinnittänyt miinkään muuhunkaan puolueeseen, mikä osaltaan vahvistaa teoksen objektiivisuutta. Lapsuuden liikkeeseen hän suhtautui pidättyvästi. ”Olin enem-

män laillisuuden kannalla ja keskityin lukuihini.” Ajan kuo-huvia tapahtumia hän silti seurasi tarkkaan. Hän mainitsee kirjeessään sisarelleen (10.6. 1930), että ”Hissan Ylli ja Perämäki” ampuivat Seinäjoella itsensä. Syy tekoon ei ollut vielä silloin tiedossa, mutta huhut kertoivat, että miehet päätyivät itsemurhaan, kun eivät kestäneet saamaansa tehtävää: ampua Seinäjoen asemalla ”joku huomattava henkilö”.

Asevelvollisuusaikaanaan Armas Luukko sai viestimiehen koulutuksen ja yleni vänrikiksi. Hänen talvisodan aikaisia kirjeitään everstilutnantti Matti Laurilan johtaman JR 23:n III:n pataljoonan viestiupeeriina Taipaleen lohkolla leimaa – samoin kuin oli laita ajan rintamakirjeissä ylipäätään – yhtäältä uskonnollinen näkemys, toisaalta varaukseton luottamus suomalaisjoukkojen menestykseen. Joulukuun 1. päivänä 1939 hän kirjoittaa: ”Poikien voitonvarmuus on suorastaan ihmeellinen.” Optimismi jatkui tammikuulle (9.1.) 1940 saakka. ”Meikälaisten loistavat voitot itärajalla nostavat mieltä.” Helmi- ja maaliskuussa tilanne muuttui. Luukko oli palaamassa poikansa ristiäislomalta, kun hän kuuli järkyttävän viestin. JR 23:lle alistettu nurmolaisista koostuva Osasto 8 määrättiin 5. maaliskuuta 1940 valtaamaan Äyräpään kirkon tienoo Vuosalmella. Hyökkäys epäonnistui. Vihollisen käsiaseiden tuleen menehtyi aukealla rinteellä 42 nurmolaista ja 45 haavoittui. Menetykset oli sodan pahin lyhyessä ajassa koettu tappio mutta samalla selkeä osoitus suomalaisten lujasta taisteluhengestä.

Jatkosodan alussa Luukko palveli Laurilan komentaman JR 16:n esikunnassa viestiupseerina. Rykmentti kuului eversti Esa Hannukselan komentamaan 19. divisioonaan. Sekä Laurila että Hannuksela olivat jääkäriupseereita, mutta divisioonan päällikkyyttä ei eteläpohjalaisten pettymykseksi luovutettu Taipaleenjoella kunnostautuneelle Laurilalle. Luukko ei kuvaile tarkemmin jatkosodan kulkua, koska oli laatinut rykmentin vaiheista 1973 Vaasa-lehdessä julkaistun taistelukertomuksen. Kuulusta Laurilan ja Hannukselan välisestä hankauksesta hän suppeasti kertoo. Miesten kesken vallitsi alun perin ilmeinen luottamuspula, jonka pohjaviireeksi Luukko tulkitsee Hannukselan kateuden maakunnassa suurta kunnioitusta nauttineen Matti Laurilan mainetta kohtaan. (Matti Laurilan isä ja veli kaatuivat Länkipohjassa kahden lapualaiskomppanian päällikköinä 1918.) Laurilaa syytettiin mm. miesten liiallisesta säästämisestä hyökkäysvaiheessa 1941. Siitä alkoi painostus, joka vei Laurilalta pataljoonan toisensa jälkeen ja pakotti hänet lopulta hakemaan siirtoa toiseen joukkoyksikköön. Luukon myötätunto on varauksitta Laurilan puolella.

Luukon objektiivisuutta kuvastaa se, että hän myöntää syksyllä 1941 uskoneensa Leningradin antautumiseen ja "uuteen onnelliseen elämään suuressa Suomessa". Sota näytti olevan pian ohi. Sodan lopulla hän kertoo karkurien paljouden masentavan häntä. Yleisluonnehdintanaan talvi- ja jatkosodasta hän sanoi minul-

le kerran: "Se talvisota oli paljon kovempi sota kuin jatkosota." Hän tarkoitti, että jatkosodassa verrattomasti paremmin kuin talvisodassa aseistautuneet suomalaiset eivät sen enempää hyökkäysvaiheessa 1941 kuin perääntymisvaiheessa 1944 menettäneet niin paljon miehiä kuin kolmen kuukauden sisällä talvisodassa.

Tutkimustyöhön Armas Luukko paneutui jo ennen sotia. Hänen erikoisalakseen muodostui Etelä-Pohjanmaan varhaishistoria keskiajalta 1600-luvun loppuun ja yleensä hänen kotimaakuntansa ja vanhan historiallisen Pohjanmaan paikallishistoria Satakunnan rajoilta Lapin perille. Suomen yleiseen kehitykseen hän keskittyi 1600-luvun käsittävässä Suomen historia -sarjan VIII osassa. Luukko väitteli 1949 Etelä-Pohjanmaan keskiajasta. Siinä hän etupäässä nimistövertailuin mm. osoitti, että 800-luvulla autioituneen maakunnan uusi asutus tuli 1100-luvulla Satakunnasta. Teos palkittiin laudatur-arvosanalla. Etelä-Pohjanmaan historian III osa käsitti ajanjakson nuijasodasta isoonvihaan. Nuijasodan osalta hän joutui jo 1947 polemiikkiin Pentti Renvallin kanssa, tämä kun ei hyväksynyt Luukon tulkintaa nuijasodasta "vapaudenaatteen ilmentymänä, vaan piti sitä alkeellisena talonpoikaisreaktiona". Luukko puolestaan piti kannastaan kiinni, vaikka lisääkin, että myöhemmissä keskusteluissa kiistakumppanit lähestyivät "hiukan" toisiaan.

Luukko sai yllätyksekseen vuonna 1955 nimityksen Suomen historian henkilökohtai-

seksi ylimääräiseksi professoriksi. Suomen historian oppituolin varsinainen haltija, professori Eino Jutikkala valvoi tarkkaan alaistensa työtä. Hän muun muassa otti aina kantaa Luukon oppilaitten pro gradu-töiden arvosanoihin. Yleensä Jutikkala vaati niitä alennettavaksi, mutta suuri oli Luukon hämmästyks, kun Jutikkala teki joskus tässä suhteessa poikkeuksen sanoen: "Annatko vain Jumalalle täyden kympin ja itsellesi yhdeksikön." Sillä kertaa arvosana nousi.

Luentonsa Luukko kirjoitti täydellisenä paperille, josta hän sitten ne sanatarkasti luki. Kun hän piti virkkeiden välillä erehdyttävän lyhyitä taukoja, opiskelijain keskuudessa kiersi vitsi, jonka mukaan "vastoin kuninkaalle antamaansa lupaus-ta Fleming kuoli". Piste virkkeiden välillä oli jäänyt huomaamatta. Luennot itsessään olivat varsin suosittuja.

Tutkijana Luukko ei ollut teoreetikko vaan empiirikko, jonka tulkinat perustuivat laajaan alkuperäislähteiden tuntemukseen. Hän kyllä päätyi, niin kuin ammattitutkijan kuuluinkin päätyä, kokonaisuusliitykseen, mutta ei uponnut koskaan historianfilosofisiin pohdintoihin ja syväluotauksiin. Metodioppeja hän kertoo vierastaneensa. Siirtyessään eläkkeelle 1973 hän kahvitilaisuudessa Historian laitoksella sanoi leikillään mutta hivenen tottakin tarkoittaen, että "olen metodioppeja lukiessani nukahtanut jo ulkoisen lähdekritiikin kohdalla". Tämän seurausena dosentti Antero Heikkisen pitämässä metodiopin tentissä opiskelija vastasi, "ettei metodiopilla ole

Luukon mukaan paljonkaan merkitystä”. Vastaus huvitti myös Luukkoa itseään, mutta hän lisää, että hänen käsityksensä mukaan ”tutkija oppii parhaiten varttuneempien ja lahjakkaampien kollegojensa töistä”.

Lyhyessä esittelyssä ei viitata laajemmin kirjan itsessään poikkeuksellisen monipuoliseen aineistoon ja Luukon kaikkiin merkittäviin, usein hänelle itselleenkin yllättäviin elämäntilanteisiin. Henkilöistä runsas nimiluettelo teoksen lopussa kertoo kirjoittajan tiuhoista yhteyksistä eri tason aikalaisiin ja hänen aineistonsa hämmästyttävästä rikkaudesta.

Heikki Ylikangas

Historian-opetus monikulttuurisessa koulussa

Arja Virta: Kenen historiaa monikulttuurisessa koulussa. Kasvatusalan tutkimuksia, 39. Suomen Kasvatustieteellinen Seura, Turku, 2008. 191 s.

■ Koulun oppiaineista historia kytkeytyy mahdollisesti läheisimmin oppilaiden kulttuuri-identiteetin muodostumisprosesseihin. Perinteisesti opetuksessa on näet lähestytty historiaa kertomuksena, jonka keskeisiin toimijoihin – lähinnä kansakuntiin ja kansallis-

valtioihin – oppilaiden impliitsisesti oletetaan jollain tavalla samaistuvan. Opetuksessa on rakennettu ”meidän tarinaamme”. Vaikka tämä piirre on suomalaisessa historian opetuksessa epäilemättä ohentunut paljon vuosikymmenten mittaan, se saattaa silti olla edelleen vahvempi kuin luullaan.

Kun suomalaisessakin koululuokassa on tänään yhä useammin oppilaita, joiden juuret ovat muualla kuin suomalaisessa yhteiskunnassa, tuota historian tunnilla rakentuvaa kertomusta (meidän) valtiosta ja kansakunnasta ei kuitenkaan voida enää siinä määrin kuin kenties ennen olettaa merkitykselliseksi samaistumisen kohteeksi oppilaalle. Maahanmuuttajanuorelle historian oppitunti saattaa jättää ulkopuolisuuden kokemuksen; tunnilla käsitellyt asiat eivät ole hänelle ”minun” historiaani. Tosin kouluopetuksella on toki myös sosiaalistava funktio, ja siksi voidaan ajatella, että maahanmuuttajanuoren integroitumisen kannalta historian opetuksen virittäminen ”suomalaisittain” on perusteltua.

Olisikin siis löydettävä tapa virittää historian opetuksen näkökulmat ja sisällöt niin, että kaikki oppilaat voisivat kokea ne merkityksellisiksi itselleen. Maahanmuuttajanuorten tarpeiden ja intressien huomioon ottaminen on kysymys, joka kouluinstituution arjessa ei tietenkään askarruta ainoastaan historian opettajia, mutta se ikään kuin tiivistyy historian opetuksen kohdalla.

Arja Virran tutkimus historian opetuksen merkityksestä

maahanmuuttajalapsille ja nuorille on ajankohtainen ja kiinnostava. Tarkemmin sanoen se käsittelee seuraavia kysymyksiä: Mitä historian opetuksen kannattaisi olla yhteiskunnassa, joka on etnisesti ja kielellisesti yhä enemmän monikulttuurinen? Miten opettajat näkevät historian opetuksen haasteet maahanmuuttajaoppilaille? Miten historian opetuksen sisällöissä ja näkökulmissa otetaan huomioon, että entistä useammat oppilaat suomalaisissa kouluissa eivät kulttuuri-taustaltaan ole ”alkuasukkaita”? Mitä ajatuksia ja kokemuksia maahanmuuttajataustaisilla oppilailta on historian opetuksesta ja historiasta?

Monikulttuurisen yhteiskunnan kouluopetuksesta on jo paljonkin tutkimusta, myös suomeksi, mutta eri aineiden opetuksen problematiikasta on analyysiä vähemmän ja Suomessa hyvinkin niukasti. Arja Virran työ on arvokas uuden tutkimuskentän avaus ja myös menetelmällisen inspiraation lähde tätä aihetta jatkossa tutkiville.

Teos tarkastelee maahanmuuttajanuorten historian opetuksen problematiikkaa kolmesta toisinaan täydentävästä näkökulmasta: siinä on haasteltu historian ja yhteiskuntaopin opettajia ja opettajaopiskelijoita sekä maahanmuuttajataustaisia oppilaita. Ensiksi mainituilta kahdelta ryhmältä kysyttiin heidän kokemuksiaan sekä opettajaopiskelijoilta lisäksi myös heidän odotuksiaan siitä, mitä historian opetus maahanmuuttajanuorille on; maahanmuuttajataustaisilta oppilailta puolestaan kysyttiin heidän ajatuksiaan ja kokemuk-

siaan historian opetuksesta sekä historiasta oppiaineena. Haastattelujen lisäksi tutkimusaineistona olivat reflektiiviset esseet, joita opettajaopiskelijat kirjoittivat opintojensa aikana ja joissa he pohtivat maahanmuuttajaoppilaiden historian opettamisen kysymyksiä sekä käytännön opetustilanteissa tekemiään havaintoja asiasta.

Tutkimuksen havainnot ovat, kuten tekijä toteaa, hyvin samansuuntaisia kuin monissa aiemmissa monikulttuurisuutta ja koulua käsittelevissä tutkimuksissa. Opettajat suhtautuivat myönteisesti kulttuuritaustojen moninaisuuteen koulussa mutta kokivat vaikeaksi ottaa maahanmuuttajaoppilaiden tarpeita käytännössä huomioon. Opetuksen sisällöt ovat pysyneet paljolti samoina siitä huolimatta, että oppilasaineuksen koostumus on muuttunut. Monikulttuurisuuden haasteiksi opetustilanteessa nähtiin enemmän oppilaan kielitaito, käsitteiden tuntemus ja mukautuminen tiettyihin sosiaalisiin sääntöihin kuin se, että oppiaineen sisältö ja näkökulma vaikuttaisivat relevantilta myös maahanmuuttajanuorille. Samat huomiot pätevät paljolti

opettajaopiskelijoihinkin. Heidän kohdallaan oli myös haavahtavissa, että heidän pyrki- myksensä ottaa oppilaiden kulttuurimoninaisuus huomioon omassa opetuksessa hiukan haalistui opetusharjoittelun alettua, ehkä siksi, että opetustilanteen ”perushallinta” vei suurelta osin heidän huomionsa ja oppilasryhmien kulttuurinen moninaisuus olikin suurempi haaste kuin he olivat kuvitelleet.

Opettajaopiskelijoille ja myös kokeneille opettajille kulttuurisen moninaisuuden huomioon ottaminen oli paljolti yhtä kuin hienotunteinen varovaisuus tiettyjä arkaluontoisia historian sisältöjä käsitellessä. Oli kuitenkin myös esimerkkejä, että opettajaopiskelijat opintojen aikana kehittivät rohkeammiksi käsittelemään harjoitustunneillaan sellaisia historian aiheita, jotka herättävät kipeytensä vuoksi helposti voimakkaita tunteita joissakin oppilaisissa mutta joiden kohdalla on juuri erinomainen tilaisuus opiskella historialliseen ajatteluun olennaisesti kuuluvaa moniperspektiivisen tulkinnan ja selittämisen taitoa.

Maahanmuuttajanuoret osoittautuivat haastatteluissa historiasta kiinnostuneiksi ja historian opetuksen ystäviksi, mutta he myös kokivat, että koulun opetus ei ollut useinkaan tarjonnut heille tietoa heidän kotikulttuurinsa historiasta siinä määrin kuin he olisivat suoneet. Heidän tietolähteenään siltä osin olivat lähinnä suvun ja perheen muistitieto, joka voi joskus olla (niin kuin toki suomalaisten ”alkuasukkaidenkin” tapauksessa) tulkinnoiltaan yksipuolista ja siten haaste moniperspektiivistä tulkintatetta tavoittelevalle historian opettajalle.

Arja Virran tutkimus antaa ajateltavaa historian opettajille, opetussuunnitelman laatijoille ja oppikirjojen tekijöille siinä, miten historian opetuksen sisältöjä ja näkökulmia jatkossa voisi yrittää kehittää. Lopussa tekijä esittelee myös teemaa koskevia jatkotutkimusaiheita, joten teos voi olla hedelmällinen tuttavuus myös pro gradu -työn aihetta etsiville opiskelijoille, jos näitä kiinnostaa historiallisen identiteetin, historiakulttuurin ja historiatietoisuuden kaltainen tematiikka.

Jan Löfström

Kulttuuri- historioitsijat Gentissä

Kulttuurihistorioitsijat koontuivat Gentin yliopistossa Belgiassa 27.–31.8.2008 järjestettyyn konferenssiin. Tapahtumalla oli kaksi tehtävää: toisaalta konferenssissa oli mahdollisuus tavata kulttuurihistorioitsijoita eri maista ja keskustella ajankohtaisista tutkimuskysymyksistä. Samalla perustettiin uusi kansainvälinen kulttuurihistorian seura *International Society for Cultural History*. Seura järjestää vuosittain konferensseja sekä aloittaa uuden tieteellisen aikakauskirjan julkaisemisen.

■ Konferenssin ohjelma oli kiinnostava ja monipuolinen. Osallistujien ja tarjottujen papereiden runsaus yllätti myös konferenssin järjestäjät, minkä vuoksi konferenssia pidennettiin päivällä ja siten nelipäiväiseksi aiotusta tapahtumasta kasvoikin viisipäiväinen. Osallistujia tuli 25 maasta ja ses-

sioissa esitettiin yli 130 paperia. Koska papereita oli niin runsaasti, ohjelma oli suunniteltu siten, että tarjolla oli aina viisi rinnakkaissessiota. Näin ollen oli mahdollista päästä kuulemaan kaikkia esityksiä, mutta onneksi esitysten abstraktit oli painettu kirjaksi, josta saattoi selvittää esitysten pääkohdat.

Kiinnostavimmat puhujat oli pyydetty keynote -esitelmöitsijöiksi tai plenary -sessioiden esiintyjiksi. Yleisöluennoissa pohdittiin kulttuurihistoriallisen tutkimuksen erityispiirteitä ja oppialan määrittelyä. Catherine Belsey keskittyi esitelmässään historismin ongelmiin, ja Achim Landwehr puolestaan kiteytti kulttuurihistorian metodologisen haasteen: kulttuurihistoriassa olennaista on lähestymistapa ja näkökulma eikä niinkään tutkimusaiheiden valinta, koska kulttuurihistoriassa voidaan tutkia hyvin moninaisia aiheita. Frank Ankersmith haastoi kulttuurihistorioitsijat problematisoimaan poliittista historiaa sekä erityisesti kielen poliittisesta luovaa. Pascal Ory esitti monivivahtaisen tulkinnan kulttuurihistorian historiasta ja genealogiasta. Koska osa yleisöluennoista pidettiin ranskaksi,

kieli asetti omat haasteensa kuulijoille.

Pidetyissä esitelmissä korostui vahvasti kulttuurihistorian monitieteisyys. Nimensä mukaisesti kulttuurihistoria on lähtökohtaisesti historian tutkimusta, mutta kulttuurihistoriallinen näkökulma kiehtoo monia eri alojen tutkijoita: kulttuurihistoriallisesti orientoituneet kirjallisuustieteilijät olivat Gentissä hyvin edustettuina kuten myös musiikintutkijat, teatterintutkijat, taidehistorioitsijat, mediatutkijat, etnologit, antropologit jne. Sekä virallisissa puheenvuoroissa että kahvipöytäkeskusteluissa toistui sama ajatus, jonka mukaan kulttuurihistorialle ei haluta ryhtyä asettamaan tiukkoja rajoja. Monitieteisyys tulkitaan siis myönteiseksi voimavaraksi, koska se merkitsee monipuolisuutta ja avoimuutta uusille kysymyksenasetteluille sekä keskustelunavauksille.

Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaine oli runsaslukuisesti edustettuna Gentissä. Turusta oli saapunut 18 tutkijaa, joista suurin osa esitti paperin tai toimi jonkin session puheenjohtajana. Pohjoisen kulttuurihistoria sai konferenssissa jopa oman session, jossa oli mukana myös Rovaniemen kulttuurihistoria. Li-

säksi turkulaiset kulttuurihistorioitsijat saivat edustuksen ISCH:n hallituksen, sillä seuran puheenjohtajaksi valittiin Turun yliopiston kulttuurihistorian professori Hannu Salmi. Seuraava ISCH:n konferenssi järjestetään heinäkuussa 2009 Australian Queenslandissa. Australian konferenssin teemanä on *Cultures of Violence and Conflict* ja call for papers päättyy 19. joulukuuta 2008. Vuoden 2010 konferenssi järjestetään Turussa. Tietoa ISCH:n toiminnasta ja seuraan liittymisestä löytyy seuran www-sivuilta www.abdn.ac.uk/isch/
Anne Ollila

Palkittuja

■ Marjo T. Nurminen *Tiedon tyttäret. Oppineita eurooppalaisia naisia antiikista valitukseen* (WSOY) on palkittu vuoden 2008 Tieto-Finlandiaksi. – Palkintoehdokkaana olivat Tuomas Hoppu & julkaisuryhmä (toim.), *Tampere 1918* (Vapriikki), Juhani Koivisto, *Tuijotin tulehen kauan. Toivo Kuulan lyhyt ja kiibkeä elämä* (WSOY), *Laulujoutsenen perintö. Suomalaisen ympäristöliikkeen taival* (Suomen luonnonsuojeluliitto ry ja WSOY), Jorma Lehtola, *Laulujen Lappi* (Kustannus-Puntsi) ja Sari Näre & Jenni Kirves (toim.), *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia* (Johnny Kniga).

Taidehistorioitsija professori Riitta Konttiselle on myönnetty Lauri Jäntin säätiön kunnianpalkinto. Konttinen sai pal-

kinnon tunnustuksena merkittävistä työstä taidehistorian tutkijana, tietokirjailijana ja tieteen popularisoijana.

Oulun Historiaseura on jakanut Olaus Magnus -palkinnon fil. tri Mauno Hiltuselle ja fil. tri Matti Enbuskelle.

Nimityksiä

■ Dos. Katariina Mustakallio on valittu Suomen Rooman-instituutin johtajaksi 1.8.2009 alkavalle kaudelle.

Dos. Maria Lähtenmäki on Suomalaisen Tiedeakatemian ensimmäinen Jutikkala-tutkija 2009–11. Hänen tutkimusaiheenaan on ”Väinö Voionmaa ja tutkijan yhteiskunnallinen vaikuttavuus”.

Väitöksiä

■ Robert Collis on väitellyt Turun yliopistossa 20.12.2007 (*The Petrine Instauraton: Religion, Esotericism and Religion at the Court of Peter the Great, 1689–1725*). Vastaväittäjä oli prof. Jelena Pogosjan.

Yury Shikalov on väitellyt Joensuun yliopistossa 12.1.2008 (*”Ilona on käki metsässä, ilona on lapsi perehessä” – Syntymä, imeväiskuoleisuus ja aviottomat lapset Vienan Karjalassa ja Vienanmeren länsirannikolla 1860–1910-luvulla*). Vastaväittäjä oli fil. tri Kirsi Warpula.

Johanna Wässhölm on väitellyt Åbo Akademiassa 25.1.2008 (*Svenskt, finskt och ryskt – Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ebrström 1808–1835*). Vastaväittäjä oli prof. Henrik Meinander.

Ari Auranen on väitellyt Oulun yliopistossa 23.2.2008 (*Les-tadiolais-uuspietistinen konservatiiviteologi – Uuras Saarnivaaran elämä ja toiminta vuoteen 1966*). Vastaväittäjä oli prof. Jouko Talonen.

Lauri Jonkari on väitellyt Turun yliopistossa 23.2.2008 (*Kansainliitto Suomen turvallisuuspolitiikassa ja kansainvälisissä subteissa – Vastaanotto ja vaikutus julkisessa sanassa ja yhteiskunnassa vuosina 1919–1936*). Vastaväittäjinä olivat dos. Kari Selén ja dos. Heikki Roiko-Jokela.

Kirsi Tuohela on väitellyt Turun yliopistossa 1.3.2008 (*Hubtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900*). Vastaväittäjä oli dos. Tiina Kinnunen.

Anuleena Kimanen on väitellyt Helsingin yliopistossa 15.3.2008 (*Herätys kylässä ja tuvissa – Rääkkylän Oravisalon kylä ja renqvistiläinen herätys 1820-luvulla*). Vastaväittäjä oli dos. Ilkka Huhta.

Jarmo Peltola on väitellyt Tampereen yliopistossa 15.3.2008 (*Lama, pula ja työttömyys – Tamperelaisperheiden toimeentulo 1928–1938 – 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa II*). Vastaväittäjä oli prof. Jorma Kalela.

Mari Vares on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 15.3.2008 (*The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923 – A Territorial Question in the*

Context of National and International Policy). Vastaväittäjä oli prof. Kalervo Hovi.

Jaana Gluschkoff on väitellyt Helsingin yliopistossa 29.3.2008 (*Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti – Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos*). Vastaväittäjä oli dos. Mika Kallioinen.

Jyrki Hakapää on väitellyt Helsingin yliopistossa 5.4.2008 (*Kirjan tie lukijalle – kirja-kauppojen vakiintuminen Suomessa 1740–1860*). Vastaväittäjä oli prof. Max Engman.

Ville Vuolanto on väitellyt Tampereen yliopistossa 9.5.2008 (*Family and Asceticism. Continuity strategies in the Late Roman World*). Vastaväittäjä oli prof. Elizabeth A. Clark.

Keijo Koivisto on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 24.5.2008 (*Isenäisen Suomen kanta-aliupseeriston synty, koulutus, rekrytointitausta ja palvelusehdot*). Vastaväittäjä oli dos. Eero Elfvengren.

Petri Paju on väitellyt Turun yliopistossa 24.5.2008 (*Ilmarisen Suomi" ja sen tekijät – Matematiikkakonekomitea ja tietokoneen rakentaminen kansallisena kysymyksenä 1950-luvulla*). Vastaväittäjä oli prof. Raimo Lovio.

Satu Lidman on väitellyt Joensuun yliopistossa 30.5.2008 (*Zum Spektakel und Abscheu. Schand- und Ehrenstrafen als Mittel öffentlicher Disziplinierung in München um 1600*). Vastaväittäjä oli prof. Hans Schlosser.

Kati Katajisto on väitellyt Helsingin yliopistossa 31.5.2008 (*Isänmaamme keisari: Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isän-*

maan rakentuminen autonomian ajan alussa). Vastaväittäjä oli dos. Juhani Mylly.

Kenneth Lönnqvist on väitellyt Helsingin yliopistossa 31.5.2008 (*New Perspectives on the Roman Coinage on the Eastern Limes in the Late Republican and Roman Imperial Period*). Vastaväittäjä oli prof. William E. Metcalf.

Ilkka Levä on väitellyt Helsingin yliopistossa 4.6.2008 (*Kansallisvaltion teräsmiehestä valtakunnan sovittelijaksi – Poliisikulttuurin psykohistorialliset solmukohdat 1930–1997*). Vastaväittäjä oli prof. Marja Tuominen.

Matti Enbuske on väitellyt Oulun yliopistossa 14.6.2008 (*Vanhan Lapin valtamailla – Asutus ja maankäyttö historiallisen Kemin Lapin ja Enontekiön alueella 1500-luvulta 1900-luvun alkuun*). Vastaväittäjä oli prof. Pertti Karonen.

Antero Leitzinger on väitellyt Turun yliopistossa 17.6.2008 (*Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*). Vastaväittäjä oli prof. Olavi Koivukangas.

Martti Arkkila on väitellyt Oulun yliopistossa 6.9.2008 (*Kristuksen kirkko vai ihmisten? – Piispa Eero Lehtinen kirkollisena ja evankelisena vaikuttajana 1911–1974*). Vastaväittäjä oli dos. Seppo Suokunnas.

Eva Holmberg on väitellyt Turun yliopistossa 6.9.2008 (*A Scattered Nation – Jews in the Early Modern English Imagination*). Vastaväittäjä oli prof. Peter Burke.

Antti Syrjäläinen on väitellyt Joensuun yliopistossa 16.8.2008 (*Miksi siksi loikka-riksi? –*

Huippu-urheilijoiden loikkaukset TUL:sta SVUL:oon 1919–1939). Vastaväittäjä oli prof. Seppo Hentilä.

Laura-Kristiina Moilanen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 13.9.2008 (*Talonpoikaisuus, säädyllisyys ja suomalaisuus 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana*). Vastaväittäjä oli prof. Liisi Huhtala.

Mervi Vasaru on väitellyt Oulun yliopistossa 20.9.2008 (*Bjarmaland – Suomensukuisista väkeä Vienanmerellä keski-ajalla*). Vastaväittäjä oli prof. Christian Krötzl.

Inkeri Ahvenisto on väitellyt Turun yliopistossa 27.9.2008 (*Tebdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*). Vastaväittäjä oli prof. Pauli Kettunen.

Oula Silvennoinen on väitellyt Helsingin yliopistossa 27.9.2008 (*Salaiset aseveljet – Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944*). Vastaväittäjä oli dos. Matti Lackman.

Juha Mälkki on väitellyt Helsingin yliopistossa 20.9.2008 (*Herrat, jätkät ja sotataito – Kansalaissotilas- ja ammattisotilasarmeijan rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla "talvisodan ihmeksi"*). Vastaväittäjä oli prof. Pertti Haapala.

Harri Mäki on väitellyt Tampereen yliopistossa 11.10.2008 (*Water, Sanitation and Health – The Development of the Environmental Services in Four South African Cities, 1840–1920*). Vastaväittäjä oli prof. Johan Tempelhoff.

Pekka Rehumäki on väitellyt Oulun yliopistossa 11.10.2008 (*Tasa-arvoa tanssilattial-*

la – Käsityöväen sivistysseurat 1840-luvulta 1870-luvun alkuun). Vastaväittäjä oli prof. Kari Teräs.

Johanna Rainio-Niemi on väitellyt Helsingin yliopistossa 17.10.2008 (*Small State Cultures of Consensus – State Traditions and Consensus-Seeking in the Neo-Corporatist and Neutrality Policies in Post-1945 Austria and Finland*). Vastaväittäjä oli prof. Bo Stråth.

Kaisa Vehkalahti on väitellyt Turun yliopistossa 18.10.2008 (*Daughters of Penitence – Vuorela State Reform School and the Construction of Reformatory Identity, 1893–1923*). Vastaväittäjä oli dos. Annemieke van Drenth.

Sofia Kotilainen on väitellyt Jyväskylän yliopistossa 15.11.2008 (*Suvun nimissä. Nimenannon käytännöt Sisä-Suomessa 1700-luvun alusta 1950-luvulle*). Vastaväittäjä oli prof. Pirjo Markkola.

Kristiina Linnovaara on väitellyt Helsingin yliopistossa 15.11.2008 (*Makt, konst, elit – konsfältets positioner, relationer och resurser i 1940- och 1950-talens Helsingfors*). Vastaväittäjä oli prof. Annika Waenerberg.

Timo Toukomies on väitellyt Joensuun yliopistossa 22.11.2008 (*Nationalismin ja sodan ubkakuwat – Arnold J. Toynbee 1900-luvun kansainvälisten subteiden tulkitsijana*). Vastaväittäjä oli prof. Seikko Eskola.

Erkki Huhtamo on väitellyt Turun yliopistossa 29.11.2008 (*The Roll Medium – The Origins and Development of the Moving Panorama until the 1860's*). Vastaväittäjä oli prof. John Fullerton.

Mia Lindberg on väitellyt Turun yliopistossa 13.12.2008 (*Ulkoministeriön mediakatsaukset ja Suomi-kuva Saksan lehdistössä 1989–1998*). Vastaväittäjä oli dos. Pekka Aula.

(Luettelon laatinut *Veikko Kallio*).

Call for Papers: SASS:n konferenssi 2009

■ The Society for the Advancement of Scandinavian Studies'in 99. konferenssi järjestetään Madisonissa Wisconsinissa 30.4.–2.5.2009. Kaikki Skandinavian (Pohjoismaiden) tutkimukseen liittyvät aihepiirit ovat tervetulleita.

Niiden jotka haluavat pitää esitelmän konferenssissa tulee lähettää työpaperinsa sähköpostitse William Banksille (wbanks@wisc.edu) 1. joulukuuta 2008 mennessä. Paperiversiot voi lähettää postitse osoitteeseen:

William Banks
University of Wisconsin
Dept. of Scandinavian Study
1306 Van Hise Hall
1220 Linden Drive
Madison, WI 53706

Jos olet kiinnostunut järjestämään panelikeskustelun tai session jostain teemasta, ota yhteyttä William Banksiin.

Lisätietoa netistä:
<http://www.scandinavian.wisc.edu/sass>

Kirjoittajat

■ Pertti Haapala on Tampereen yliopiston Suomen historian professori.

Jussi Hanska on Tampereen yliopiston yleisen historian dosentti ja Helsingin yliopiston kirkkohistorian dosentti.

Pekka Harttila on helsinkiläinen suurlähettiläs ja varatuomari.

Mikko Huhtamies on helsinkiläinen filosofian tohtori. Hänen teoksensa *Maan mitta – Maanmittauksen historia Suomessa 1633–2008* ilmestyi 2008.

Kalervo Hovi on Turun yliopiston yleisen historian professori emeritus.

Jorma Kalela on Turun yliopiston poliittisen historian professori emeritus.

Kristiina Kalleinen on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Liisi Huhtala on Oulun yliopiston kirjallisuustieteen professori emerita.

Ville Jalovaara on teologian tohtori ja työskentelee Helsingin yliopiston kirkkohistorian laitoksessa post doc tutkijana.

Juha Järvelä on filosofian maisteri ja tohtorikoulutettava Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksessa.

Kimmo Katajala on Joensuun yliopiston Suomen historian professori.

Mika Keränen on valtiotieteiden maisteri ja poliittisen historian jatko-opiskelija Turun yliopistossa.

Anna Kuokkanen on valtiotieteiden maisteri ja toimii tutkijana Helsingin yliopiston työterveyslaitoksessa.

Ritva Kylli on filosofian tohtori ja toimii tutkijatohtorina Oulun yliopiston Suomen ja Skandinavian historian oppiaineessa.

Matti Lackman on Oulun ja Joensuun yliopiston Suomen historian dosentti, Turun yliopiston poliittisen historian dosentti sekä Oulu-opiston rehtori.

Jan Löfström on Helsingin yliopiston dosentti ja yliopistonlehtori.

Anne Ollila on Turun yliopiston kulttuurihistorian professori.

Tapani Paavonen on Turun yliopiston poliittisen historian dosentti.

Hans Schlosser on Prof. Dr. jur., Universität Augsburg.

Hannele Seeck on Helsingin yliopiston organisaatiovies-tinnän dosentti.

Oula Silvennoinen on filosofian tohtori. Hän väitöskirjansa *Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944* hyväksyttiin Helsingin yliopistossa 2008.

Maare Valtonen on filosofian lisensiaatti ja tohtorikoulutettava Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksessa.

Erkki Vettenniemi on jväskyläläinen valtiotieteiden tohtori.

Heikki Ylikangas on Helsingin yliopiston Suomen ja Skandinavian historian professori emeritus.

Notes on the contents

■ The theme of the Historical Journal 4/2008 is Sweden's loss of Finland and Finland's annexation by Russia in 1808–09.

Mika Keränen examines Count Joseph de Maistre's correspondence during his years as ambassador to Russia in St. Petersburg in 1807–12 in his article "‘Ja niin on taas yksi kansakunta pyyhkäisty maan pinnalta’. Suomen sota ja Haminan rauha seurauksineen kreivi Joseph de Maistren kirjeenvaihdossa 1807–1812" ('And so yet again one nation is wiped off the face of the Earth': The Finnish War of 1808–09 and the Peace of Hamina and its consequences in the correspondence of Count Joseph de Maistre 1807–1812). De Maistre corresponded regularly with his relatives and friends, and in his correspondence he also touches upon Finnish affairs.

In her article "Kauppa- ja tullikomitea talouselämän etuja ajamassa autonomian ajan alussa" (The promotion of the interests of the business community by the trade and tariff committee in the early years of autonomy), Maare Valtonen examines the participation of representatives of the business community in, and their influence upon, the decision-making processes during Finland's early years as an autonomous Grand Duchy of Russia. The trade and tariff committee, established in 1811, is an exam-

ple of the lobbying efforts of the business community. Some twenty of the most important merchants and ship owners from the coastal towns participated in the work of the committee. By influencing political decision-making, did the economic actors try to secure their own economic interests in the new political situation?

Ritva Kylli's article "Samaan aikaan Pohjan perillä. 1800-luvun alku Utsjoen ja Enontekiön lapinmaalla" (Meanwhile in the far North: The early 19th century in Utsjoki and Enontekiö in Lapland). In the Kingdom of Sweden, the Sami people living in the northern regions of the country, and the policies connected to them, had been handled with the certainty brought by centuries of tradition. When the Sami people living in the northernmost parishes of Finnish Lapland were transferred in 1809 to become entirely the responsibility of Finland's administration, the Finns had to independently define their approach to a minority living inside their borders. At first, Sami affairs were ignored almost completely, until in the 1820s the administration in Helsinki started to take some notice of northern Lapland and its foreign-speaking inhabitants.

Jussi Hanska re-evaluates standard interpretations of the history of Turku's Cathedral School, which was established in the Middle Ages, by examining them in the light of the original sources. In his article "Turun katedraaliskoulun perustaminen ja *curriculum*. Kriittinen uudelleen arviointi" (The

founding of Turku's Cathedral School and its curriculum: A critical re-examination), he pays special attention to the timing of the founding of the Cathedral School and the content of its teaching.

During the first half of the 20th century, the Human Relations Movement, which was founded in the 1920s, and Sci-

entific Management were the leading international paradigms in management. But in Finland, the Human Relations Movement was much less influential than Scientific Management and rationalisation. In their article "Ihmissuhdekoulukunnan pioneerit Suomessa" (The pioneers of the Human Relations Movement in Fin-

land), Anna Kuokkanen and Hannele Seeck examine the key writings of the Finnish pioneers of the Human Relations Movement, the historical situation during which the paradigm was received in Finland and the reasons for its poor early success.

(Translation: *Valtasana Oy*)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

2 0 0 8

106. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Pirkko Leino-Kaukiainen (pj.), Harri Rinta-aho (vpj.), Pauli Kettunen, Tuomo Lappalainen, Katariina Mustakallio, Heikki Talvitie

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Suuntaviivoja

<i>Pirjo Markkola</i> , Uskonto ja historia	1
<i>Pirjo Markkola</i> , Kesäkuusta kesäkuuhun	137
<i>Pirjo Markkola</i> , Meidän joukkueemme ja kansallinen identiteetti	237
<i>Pirjo Markkola</i> , Ruotsi, Venäjä ja Suomi	345

Teemat

Uskonnon pakko ja vapaus	3
Ruotsista Venäjään	348

Tutkimukset

<i>Tiina H. Atraksinen</i> , Suomalaisuus 1900-luvun alun Kiinassa	241
<i>Mirka Danielsbacka</i> , Sotilaskurin rajoilla. Miehistön vastarinnan muodot ja merkitykset jatkosodan alkuvaiheessa	269
<i>Jussi Hanska</i> , Turun katedraalikoulun perustaminen ja <i>curriculum</i> . Kriittinen uudelleen arviointi	391
<i>Meri Heinonen</i> , Sukupuoli ja ilmaisun rajat myöhäiskeskiajan kristillisessä mystiikassa. Miesmystikot Friedrich Sunder ja Heinrich Suso sukupuolittuneiden normien vahvistajina ja rikkojina	3
<i>Antero Holmila</i> , "Uskon, että uutiset ovat pelkkää potaskaa. Etenkin Suomesta." Talvisota brittilehdistön ja lukevan yleisön silmin 1939-40	255
<i>Pasi Ihalainen</i> , Taivaan filosofiaa ja alkuperäistä demokratiaa. Claude Fauchet'n vallankumouksellinen kristinusko 1789-1791	26
<i>Seija Jalagin</i> , Lähetystyön sukupuolisulkeiset	64
<i>Mika Keränen</i> , "Ja niin on taas yksi kansakunta pyyhkäisty maan pinnalta". Suo-	

men sota ja Haminan rauha seurauksi-	
neen kreivi Joseph de Maistren kirjeen-	
vaihdossa 1807-12	348
<i>Anuleena Kimanen</i> , Pakko ja vapaus poh-	
joiskarjalaisessa kylässä. Rääkkylän Ora-	
visalon herätys 1820-luvulla	40
<i>Anna Kuokkanen - Hannele Seeck</i> , Ihmis-	
suhdekoulukunnan pioneirit Suomes-	
sa	402
<i>Ritva Kylli</i> , Samaan aikaan Pohjan perillä.	
1800-luvun alku Utsjoen ja Enontekiön	
lapinmaalla	375
<i>Elina Martikainen</i> , Maila Talvion kuvaus	
sotakeväästä 1918	139
<i>Salla Palmi-Felin</i> , Tietoa myyvät ammatit	
saarnamateriaaleissa 1215-1350	287
<i>Mika Pekkola</i> , Ulkokohtainen tieto ja si-	
säistetty totuus. Tutkivan subjektin suh-	
de tutkimukseensa tulkitsevissa tietei-	
sä	178
<i>Matti Peltonen</i> , Michel Foucault'n historial-	
lisesta ajattelusta	167
<i>Markku Ruotsila</i> , Kristillinen uusoikeisto	
amerikkalaisen demokratian elävöittä-	
jänä	78
<i>Päivi Räisänen</i> , Luterilaisen tunnustuskun-	
nan rakentaminen ja maallikoiden us-	
konnollisuus uuden ajan alun Saksassa	15
<i>Pasi Saarimäki</i> , Maaseudun aviottomien	
äitien toimintastrategiat käräjillä 1800-	
luvun lopulla	152
<i>Niina Timosaari</i> , Edvard Westermarckin ja	
Erkki Kailan käsitykset kristillisestä suku-	
puolijärjestelmästä 1900-luvun alussa	52
<i>Maare Valtonen</i> , Kauppa- ja tullikomitea ta-	
louselämän etuja ajamassa autonomian	
ajan alussa	363

<i>Katsaukset</i>	
<i>Markku Hokkanen – Timo Särkkä</i> , Puheen- vuoroja kolonialistisen vallan ja väki- vallan tutkimuksesta	189
<i>Ulla Pohjamo</i> , Oululainen kulttuuriskan- daali. Vaaskiven huvila Hietasaari-kes- kustelun sytyttäjänä	108
<i>Jukka Rislakki</i> , Vorkutan pakkotyöleirin kapina 1953 ja sen suomalainen johto- hahmo	297
<i>Irma Sorvali</i> , Suomen sodan muistelmät kirjurin ja veteraanin yhteistyönä	91
<i>Kolumnit</i>	
<i>Pertti Haapala</i> , Pax Russica	389
<i>Kai Häggman</i> , Kulttuuria vai kauppatava- raa?	165
<i>Anu Lahtinen</i> , Fragmentoitunut historian- tutkimus?	285
<i>Kirsi Vainio-Korhonen</i> , Historiantutkimus ja sähköiset aineistot	89
<i>Keskustelua</i>	
<i>Jorma Kalela</i> , Historiantutkija ja politiikka	418
<i>Jukka Lindstedt</i> , Tarkennus	208
<i>Esko Salminen</i> , Vuoden 1918 sota herättää lisää keskustelua	207
<i>Kari Tarkiainen</i> , Muutama huomautus Jukka Korpelan arvostelun johdosta	98
<i>Heikki Ylikangas</i> , Palautetta Pasi Tuunai- selle	100
<i>Arvostelut</i>	
<i>Ulla Aatsinki, Mika Lampi, Jarmo Peltola</i> , Hirmuvallan huolena vankilat ja tuo- nela. Luokka, liike ja yhteiskunta 1918 –1944. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla II (<i>Joni Krekola</i>)	218
<i>Juhana Aunesluoma</i> , Paperipatruunat. Met- säteollisuus sodassa ja jälleenrakenta- misessa 1939–1950 (<i>Tapani Paavonen</i>)	438
<i>Tapio Bergholm</i> , Sopimussyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopoliitiik- kaan. Suomen Ammattiyhdistysten Kes- kusliitto 1956–1969 (<i>Aarne Mattila</i>)	127
<i>Matti Enbuske</i> , Vanhan Lapin valtamailla. Asutus ja maankäyttö historiallisen Kem- in Lapin ja Enontekiön alueella 1500- luvulta 1900-luvun alkuun (<i>Petri Karo- nen</i>)	321
<i>Max Engman, Raja. Karjalankannas 1918</i> –1920 (<i>Kimmo Katajala</i>)	433
<i>Aleksandr Fursenko ja Timothy Naftali</i> , Khrushchev's Cold War. The Inside Story of An American Adversary (<i>Jukka Renkama</i>)	121
<i>Jaana Gluschkoff, Murtuva säätyvalta</i> , kes- tävä eliitti. Senaattori Lennart Gripen- bergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos (<i>Mika Kallioinen</i>)	215
<i>Minna Harjula</i> , Terveiden jäljillä. Suoma- lainen terveystieteiden politiikka 1900-luvulla (<i>Helene Laurent</i>)	124
<i>Hannu Heikkilä</i> , Suomen Akatemian histo- ria III, 1989–2003. Kilpailu ja yhteistyö (<i>Arto Nevala</i>)	103
<i>Meri Heinonen</i> , Brides and Knights of Christ. Gender and Body in Later Me- dieval German Mysticism (<i>Barbara New- man</i>)	318
<i>Niklas Jensen-Eriksen</i> , Läpimurto. Metsä- teollisuus kasvun, integraation ja kyl- män sodan Euroopassa 1950–1973 (<i>Ta- pani Paavonen</i>)	438
<i>Knud J. V. Jespersen</i> , Rytterkongen. Et portraet af Christian X (<i>Pekka Harttila</i>)	430
<i>Marianna Junila – Charles Westin</i> , Kahden puolin Pohjanlahtea II. Enemmistöjen ja vähemmistöjen kesken (<i>Ulla Aat- sinki</i>)	223
<i>Yrjö Kaukiainen</i> , Ulos maailmaan! Suoma- laisen merenkulun historia (<i>Tapio Berg- holm</i>)	324
<i>Seppo Knuutila ja Ulla Piela (toim.)</i> , Men- neisyys on toista maata (<i>Kati Parppel</i>)	228
<i>Volker Koop</i> , "Dem Führer ein Kind schen- ken". Die SS-Organisation Lebensborn e.V. (<i>Timo Soukola</i>)	221
<i>Sofia Kotilainen</i> , Suvun nimissä. Nimen- annon käytännöt Sisä-Suomessa 1700- luvun alusta 1950-luvulle (<i>Pirjo Mark- kola</i>)	425
<i>Antti Kujala</i> , Vankisurmat. Neuvostovan- kien laittomat ampumiset jatkosodassa (<i>Oula Silvennoinen</i>)	442
<i>Seija-Riitta Laakso</i> , Across the Oceans. De- velopment of Overseas Business Infor- mation Transmission, 1815–1875 (<i>Mika Kallioinen</i>)	325
<i>Matti Lackman</i> , Esko Rieikki. Jääkäri- värväri, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pa- taljoonan luojia (<i>Tuija Hietaniemi</i>)	117

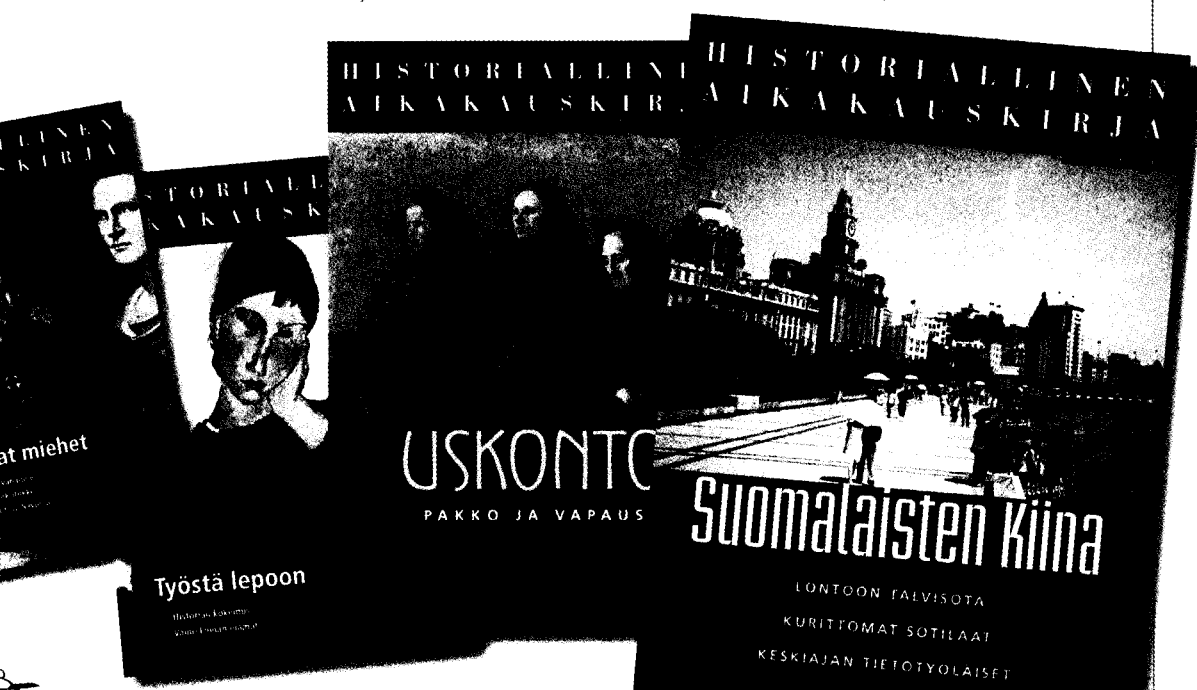
- Satu Lidman, Zum Spektakel und Abscheu. Schand- und Ehrenstrafen als Mittel öffentlicher Disziplinierung in München um 1600 (*Hans Schlosser*) 424
- Jan Lindroth, Idrott för kung och fosterland. Den svenska idrottens fader Viktor Balck; Leif Yttergren, I och ur spår! En studie om konflikter och hjältar i svensk skidsport under 1900-talet (*Erkki Vettenniemi*) 431
- Armas Luukko, Tutkijan taipaleelta (*Heikki Ylikangas*) 445
- Pekka Lähteenkorva – Jussi Pekkarinen, Idän etuvartio? Suomi-kuva 1945–1981 (*Pekka Harttila*) 226
- Bruce Miroff, The Liberals' Moment. The McGovern Insurgency and the Identity Crisis of the Democratic Party (*Jukka Renkama*) 336
- Laura-Kristiina Moilanen, Talonpoikaisuus, säädyllisyys ja suomalaisuus 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomenkielisen proosan kertomana (*Litsi Huhtala*) 427
- Maria Lähteenmäki (toim.), The Flexible Frontier. Change and Continuity in Finnish-Russian Relations (*Tuija Mikkonen*) 111
- Simo Mikkonen, State Composers and the Red Courties. Music, ideology, and Politics in the Soviet 1930s (*Neil Edmunds*) 119
- Seppo Myllyniemi, Sisällissota 1918 Hämeessä (*Marko Tikka*) 114
- Pekka Niiranen, Martti Simojoki. Kirkon ääni (*Ville Jalovaara*) 443
- Leena Paaskoski, Herrana metsässä. Kansatieteellinen tutkimus metsänhoitajuudesta (*Antti Häkkinen*) 332
- Jussi Parikka, Digital Contagions. A Media Archaeology of Computer Worms and Viruses (*Jukka Kortti*) 128
- Tuulikki Pekkala–Seppo Rustanius, Punavankileirit 1918. Suomalainen murhenäytelmä (*Marko Tikka*) 114
- Heikki Pihlajamäki, Virpi Mäkinen ja Jussi Varkemaa, Keskiajan oikeushistoria (*Kirsi Salonen*) 316
- Maritta Pohls, Suomen Akatemian historia II, 1970–1988. Yhteiskunta ja tutkimus (*Arto Nevala*) 103
- Panu Rajala, Unio Mystica. Mika Waltarin elämä ja teokset (*Juba Järvelä*) 437
- Aapo Roselius, Teloittajien jäljillä. Valkois-
- ten väkivalta Suomen sisällissodassa (*Tiina Lintunen*) 116
- Jens Rydström ja Kati Mustola (toim.), Criminally Queer. Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia, 1842–1999 (*Heidi Kurvinen*) 229
- Esko Salminen, Päättymätön sota 1918. Sisällissota julkisessa sanassa 1917–2007 (*Marko Tikka*) 114
- Dorothee Schmitz-Köster, Kind L 364. Eine Lebensborn-Familiengeschichte (*Timo Soukola*) 221
- Oula Silvennoinen, Salaiset aseveljet. Suomen ja Saksan turvallisuuspoliisiyhteistyö 1933–1944 (*Matti Lackman*) 440
- Mika Sivonen, "Me inkerikot, vatjalaiset ja karjalaiset". Uskonnollinen integrointi ja ortodoksisen vähemmistön identiteetin rakentuminen Ruotsin Inkerissä 1680–1702 (*Pasi Ibalainen*) 112
- Hanna Snellman, The Road to Taken. Narratives from Lapland (*Ulla Aatsinki*) 223
- Hanna Snellman, Sallan suurin kylä – Göteborg. Tutkimus Ruotsin lappilaisista (*Ulla Aatsinki*) 223
- Sami Suodenjoki, Jarmo Peltola, Köyhä Suomen kansa, katkoo kahleitansa. Luokka, liike ja yhteiskunta 1880–1918. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla I (*Joni Krekola*) 218
- Taina Syrjämaa, Edistysen luvattu maailma. Edistysusko maailmannäyttelyissä 1851–1915 (*Marjatta Hietala*) 327
- Johan Söderberg, Vår världs ekonomiska historia. Del 1: Den förindustriella tiden (*Marjatta Rabikainen*) 320
- Henrika Tandefelt, Konsten att härska. Gustaf III inför sina undersåtar (*Pekka Harttila*) 323
- Allan Tiitta, Suomen Akatemian historia I, 1948–1969. Huippuyksilöitä ja toimikuntia (*Arto Nevala*) 103
- Vesa Tikander – Ossi Viita (toim.), Sadan vuoden olympiadi. Suomalaisen olympialiikkeen historia (*Erkki Vettenniemi*) 219
- Aviezer Tucker, Our Knowledge of the Past. A Philosophy of Historiography (*Jouni-Matti Kuukkanen*) 227
- Kirsi Tuohela, Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900 (*Tiina Kinnunen*) 329

Oiva Turpeinen, Anders Lönbohm. Maanmittari ja runoilijoiden isä (<i>Mikko Huhtamies</i>)	428	Seppo Zetterberg, Viron historia (<i>Magnus Ilmjärvi – Einar Vära</i>)	307
Kirsi Vainio-Korhonen, Sophie Creutzin aika. Aatelistelämää 1700-luvun Suomessa (<i>Kristiina Kalleinen</i>)	420	<i>Tiedemaailma</i>	
Mari Vares, The Question of Western Hungary/Burgenland, 1918–1923. A Territorial Question in the Conflict of National and International Policy (<i>Kalervo Hovi</i>)	435	Call for papers: SASS:n konferenssi	452
Johanna Wassholm, Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835 (<i>Petri Karonen</i>)	214	<i>Heikki Jokipiä</i> , Sisäasiainministeriö 200-vuotias	340
Heinrich August Winkler, Germany: The Long Road West (<i>Seppo Hentilä</i>)	209	Merikasarmin salaisuudet	340
Arja Virta, Kenen historiaa monikulttuurisessa koulussa (<i>Jan Löfström</i>)	447	Nimityksiä	450
		<i>Anne Ollila</i> , Kulttuurihistorioitsijat Gen-tissä	449
		Palkittuja	133, 232, 450
		<i>Timo Sotkanen</i> , Karjalan kunnalle. Jaakko Paavolainen 1926–2007	231
		<i>Tiina Valonen</i> , Sähköiset aineistot historian opinnäytetöissä	130
		Väitöksiä	450
		Kirjoittajat	133, 233, 341, 452
		Notes on the contents	134, 233, 341, 453

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2009

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakoko-
naisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa par-
haimia asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2009 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 40 euroa, jolla pääset myös
Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 27 euroa.
Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 28 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

Liityn Historian Ystävien Liittoon (40 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)

Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (27 euroa = Historiallisen
Aikakauskirjan tilausmaksu)

Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä (28 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi . . . . .

Osoite . . . . .

Postitoimipaikka . . . . .

Lehden puke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Toukokuu 2009
P.O. Box 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Liittymä maksaa normaalin kirjemaksun.

ULLA PIELA,
SEPPO KNUUTTILA JA
PEKKA LAAKSONEN (TOIM.)

**Kalevalan
kulttuurihistoria**

Suomalaisuuden ytimeen po-
rautuva teos syventyy Kalevalan
tulkintoihin taiteesta tieteeseen
ja politiikasta populaarikult-
tuuriin. Upeasti kuvitettu teos
tarjoaa tuoreita näköaloja kan-
salliseen menneisyyteemme.

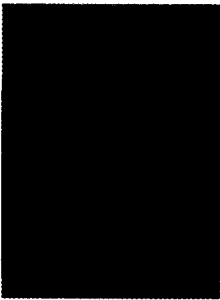
64,-

RIITTA RÄSÄNEN (TOIM.)
Savo ja sen kansa

Savon kansankulttuuria moni-
puolisesti tarkasteleva teos
avaa näkökulmia savolaisuus-
teen taiteessa, kielessä, myy-
teissä, arvoissa, mielenlaa-
dussa ja huumorissa. Runsa
neliväliekuvitus.

46,-

MARKKU KUISMA (TOIM.)

Kriisi ja kumous
*Metsäteollisuus ja maailman-
talouden murros 1973–2008*

Metsäteollisuuden maa-sarjan
viides ja viimeinen osa tarkas-
telee vuosituhatosen vaihteen
dramaattisia vuosikymmeniä,
jolloin maailmantalouden mur-
rokset muokkasivat metsäteol-
lisuutta syvästi.

42,-

Koko sarja nyt 185,-

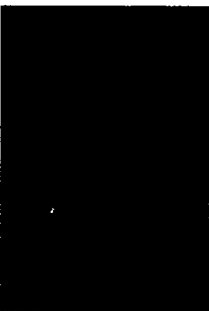

ERKKI VETTENNIEMI

Suomalaisen urheilun synty
*Ravisportti 1800-luvulla ja sen vaikutus
ihmiskilpailuihin*

Maamme ensimmäiset urheilusan-
karit olivat hevosia, joiden myötä
saivat alkunsa niin valmennusohjeet
ja lääketieteellinen huolenpito kuin
ennätystilastot, kansainväliset kilpai-
lukontaktit ja urheilukritiikkikin.

27,-

TUIJA TUHKANEN

**Kirkon kaunistukseksi
ja lahjoittajan kunniaksi**
*Henrik Flemingin lahjoitukset
Suomen kirkoissa*

Lehtisten kartanonherra Henrik
Flemingin lukuisat esinelahjoit-
ukset valaisevat 1600-luvun
keinoja rakentaa aateliston
julkisuuskuvaa.

26,-

JARI NIEMELÄ

Talonpoika toimessaan
Suomen maatalouden historia

Tiivis yleisesitys Suomen maata-
louden kehityksestä kivikaudesta
EU-aikaan kiinnittää huomiota
erityisesti maatalouspolitiikkaan,
maanomistusoloihin ja viljely-
tekniikkaan. Kirjan keskiössä on
kuitenkin tavallinen maataviljelevä
ihminen.

27,-

SUSANNA PETERSSON

Suomen Taideyhdistyksestä Ateneumiin

*Fredrik Cygnaeus, Carl Gustaf Estlander
ja taidekokoelman roolit*

38,-

SOFIA KOTILAINEN

Suvun nimissä

*Nimenannon käytännöt Sisä-Suomessa
1700-luvun alusta 1950-luvulle*

32,-

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelulipuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteerit: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211 540, veikko.kallio@kuivutus-teksti-palvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineistot julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehtä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2008: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 40 €, korkeakouluopiskelijoilta 27 €, yhteisöiltä 50 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 28 €.

Vuosikertatilauksessa kirjakaupassa yms. 45 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ajoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitte*

Sihteerit ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaututaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dosentti *Marjaana Niemi*

Varapuheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 28, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapet, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

SAMPO GROUP

www.sampo.com